गद्यभागः

SCERT TELANGANA

SCERT TELANGANA

प्रथमः भागः

१. भगीरथः

पठन्तु , विचिन्त्य वदन्तु

उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥

प्रश्नाः

१. अस्मिन् सुभाषिते किं वर्णितमस्ति ?
२. कार्याणि केन सिद्ध्यन्ति ?
३. सुप्तस्य सिंहस्य मुखे मृगाः किमर्थं न प्रविशन्ति?
४. उद्यमः इति शब्देन किम् अवगच्छन्ति ?

उद्देश्यम्

★ संस्कृतकथाभिः अपूर्वदेशीयसाहित्यस्य परिचयप्रदानम् ।
★ कथाभिः नैतिकमूल्यानां परिचयपुरस्सरम् आचरणाय प्रेरणादानम् ।

पृष्ठभूमिः

सूर्यवंशीयः सगरो नाम राजा विश्वकल्याणाय अश्वमेधयागम् आरब्धवान् । तेन भीतः देवेन्द्रः यागाश्वं चोरयित्वा पाताले कपिलमहर्षेः आश्रमे गोपितवान् । सगरस्य पुत्राः पातालं गत्वा कपिलमहर्षिम् अश्वहर्तारं मत्वा अनिन्दन् । तेषां निन्दनेन क्रुद्धस्य तस्य शापेन ते सर्वेऽपि भस्मराशयः अभवन्।

अनन्तरकाले सूर्यवंशोत्पन्नः अंशुमान् दिलीपश्च मृतान् सगरपुत्रान् पवित्रान् कर्तुं स्वर्गलोकतः गङ्गामानेतुं प्रयत्नं कृत्वा विफलो जातः। तदनन्तरकथा प्रस्तुतपाठ्यांशस्य विषयः।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

SCERT TELANGANA

अथ भगीरथो नाम दिलीपस्य पुत्रः स्वर्गङ्गायाः आनयने स्वपितुः असफलं परिश्रमं ज्ञातवान्। कपिलमहर्षेः आग्रहेण अकालमरणं प्राप्य दुर्गतिमनुभवतः स्वपितामहान् पवित्रीकर्तुं कृतदृढसङ्कल्पः भगीरथः सकलदेवसन्निधानं गोकर्णक्षेत्रमवाप। स तत्र चतुर्मुखमुद्दिश्य कठिनं तपश्चकार। तेन सन्तुष्टो ब्रह्मदेवस्तमुपेत्य

"दृढसङ्कल्प ! भगीरथ ! तव अभीष्ट-सिद्धिर्भवत्येव। त्वं तु लोकपावनीं सुरगङ्गामाराधय" इत्युक्त्वा निरगात्। वचनैस्तैः प्रेरितो भगीरथः सुरगङ्गामुद्दिश्य तस्याः अनुग्रहार्थं दिव्यं तपः आचरत्। प्रसन्ना गङ्गादेव्यपि तमेवमवोचत् "महाप्रयत्न ! महता ते तपसा सन्तुष्टाऽस्मि नितराम्। पूरयामि च तवाभीष्टम् किन्तु स्वर्गलोकतो भूलोकं समुत्पतन्तीं मां धर्तुं जटाजूटधरं भक्तवशङ्करं शङ्करं विना नान्यो देवस्समर्थः। अतस्त्वं तदनुग्रहमाप्नुहि" इत्यनुगृह्य त्रिदिवं जगाम।

बहुकालतः तपश्चरणेन जर्जरीभूतशरीरोऽपि सः महादेवस्य नामस्मरणेन पुनरवाप्तचैतन्यः परमशिवमुद्दिश्य महोग्रं तपश्चकार । निराहारस्य, निर्णिद्रस्य, निर्विरामस्य तस्य बहुवर्षाण्यतीतानीत्यपि ज्ञानं नासीत् । तस्य तीव्रेण तपसा सन्तुष्टः परमशिवः दृग्गोचरो भूत्वा "हे दृढदीक्ष ! भगीरथ ! पूर्वजानां सद्गतये निर्विरामोऽयं ते प्रयत्नः अनुपमः । शुभतरङ्गिणीं गङ्गां धर्तुमहं संसिद्धोऽस्मि" इत्यकथयत् ।

तदा पुनर्भगीरथस्य प्रार्थनया सुरगङ्गा महता वेगेन, प्रवहन्ती पार्वतीरमणस्य गहनं जटारण्यमाविवेश। ततो महादेवेन यथायोग्यं विनिर्मुक्ता सा मन्दाकिनी हिमनगस्थं बिन्दुसरोवरमाश्रित्य अग्रतो भगीरथेन सविनयं निर्दिश्यमानमार्गा तदानन्दाश्रुभिः पूतं मार्गमनुसृत्य वसुधां पावयितुमुपचक्रमे ।

एवमप्रतिहतोत्तुङ्गमङ्गलतरङ्गनर्तनैः अवनीवासिनोऽनुगृह्णती सा तरङ्गिणी तपोधनस्य जह्नुमहर्षेः यज्ञवाटिकामाक्रान्तवती स्वीयसलिलौघैः । तेन क्रोधाग्निदग्धः जह्नुमहर्षिस्सरितां तां चुलुकीकृत्य निपीतवान्। तदा भगीरथस्तपोनिधिं तं बहुधा संस्तुत्य सान्त्वयामास ।

ततस्तेन मुनिवरेण स्वदक्षिणकर्णतः विमुक्ता सती सा 'जाह्नवीति' 'जह्नुकन्येति' नाम धरन्ती धरित्रीमनुसरन्ती पातालं प्रविवेश ।

ततस्सा गङ्गा कपिलमहर्षेः कोपाग्निदग्धानां भूपतिपुत्राणां भस्मराशीनाविश्य तान् पवित्रचरित्रान् कृत्वा विष्णुसायुज्यं प्रापयामास । भगीरथस्य महाप्रयत्नेन भूलोकं पातालञ्च प्रविष्टा सा सुरगङ्गा ततो भागीरथीति विख्याता ।

एवं वज्रदृढसङ्कल्पः भगीरथः बहुदेवताप्रसादानवाप्य स्वपितामहान् पुण्यलोकान् प्रैषयत् ।

"विघ्नैर्मुहुर्मुहुरपि प्रतिहन्यमानाः प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति"

।

SCERT TELANGANA

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु ।

१. भगीरथस्य कार्यदीक्षां स्वीयवाक्यैः वदन्तु ।

२. प्रयत्नेन किमपि वा साधयितुं शक्यते इत्यंशं समर्थयन्तु ।

३. विद्यार्थिनः केषु विषयेषु दृढसङ्कल्पाः भवेयुः ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) अधः दत्तानि पदानि पाठे कस्मिन् अनुच्छेदे सन्तीति ज्ञात्वा तस्य सङ्ख्यां पदानां पार्श्वे लिखन्तु ।

१. दृढसङ्कल्पः　　२. समुत्पतन्तीम्　　३. जर्जरीभूतशरीरः

४. सद्गतये　　५. भुवनपावनीम्　　६. शुभतरङ्गिणी

७. जाह्नवी　　८. भस्मराशीन्

आ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तेषां समानार्थकानि वाक्यानि पाठात् चित्वा लिखन्तु ।

१. हे महाप्रयत्न ! भवतः तपसा अहं नितरां प्रमुदिता अस्मि ।

२. भवान् लोकपावनीं स्वर्गङ्गाम् आराधय ।

३. शुभदायिनीं गङ्गां धर्तुम् अहं सिद्धः अस्मि ।

४. तेन कारणेन सा स्वर्णदी भागीरथीति प्रसिद्धिं प्राप ।

इ) अधः दत्तां पट्टिकां पाठाधारेण पूरयन्तु ।

क्र.सं	कृतं कार्यम्	तस्य फलम्
उदा	ब्रह्माणमुद्दिश्य तपः	गङ्गां प्रति प्रार्थनार्थं निर्देशः ।
१.	गङ्गामुद्दिश्य तपः	
	२.	जह्नुमहर्षेः वाटिकाक्रमणम्
३.	शिवमुद्दिश्य तपः	

SCERT TELANGANA

ई) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

अरिः नाम शत्रुः इत्यर्थः। मानवानां दुर्गुणाः षट् भवन्ति । तानेव ''अरिषड्वर्गः'' इति वदन्ति । ते च काम - क्रोध - लोभ - मोह - मद - मात्सर्याः । अरिषड्वर्गः त्यक्तव्य इति धर्मविदः वदन्ति । एतेषां परित्यागः दुष्करः एव । परं श्रीकृष्णेन गीतायामुक्तम् यदेते अभ्यासेन, साधनेन, सत्साङ्गत्येन परित्यक्तुं शक्यन्ते । प्रत्येकमपि दुर्गुणः यावज्जीवं मानवम् अधः पातयति ।

१. मानवानां दुर्गुणाः कति ? ते के ?

२. षट् दुर्गुणाः केन नाम्ना व्यवह्रियन्ते ?

३. मानवाः षट् रिपून् कथं परित्यजेयुः ? एतत् कुत्र उक्तम् ?

४. अस्य अनुच्छेदस्य शीर्षिकां सूचयन्तु ।

उ) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. भगीरथः कुत्र तपः कृतवान् ?

२. तपसा सन्तुष्टः परमेश्वरः किमवदत् ?

३. जह्नुमहर्षिः किमर्थं गङ्गां पीतवान् ?

४. भगीरथः शिवमुद्दिश्य तपः किमर्थं कृतवान् ?

III. स्वीयरचना

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. स्वर्गतः पतन्तीं गङ्गां धर्तुं शिवः किमर्थं समर्थः?

२. जह्नुमहर्षिः गङ्गायै किमर्थं कुपितः अभवत् ?

३. भगीरथस्य तपः आचरणीयमिति चिन्तनं किमर्थमभवत् ?

४. गङ्गायाः पवित्रतां स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

५. महता वेगेन प्रवहमाना स्वर्णदी शिवस्य जटाजूटात् विनिर्मुक्ता । यदि शिवः गङ्गाप्रवाहवेगस्य नियन्त्रणं न अकरिष्यत् तर्हि किमभविष्यत् ?

६. ब्रह्मा भगीरथं दृढसङ्कल्प ! इति सम्बोधनं कृतवान् । दृढसङ्कल्पस्य के गुणाः भवन्ति इति लिखन्तु ।

SCERT TELANGANA

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. पाठस्य सारांशं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

२. बहुविधप्रयत्नान् विधाय सफलतां प्राप्तवन्तम् उद्दिश्य "भगीरथप्रयत्नं" कृतवान् इति वदन्ति, किमर्थं तथा वदन्ति?

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानां पदानां समानार्थकपदानि लिखन्तु ।

१. शिवः ________ ________ ________

२. गङ्गा ________ ________ ________

३. ऋषिः ________ ________ ________

आ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि लिखन्तु ।

१. भगीरथः स्वपितामहान् पवित्रान् कर्तुं दृढसङ्कल्पं कृतवान् ।

२. देशभक्ताः निर्विरामं श्रमं कृत्वा स्वातन्त्र्यं साधितवन्तः ।

३. चित्रकः महता वेगेन धावति ।

४. मधुमक्षिकाः मधुसङ्ग्रहणाय मुहुर्मुहुः सञ्चरन्ति ।

इ) अधः दत्तानि पदानि पठन्तु । तत्सम्बद्धपदानि लिखन्तु ।

१. नदी -

२. लोकः -

३. हिमालयः -

४. आश्रमः -

ई) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तानि समानार्थकपदैः योजयन्तु ।

१. जह्नोः अपत्यं स्त्री	सागरः
२. जनकस्य अपत्यं स्त्री	शङ्करः
३. दशरथस्य अपत्यं पुमान्	जाह्नवी
४. भगीरथस्य इयम्	जानकी
५. सगरेभ्यः उद्धृतः इति	भागीरथी
६. शं करोति इति	दाशरथिः

SCERT TELANGANA

V. सर्जनात्मकता

१. ब्रह्मा भगीरथस्य तपसा सन्तुष्टस्सन् तं गङ्गामाराधय इति आदिष्टवान् ।

अमुम् सन्दर्भं सम्भाषणरूपेण लिखन्तु ।

उदा - भगीरथः - नमस्कारः!

ब्रह्मा - दृढसङ्कल्प ! अहं सन्तुष्टोऽस्मि ।

भगीरथः - ....

ब्रह्मा - ....

२. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

మానవ జీవితంలో బాల్యం ప్రధానమైనది. బాల్యం నుండి విద్యాసక్తి కలిగినవాడు, దానికోసం ప్రయత్నించేవాడు, విద్యను సాధించేవాడు, విశ్వశ్రేయస్సుకై తాను గడించిన విద్యను ప్రయోగించేవాడు ఉత్తమ విద్యార్థి.

VI. प्रशंसा

भगीरथः दृढदीक्षया पुनः पुनः प्रयत्नं कृत्वा कार्यसिद्धिं प्राप्तवान् ।

एवं प्रकारेण दृढदीक्षया कार्याणि साधितवतः काँश्चन महात्मनः अधिकृत्य वदन्तु ।

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु ।

१. यागरक्षणसमये रामः <u>बालोऽपि</u> राक्षसीं ताटकां हतवान् ।

२. राक्षसः <u>बलिष्ठोऽपि</u> भीत्या पलायनं कृतवान् ।

३. मया सह <u>अग्रजोऽपि</u> आपणम् आगतवान् ।

४. <u>ह्रस्वोऽपि</u> वृक्षः छायां यच्छति ।

SCERT TELANGANA

उपरिदत्तेषु वाक्येषु सन्धिपदानि परिशीलयन्तु ।

बालः+ अपि	=	बाल+उ+अपि	= बालोऽपि	(अः+अ=ओ)
बलिष्ठः+ अपि	=	बलिष्ठ+उ+अपि	= बलिष्ठोऽपि	(अः+अ=ओ)
अग्रजः+ अपि	=	अग्रज+उ+अपि	= अग्रजोऽपि	(अः+अ=ओ)
ह्रस्वः+ अपि	=	ह्रस्व+उ+अपि	= ह्रस्वोऽपि	(अः+अ=ओ)

अ + : +अ = उ

★ **अत्र विसर्गसहितस्य ह्रस्वाकारस्य अकारे परे विसर्गस्य स्थाने उकारः भवति । उकारे कृते गुणसन्धिरवश्यं करणीयः । अकारे परे गुणानन्तरं पूर्वरूपसन्धिरपि कर्तव्यः ।**

★ **अयं च कश्चन विसर्गसन्धेः भेदः ।**

आ) उपर्युक्तरीत्या अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

१. कः + अपि ....

२. सः + अपि ....

३. रामः + अपि ....

४. हंसोऽपि ....

५. वानरोऽपि ....

६. अनुजोऽपि ....

परियोजनाकार्यम्

अस्माकं राज्ये कृष्णागोदावरीत्यादिनद्यः सन्ति । तासामुपरि जलबन्धाः निर्मितास्सन्ति । तेषु एकमुद्दिश्य स्फोरकपत्रं लिखन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठं धारालतया पठितुं शक्नोमि ।	☐	☐
२. पाठस्य सारं स्वीयवाक्यैः वक्तुं लेखितुं च शक्नोमि ।	☐	☐
३. भगीरथसदृशान् जनान् उद्दिश्य लेखितुं शक्नोमि ।	☐	☐
४. पाठं सम्भाषणरूपेण लेखितुं शक्नोमि ।	☐	☐

अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं स वै वाग्मी ।

SCERT TELANGANA

प्रथमः भागः

२. आवेदनम्

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

युवकः - हे मित्राणि ! अस्माकम् अपेक्षाः पूरयितुम् वयं बहुवारं संस्थां प्रति विज्ञापनं कृतवन्तः खलु !

मित्राणि - आम् । विज्ञापनपत्राणि, करपत्राणि च अयच्छाम । किन्तु प्रतिस्पन्दः नास्ति ।

युवकः - तर्हि वयमेकमान्दोलनं कुर्मः ।

मित्राणि - कीदृशमान्दोलनम् ?

युवकः - अस्माकं प्रान्ते वाहनानि कान्यपि न चलन्तु । सर्वाण्यपि वाहनानि स्थगयित्वा किमपि कोलाहलं कुर्मः। अस्तु वा ...?

प्रश्नाः

१. सम्भाषणं कयोः मध्ये चलति?

२. कस्मिन् विषये सम्भाषणं कुर्वन्ति?

३. 'तेषां निर्णयः उचितः न'

इति अहं वदामि भवन्तः किं वदन्ति?

उद्देश्यम्

✶समाजे प्रचलमानस्य प्रमुखविषयस्य प्रस्तुतीकरणेन उचितानुचितनिर्णयाय अवसरप्रदानम् ।

✶सर्वकारधनं नाम प्रजाधनमिति तस्य सदुपयोगः करणीयः इति विषये अभिबोधनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।

२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।

३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

(अमलापुरं नाम ग्रामः । रथ्यायाः समीपे अश्वत्थवृक्षच्छायायां ग्रामाधिकारी अन्ये त्रिचतुराः जनाः उपविष्टाः सन्ति । अत्रान्तरे बस्यानचालकः तत्र आगत्य पत्रमेकं ग्रामाधिकारिणः हस्ते निक्षिप्य गतवान् । तदा कश्चन पौरः ग्रामाधिकारिणं तत्पत्रं किमिति पृष्टवान् । ग्रामाधिकारी च 'इदं करपत्रम्' इत्युक्तवान् । तदा तत्रस्थजनाः 'उच्चैः पठन्तु' इति पृष्टवन्तः । ग्रामाधिकारी करपत्रम् पठितुमारब्धवान् ।)

****

SCERT TELANGANA

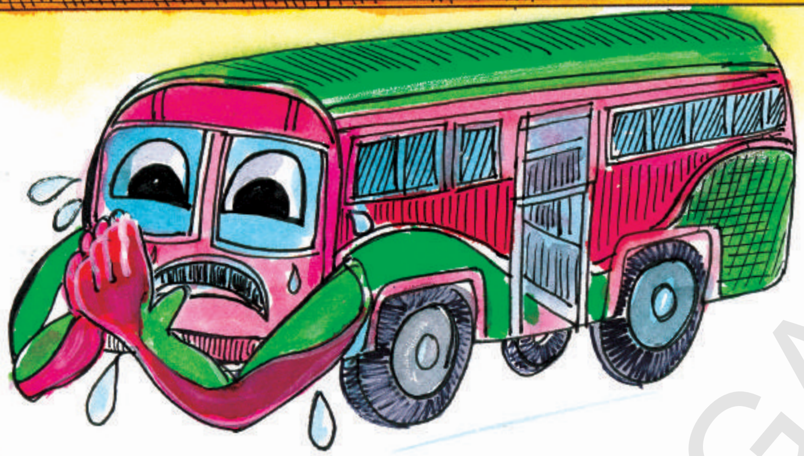

हे जनाः! मां स्मरन्ति वा । भवताम् इतरग्रामान् प्रति नयनम्, अन्यप्रदेशेभ्यः अत्र आनयनम् इत्यादि कर्म अहमेव करोमि । भवताम् अपत्यानां पाठशालाः प्रति कलाशालाः च प्रति नयनम्, आनयनम् , ज्वरार्तानां जनानां चिकित्सालयं प्रति नयनं, स्वस्थानं प्रति पुनरानयनं मया एव क्रियते । सर्वकालसर्वावस्थासु च मम उपकारः भवद्भिः सर्वैः स्वीक्रियते । मां स्मरन्ति वा ? अहमेव बस्यानम् ।

किन्तु मम वेदना युष्माभिः न ज्ञायते । यदा विद्यार्थिनाम् उद्योगिनां श्रामिकाणां च सर्वकारं प्रति असन्तुष्टिः जायते तदा भवन्तः सर्वे मम ध्वंसं कर्तुं प्रयतन्ते । कदाचित् मां दग्धमपि कुर्वन्ति । मया कृतं पापं किम् ? मत्कारणात् भवतां न कापि हानिः भवति । अहम् अङ्कितभावेन निर्विरामं मम कार्यं करोमि । मां दृष्ट्वा भवतां मनसि किमर्थं द्वेषः सञ्जायते ?

अन्यच्च मां दग्ध्वा मम काचफलकानि नाशयित्वा भवद्भिः अनुभूयमानः आनन्दः क्षणिकः एव । मम विध्वंसनेन, दाहेन च या आर्थिकहानिः भवति सा भवद्भिरेव पूरणीया खलु ! मम दाहेन जाताम् आर्थिकहानिं पूरयितुं भवतां यात्रामूल्यम् अधिकतरम्, अधिकतमं च क्रियते । मम सेवाकार्यमपि स्थगितं भवति । मम विनाशनेन भवताम् उद्यमस्य साफल्यं न सिद्ध्यति ।

अतः हे पौराः! मम रक्षणेन भवतामपि रक्षणं भवति । चिन्तयन्तु, कृपया मां दग्धुं यत्नान् मा कुर्वन्तु । भवतां कृते सहस्रनमस्काराः ।

इत्थम् अश्रुनयानाभ्यां,
भवदीयं बस्यानम्,
राज्यपरिवहनसंस्था, तेलंगाण ।

SCERT TELANGANA

बस् यानस्य करपत्रं पठित्वा ते चिन्तामग्नाः, परस्परं चर्चामग्नाः च अभवन् । अन्ततः ग्रामाधिकारी तान् सान्त्वयन् इत्थम् उक्तवान् । "अस्माकं मतानुसारेण इतः परं यः कोऽपि बस्यानस्य ध्वंसनं, दहनं कर्तुं वा प्रयत्नं मा करोतु । नोचेत् अस्माकं क्लेशाः अधिकाः भवन्ति । यथा वृक्षः अस्माभिः रक्षणीयः तथा तैलवाहनमपि । अन्यच्च, यदा अस्माभिः स्थगनबन्धनरूपेण उद्यमः क्रियते, तदा सामान्यजीवनं स्थगितं भवति । कर्मचारिणाम् उपाध्यवकाशाः लुप्ताः भवन्ति । शिलाशकलैः गृहाणां, कार्यालयानां कर्मागाराणाञ्च ताडनेन ते भ्रष्टाः भवन्ति । जनजीवनं विघटितं भवति । प्रयोजनं तु किमपि न भवति । उद्यमाः शान्तियुक्ताः भवेयुः । जनाः कोपवशाः न भवेयुः । एते विषयाः सर्वैरपि ज्ञातव्याः।"

सर्वे ग्रामाधिकारिणा उक्तान् अंशान् अङ्गीकुर्वन्तः "वयमितः परं बस्यानस्य ध्वंसनं न कुर्मः अपि तु रक्षणं कुर्मः" इति प्रतिज्ञां विधाय सर्वत्र एतस्य विषयस्य प्रचारः करणीयः इति निश्चितवन्तः।

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) जनव्यवहारे करपत्रमतिरिच्य विद्यमानान् प्रचारमाध्यमान् उद्दिश्य वदन्तु ।

आ) छात्रैः कृतैः विध्वंसकार्यैः सर्वकारधनहानिः अतीव भवति खलु । तन्निवारणाय किं करणीयमिति वदन्तु ।

इ) करपत्रप्रसारेण प्रयोजनानि वदन्तु ।

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठे विद्यमानानां सर्वनामशब्दरूपाणामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

आ) अधः दत्तानां वाक्यानां समानार्थकानि वाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

౧. ఓ జనులారా ! నన్ను స్మరించుచున్నారా !

౨. సర్వకాలసర్వావస్థలయందు నా సేవలను మీరు స్వీకరించుచున్నారు.

౩. ఎల్లప్పుడు అంకితభావంతో పనిచేయుచున్నాను.

౪. నన్ను నాశనం చేయడం ద్వారా మీ ఉద్యమాలు ఫలించవు.

౫. నన్ను తగులబెట్టుటకు ప్రయత్నించవద్దు.

SCERT TELANGANA

इ) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

अहमस्मि मार्गः । मम आपदां का गणना ? मम उपरि मोटर् यानानि, बस् यानानि, द्विचक्रिकाः, त्रिचक्रिकाः, अपराणि च विविधानि वाहनानि यान्ति, आयान्ति च । कथं ते ममोपरि प्रहारं कुर्वन्ति ? माम् उभयतः स्थिताः वृक्षाः वाहनानां धूमेन क्लेशम् अनुभवन्ति । एतत् वीक्ष्य ममापि दुःखं भवति । तेषां कष्टं मम कष्टमेव ।

१. एतानि वेदनापूर्णवचनानि कस्य ?

२. वाहनानि कस्य उपरि यान्ति ?

३. वृक्षाः केन क्लेशम् अनुभवन्ति ?

४. कानि कानि वाहनानि मार्गस्य उपरि प्रहारं कुर्वन्ति ?

५. किं वीक्ष्य मार्गः दुःखम् अनुभवति ?

ई) अधः दत्तानि पदानि क्रमशः संयोज्य पूर्णं वाक्यं लिखन्तु ।

१. आगत्य, एकम्, ग्रामाधिकारिणः, गतवान्, पत्रम्, हस्ते, बस्यानचालकः, निक्षिप्य

२. अधिकं, दहति, युष्माकं, तदा, यत्, भविष्यति, प्रयाणे, स्वीक्रियते, मूल्यं, यदा, तत्, माम्

उ) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. कः कस्मै करपत्रं दत्तवान् ?

२. करपत्रे कः विषयः वर्तते ?

३. बस्यानं पौरानुद्दिश्य किमवोचत् ?

४. बस्यानं स्वकृत्यं कथं निर्वहति ?

५. बस्यानं कान् उपकरोति ?

६. बस्यानस्य क्लेशः कः?

III. स्वीयरचना

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. करपत्रस्य विशेषतां लिखन्तु ।

२. भवन्तः बस्यानेन प्रयाणं कृतवन्तः स्युः। प्रयाणस्य एकमनुभवं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

३. बस्यानस्य रक्षणविषये द्वित्राः सूचनाः लिखन्तु ।

SCERT TELANGANA

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. लोके बस्यानस्य अभावे जनजीवनं कीदृशं भवतीति लिखन्तु ।

२. बस्यानस्य वेदनायाः विषये भवदीयम् अभिप्रायं दशवाक्यैः लिखन्तु ।

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) जलस्थलवायुमार्गाणां यातायातसाधनानां नामानि पट्टिकारूपेण लिखन्तु ।

जलमार्गः	स्थलमार्गः	वायुमार्गः

आ) यथोचितं योजयन्तु ।

स्लेड्ज्	युद्धरङ्गे, जनानां यातायातार्थम् ।
उष्ट्रः	वस्त्रक्षालनस्थानं प्रति भारवाहनार्थम् ।
गर्दभः	क्षेत्रकर्षणार्थम् ।
अश्वः	मरुभूमौ यातायातार्थम् ।
वृषभः	हिमप्रान्ते प्रयाणार्थम् ।

इ) अधः दत्ते पदे प्रयुज्य स्वीयवाक्यानि रचयन्तु ।

१. ग्रामाधिकारी, जनसेवा

२. धनं, प्रवेशपत्रसङ्ग्राहकः

३. ग्रामः, कृषिक्षेत्राणि

४. विषयविनिमयः, करपत्रम्

५. अनारोग्यं, वेदना

V. सर्जनात्मकता

१. रेल् यानस्य विषये करपत्रमेकं लिखन्तु ।

२. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

మత్స్యదేశమునకు రాజు విరాటుడు. పాండవులు అజ్ఞాతవాససమయమందు విరాటరాజు యొక్క ఆస్థానమందు మారువేషములలో నివసించిరి. త్రిగర్తదేశము యొక్క రాజు సుశర్మ విరాటరాజు యొక్క గోసంపదను అపహరించుటకు అక్కడకు వచ్చెను. విరాటుడు యుద్ధమునకు సన్నద్ధుడయ్యెను.

VI. प्रशंसा

एतादृशं करपत्रं समाजे प्रेरकरूपेण भवति । समाजे प्रेरणा कैः भवतीति सूचयन्तु ।

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितानि पदानि अवगच्छन्तु ।

१. छात्रः पाठं लिखति, भावं चिन्तयति ।
छात्रः पाठं <u>लिखन्</u> भावं चिन्तयति ।

२. वृद्धः मार्गं पश्यति, दण्डसाहाय्येन गच्छति ।
वृद्धः मार्गं <u>पश्यन्</u> दण्डसाहाय्येन गच्छति ।

३. नर्तकी नृत्यति, गीतं गायति ।
नर्तकी <u>नृत्यन्ती</u> गीतं गायति ।

४. विजया गायति अभिनयं करोति ।
विजया <u>गायन्ती</u> अभिनयं करोति ।

५. विमानं गच्छति, शब्दं करोति ।
विमानं <u>गच्छत्</u> शब्दं करोति ।

६. यन्त्रं चलति, कार्यं करोति ।
यन्त्रं <u>चलत्</u> कार्यं करोति ।

एतेषु वाक्येषु रेखाङ्कितानि पदानि लिखन्, पश्यन्, नृत्यन्ती, गायन्ती, गच्छत्, चलत् इति पदानि शतृप्रत्ययान्तानि ।

★ **वर्तमानकालार्थे परस्मैपदिधातूनां शतृप्रत्ययः भवति । शतृ इत्यत्र अत् इति भागः अवशिष्यते ।**

आ) उपरितनानाम् उदाहरणानाम् अनुसारं शतृप्रत्ययान्तरूपाणि उपयुज्य अधः दत्तानि वाक्यानि परिवर्तयन्तु ।

१. शुनकः भषति, वेगेन धावति ।
२. युवकः धावति, इतस्ततः पश्यति ।
३. भक्तः डमरुकं वादयति, वेदिकायां नृत्यति ।
४. महिला मालां रचयति, संस्कृतसम्भाषणं करोति ।
५. ललिता श्लोकान् पठति, श्रद्धया देवं नमति ।

SCERT TELANGANA

इ. शतृप्रत्ययान्तस्य रूपाणि त्रिषु लिङ्गेषु लिखन्तु ।

		पुंलिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
उदा-	शृणोति	शृण्वन्	शृण्वती	शृण्वत्
	पश्यति			
	त्यजति			
	पृच्छति			
	चिन्तयति			
	नमति			

परियोजनाकार्यम्

आन्ध्रप्रदेशसर्वकारस्य परिवहनव्यवस्था अस्ति । तत्र डीलक्स्, एक्स्प्रेस्, आर्डिनरि इति बहुविधाः बस्यानप्रकाराः सन्ति । बस्यानानां प्रकारान्, तेषु उपलभ्यमानानि सौविध्यानि च पट्टिकारूपेण लिखन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठं धारालतया पठितुं शक्नोमि ।	☐	☐
२. बस्यानस्य उपयोगाः ज्ञाताः। तेषां विध्वंसनेन जायमानाः हानीः वक्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
३. मया सर्वेषां शब्दानाम् अर्थाः ज्ञाताः। तान् उपयोक्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
४. मया करपत्रलेखनक्रमः ज्ञातः, एकं करपत्रं लेखितुं शक्नोमि ।	☐	☐

सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणाम् ।

SCERT TELANGANA

प्रथमः भागः

३. प्रतिमाराधनम्

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

ललिता - सतीश ! ह्यः मम पिता श्रीकृष्णमुद्दिश्य एकं श्लोकं पठितवान् । सः श्लोकः मम कण्ठस्थः अभवत् ।

सतीशः - कः सः श्लोकः? पठतु ।

ललिता - **करारविन्देन पदारविन्दं, मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम् ।**
वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ।।

सतीशः - अद्भुतोऽयं श्लोकः। किन्तु अस्मिन् श्लोके किं वर्णितमस्ति ?

ललिता - अस्मिन् बालकृष्णस्वरूपं वर्णितमस्ति ।

सतीशः - मम सन्देहस्तु प्रतिमासु भगवान् विद्यते वा न वा इति ?

ललिता - एतस्मिन् विषये एव अद्य अध्यापकः पाठं बोधयिष्यति ।

प्रश्नाः

१. श्रीकृष्णः कीदृशः भवति ?
२. श्रीकृष्णः एवं प्रकारेण भवतीति कथं जानन्ति ?
३. देवालये देवः केन रूपेण भवति ?

उद्देश्यम्

* छात्रेषु संस्कृतसम्भाषणकौशलस्य विकासः ।
* महापुरुषाणां जीवनेषु घटिताभिः वास्तविकघटनाभिः प्रेरणम् ।
* साकारे भगवति विश्वासजननम्, रूपतोऽपि भगवन्तं प्रार्थयेत् इति वैखर्याः विकासः।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

SCERT TELANGANA

(मैसूरुनगरम् । आल्वार् महाराजस्य संस्थानम् । महाराजः, मन्त्री च राजास्थाने उपविष्टौ आस्ताम् । तस्मिन् समये एकः भटः आगतः।)

भटः - (प्रविश्य) जयतु जयतु महाराजः।

अमात्यः - (भटमुद्दिश्य) किमर्थमागतोऽसि ?

भटः - (सविनयं) मन्त्रिवर्य ! एकः काषायाम्बरधारी, स्फुरद्रूपी, प्रसन्नवदनश्च योगिवर्यः द्वारे तिष्ठति । आज्ञा दीयते चेत् अन्तः प्रवेशयामि ।

अमात्यः - (साश्चर्यं, ससम्भ्रमं च) योगिवर्यः आगतः? अहं स्वयमेव तस्य आह्वानं करोमि । (इत्युक्त्वा बहिः गत्वा योगिना सह अन्तः प्राविशत्) स्वागतमार्षधर्मप्रचारकेभ्यः, श्रीरामकृष्णपरमहंसशिष्याग्रगण्येभ्यः, परिव्राजकाचार्येभ्यः श्रीविवेकानन्दमहोदयेभ्यः।

विवेकानन्दः - शुभाशीः। (राजानमुद्दिश्य) राजन् ! अपि कुशलं तव ?

राजा - कुशलम् भोः! भवान् अधीतशास्त्रः, दृढकायः, महाबलवानिव दृश्यते । किं भिक्षार्थम् आगतोऽसि ?

विवेकानन्दः - राजन् ! नाहं भिक्षार्थमागतः। मम तु तृणं, मेरुश्च समानौ। अहं धनार्थं च न आगतवान्। समाजश्रेयः राज्ञः कर्तव्यम् । राजानः यदा स्वस्वकर्मसु विमूढाः भवन्ति, तदा तेषां सन्मार्गे प्रवर्तनम् अस्माकं कार्यम् ।

अमात्यः - योगिवर्यः साक्षात् भगवत्स्वरूपः खलु !

राजा - "भगवान् निराकारः इति शास्त्रेषु विद्यते। जनाः मूर्खतया प्रतिमां पूजयन्ति, पत्रपुष्पफलतोयादीनि नाशयन्ति । एतत् मह्यं न रोचते । निर्गुणस्य, निराकारस्य च तस्य कुतः आराधनम् ? यदि देवः विद्यते तर्हि सः स्वयमेव प्रत्यक्षो भवति । प्रत्यक्षः न भवति चेत् सः नास्तीत्येवार्थः"।

SCERT TELANGANA

विवेकानन्दः - राजन् ! भवता कालिदासरचितकालिकास्तुतिपरकः 'चतुर्भुजे चन्द्रकलावतंसे' इति श्लोकः ज्ञायते वा ।

राजा - मया श्रुतः।

विवेकानन्दः - समीचीनम् । तथैव महेश्वरस्तुतिरूपः 'नागेन्द्रहाराय त्रिलोचनाय' इति श्लोकः, श्रीमहाविष्णोः स्तुतिरूपः 'सशङ्खचक्रं सकिरीटकुण्डलम्' इति श्लोकश्च ज्ञायते इति मन्ये ।

राजा - श्रीमहाविष्णुस्तुतिपरः श्लोकः गीतायां विद्यते। अहं सम्यक् जानामि ।

विवेकानन्दः - तर्हि ते श्लोकाः किं सूचयन्ति ?

राजा - भगवान् साकारः इति सूचयन्ति । अथ किम् ?

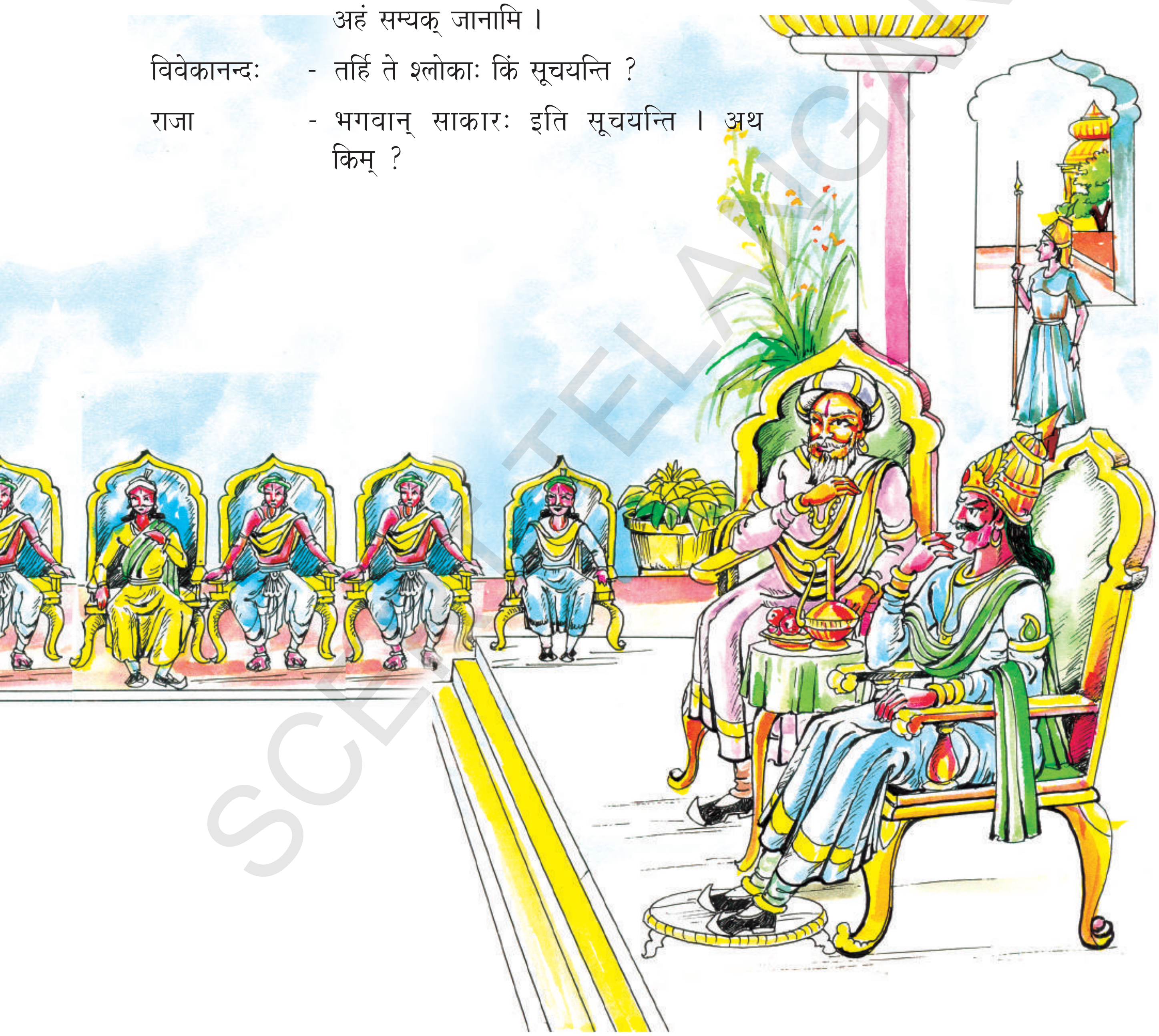

SCERT TELANGANA

विवेकानन्दः - शिल्पी, चित्रकारश्च प्रथमतः शिल्पं, चित्रं वा दृष्ट्वा चित्रीकरोति । एषा प्रथमदशा। अनन्तरम् ऊहानुगुणं शिल्पानि चित्राणि वा चित्रीकुर्वन्ति। पश्चात् अनुभवम् आधारीकृत्य स्वयमेव अद्भुतानि शिल्पानि, चित्राणि च निर्मान्ति । तथैव प्रतिमाराधनम् इति प्राथमिकदशाम् उत्तीर्य, सर्वासु प्रतिमासु स्थिताः देवताः दृष्ट्वा तासु इष्टदेवतास्वरूपज्ञानप्राप्तिः इति द्वितीयदशां प्राप्नुवन्ति भक्ताः। अनन्तरं भगवतः निराकारस्वरूपज्ञानम् अस्माकम् आवश्यकं भवति । एतादृशी भावना प्रत्येकं व्यक्तेः साधनस्तरम् आधारीकृत्य तिष्ठति ।

राजा - अस्ति नास्तीति विचिकित्सायां मनः डोलायमानं भवति । मम सन्देहस्तु मृत्, कर्गदं, पाषाणः काष्ठं च कथं भगवान् भवतीति ?

विवेकानन्दः - (भित्तिकायां चित्रं दृष्ट्वा) राजन् ! तत् कस्य चित्रम् ?

राजा - तत् ममैव ।

विवेकानन्दः - अत्यन्तं सुन्दरम् अस्ति। (भृत्यमुद्दिश्य) तत् आनीयताम्। (भटः तत् चित्रं विवेकानन्दस्य समीपम् आनयति) अस्मिन् निष्ठीवनं कुरु । (भटः भयं प्रकटयति)

राजा - (साक्रोशं) किम् उच्यते भवता ?

विवेकानन्दः - अस्मिन् कागदे निष्ठीवनं कुरु इति ।

राजा - एतत् तु न कागदम् । मम प्रतिरूपम् ।

विवेकानन्दः - राजन् ! चित्रपटस्य प्राणाः न सन्ति, तथाऽपि भवतां सेवकाः एतत् चित्रं गन्धमाल्यादिभिः पूजयन्ति । भवतां प्रतिरूपमिति भावयन्ति । 'यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी' इति उक्तिः भवता ज्ञायते खलु ! जनाः भगवन्तं मूर्तिमन्तं भावयन्ति, पूजयन्ति च । मृत्, कागदं, काष्ठं, वृक्षः,पाषाणः वा सर्वेऽपि भगवतः स्वरूपाः एव । एतत् ज्ञापयितुमेव तव चित्रपटम् आनायितम् ।

राजा - क्षम्यतां मम अपराधः। अज्ञानान्धकारेण मया दैवदूषणं कृतम् । भगवान् तु सर्वत्र विद्यते । इतः परं भगवद्भक्तिप्रचारेण जन्मसार्थक्यं प्राप्नोमि ।

विवेकानन्दः - शुभं भूयात् । अहं गमिष्यामि । (इत्युक्त्वा बहिः निर्गच्छति ।)

SCERT TELANGANA

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) भगवन्तं केन प्रकारेण आराधयितुं शक्नुमः ।

आ) दैवाराधनं नाम किम्?

इ) भवान् कीदृशं देवम् इच्छति ? किमर्थम् ?

ई) एतादृशवास्तविक्यः अविस्मरणीयघटनाः भवतः जीवने प्रवृत्ताः चेत् वदन्तु ?

उ) ''प्रतिमाराधनम्'' उचितं वा ? न वा ? इति अंशमुद्दिश्य चर्चां कुर्वन्तु ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठस्थानां सन्धिपदानामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

आ) अधः दत्तानां वाक्यानां समानार्थकवाक्यानि पाठात् चित्वा लिखन्तु ।

1. ఎందుకు వచ్చితివి?
2. నాకు గడ్డి, మేరుపర్వతము రెండూ సమానమే.
3. మహావిష్ణువును స్తుతించు ఈ శ్లోకము గీతలో ఉన్నది.
4. ఈ చిత్రము ఎవరిది ?
5. ఇది కాగితము కాదు. నా ప్రతిరూపమే.

इ) अधः दत्तेषु वाक्येषु दोषान् ज्ञात्वा शुद्धीकुर्वन्तु ।

१. महाराजस्य संस्थानं विजयनगरम् ।

२. योगिवर्यः क्रोधवदनः आसीत् ।

३. अमात्यः अधीतशास्त्रज्ञः।

४. भगवान् निराकारः इति भटस्य अभिप्रायः आसीत् ।

५. भटः चित्रपटे निष्ठीवनं कृतवान् ।

ई) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

'महाशिवरात्रिः' भगवतः ईश्वरस्य अत्यन्तं प्रीतिकरः दिवसः । शैवपर्वदिनेषु शिवरात्रिः अन्यतमा, विशिष्टा च । साकारनिराकारयोः चिह्नमेव शिवलिङ्गम् । महता तेजसा भासमानं शिवलिङ्गं जगत्सर्वं स्वस्मिन् लीनं करोति । महादेवः शिवः माघकृष्णचतुर्दश्याम् अर्धरात्रे लिङ्गरूपेण आविरभूत् । समस्तलोकानां मङ्गलकरी सा रात्रिः महाशिवरात्रिरूपेण पुरस्क्रियते । भक्ताः अनन्यचित्तास्सन्तः अस्मिन् पर्वदिने शिवलिङ्गं पूजयन्ति ।

SCERT TELANGANA

१. कस्य महाशिवरात्रिः अत्यन्तं प्रीतिकरी ?

२. कदा महाशिवरात्रिपर्वदिनम् आयोज्यते ?

३. कयोः चिह्नं शिवलिङ्गम् ?

४. समस्तलोकानां कीदृशी महाशिवरात्रिः ?

उ) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. राज्ञः नाम किम् ?

२. साधूनामावश्यकता कदा भवति ?

३. अमात्यः विवेकानन्दं कैः शब्दैः सम्बोधितवान् ?

४. राज्ञः मनः परिवर्तनं कथमभवत् ?

५. विवेकानन्दः भटं किम् आदिष्टवान् ? किमर्थम् ?

III. स्वीयरचना

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. साधूनां वस्त्रधारणं कथं भवतीति लिखन्तु ।

२. भक्ताः देवान् कैः वस्तुभिः पूजयन्तीति लिखन्तु ।

३. विवेकानन्दम् उद्दिश्य त्रीणि वाक्यानि लिखन्तु ।

४. ''मम तु तृणः मेरुश्च समानौ इति'' विवेकानन्दः उक्तवान् खलु ! अस्य वाक्यस्य भावं लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. कथायाः सारांशं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

२. जनाः किमर्थं देवालयं गच्छन्ति, किमर्थञ्च देवान् पूजयन्ति ?

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानां पदानां विरुद्धार्थकानि पदानि पाठात् चित्वा वाक्यानि लिखन्तु ।

क्रुद्धः	X	शान्तः	**उदा** - रामः शान्तस्वरूपः।
प्रसन्नः	X		....
बहिः	X		....
बलवान्	X		....
समानः	X		....

आ) अधः दत्तानां पदानां समानार्थकपदानि पाठात् चित्वा तानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु।

उदा - योगिवर्यः - अरविन्दः कश्चन योगिवर्यः।

१. मन्त्री	२. सेवकः	३. जलं
४. पिता	५. शिला	६. दोषः

SCERT TELANGANA

इ) अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

तृणं	निराकारः	प्रतिरूपं	स्फुरद्रूपी

अ. योगिवर्यः ....

आ. मम तु ....मेरुश्च समानौ एव ।

इ. भगवान् .... इति शास्त्रेषु विद्यते ।

ई. एतत् कर्गदं नास्ति मम......... एव ।

V. सर्जनात्मकता

अ) पाठं कथारूपेण लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु

వివేకానందుని అసలుపేరు నరేంద్రుడు. తల్లి భువనేశ్వరీ దేవి. అతడు తల్లి దగ్గర రామాయణ-మహాభారతభాగవతకథలు నేర్చుకొనెను. శ్రీరామకృష్ణపరమహంస వంటి యోగిపుంగవుని సాంగత్యం వివేకానందునికి లభించెను. అతనికి శిష్యుడిగా ఉండి వివేకానందుడు భగవత్-సాక్షాత్కారమును పొందెను. తదుపరి అమెరికాదేశమున హిందుప్రచారము చేసెను.

VI. प्रशंसा

"साधूनां दर्शनं पुण्यं, तीर्थभूतानि साधवः" इति ज्ञात्वा तेषां महत्त्वं वदन्तु ।

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानि पठन्तु । अवगच्छन्तु ।

१. तदा त्वं कुत्र गतोऽसि ?

२. त्वं कदा आगतोऽसि ?

३. एषः कदा मिलितः?

४. अहं सर्वदा सत्यं वदामि ।

५. भारती एकदा नृत्यं कृतवती ।

६. अहं तस्याः नृत्यं न दृष्टवान् ?

७. कदापि असत्यं मा वद ।

★ उपरि दत्तानि रेखाङ्कितानि पदानि तदा, कदा, सर्वदा, एकदा, न, मा इत्यादीनि त्रिषु लिङ्गेषु, सर्वासु विभक्तिषु, सर्वेषु वचनेषु समानरूपाणि । एतानि एव **अव्ययपदानि ।**

SCERT TELANGANA

अधः दत्तं श्लोकं पठन्तु । अव्ययं नाम किमिति अवगच्छन्तु ।

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययम् ॥

★ त्रिषु लिङ्गेषु, सप्तविभक्तिषु, त्रिषु वचनेषु यत् परिवर्तनं न प्राप्नोति तत् अव्ययम् ।

आ) कोष्ठकस्थानि अव्ययपदानि प्रयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

अद्यप्रभृति
प्रातः
उपरि
न
एव
ह्यः

१. .... अहं पाठम् अपठम् ।

२. सीता .... आपणं गतवती ।

३. सिंहः .... मृगराजः इति प्रकीर्त्यते ।

४. अहं .... परिहासं ....करोमि ।

५. षण्मुखः वृक्षस्य ....वर्तते ।

(२) अ. अथः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु ।

१. वाल्मीकिः महाकविरिति प्रसिद्धः ।

२. मम गृहे मिष्टान्नम् अतिथिभिर्भक्षितम् ।

३. भानुरयं लोकाय तेजः ददाति ।

४. प्रतिदिनं मम गृहसमीपं धेनुरागच्छति ।

उपरि दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानि परिशीलयन्तु ।

१. महाकविः + इति = महाकविरिति । (इः+इ) (ः = र्)

- अस्मिन् वाक्ये विसर्गसहितस्य इकारान्तपदस्य इकारे परे (इः+ इ) विसर्गस्य स्थाने रेफः भवति ।

★ **अनेन ज्ञायते यत् अ आ इत्येतौ स्वरौ वर्जयित्वा स्वरात् परस्य विसर्गस्य अन्ये अचि परे रेफादेशो भवतीति ।**

२. अतिथिभिः + भक्षितं = अतिथिभिर्भक्षितम् (इः + भ) (ः = र्)

- अस्मिन् वाक्ये विसर्गसहितस्य इकारान्तपदस्य मृदुव्यञ्जने परे (इः+ भ) विसर्गस्य स्थाने रेफः भवति ।

अ आ इत्येतौ विना स्वराः + ः + (स्वराः मृदुव्यञ्जनानि) = र्

★ **अयं च कश्चन विसर्गसन्धेः भेदः ।**

SCERT TELANGANA

३. भानुः + अयम् = भानुरयम् । (उः + अ) (ः = र्)

४. धेनुः + आगच्छति = धेनुरागच्छति । (उः + आ) (ः = र्)

★ **उपरि उदाहरणयोः अ, आ स्वरौ परावपि रेफादेशः भवति ।**

★ **अव्ययस्य विसर्गस्य स्वरे परे मृदुव्यञ्जनेषु परेषु च रेफादेशः भवति ।**

उदा -	पुनः	+	अत्र	=	पुनरत्र
	प्रातः	+	एव	=	प्रातरेव
	प्रातः	+	गच्छति	=	प्रातर्गच्छति

आ) अधः दत्तानि सन्धिकार्याणि कुर्वन्तु ।

१) सन्धिं कुर्वन्तु ।

भानुः + असौ =

एतैः + भक्षितम् =

मुनिः + इति =

पुनः + अपि =

२) विसन्धि कुर्वन्तु ।

१. पितुरिति ________

२. तैरागतम् ________

३. भानुरिति ________

४. शत्रुरिति ________

परियोजनाकार्यम्

रामकृष्णपरमहंसः, विवेकानन्दः, इत्यनयोः जीवनचरितं पृष्ठद्वयेन विलिख्य प्रदर्शयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठ्यांशं स्वीयवक्यैः वक्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
२. कठिनशब्दानामर्थाः ज्ञाताः। तान् प्रयोक्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
३. विवेकानन्दस्य विषये दशवाक्यानि लेखितुं शक्नोमि ।	☐	☐
४. पाठं कथारूपेण लेखितुं शक्नोमि ।	☐	☐

अनिर्वेदः श्रियो मूलं लाभस्य च शुभस्य च ।

SCERT TELANGANA

वाचः व्रणः

प्रथमः भागः

रामदासः कश्चन निर्धनः। कदाचित् तस्य पुत्र्याः विवाहनिर्वर्तनार्थं रामदासस्य समीपे अल्पमपि धनं न असीत्। कदाचित् सः नगरमार्गेण गच्छन् श्रान्तः सन् कस्यचित् सरोवरस्य तटे शयनं कृतवान्। अचिरात् एव कश्चन सिंहः तत्समीपम् आगतवान्। तं सिंह दृष्ट्वा रामदासः नितरां भीतः।

तदा सिंहः अवदत् - ''भोः अलं भयेन। अहं भवतः कमपि अपकारं न करिष्यामि। भवतः मुखं किमर्थं म्लानम् अस्ति ?'' इति।

रामदासः किञ्चित् धैर्यं प्राप्य अश्रूणि स्रावयन् एव स्वव्यथां श्रावितवान्। तदा सिंहः तस्मै प्रभूतं धनं यच्छन् उक्तवान् - ''भवान् एतेन धनेन पुत्र्याः विवाहं वैभवेन निर्वर्तयतु। विवाहाय मामपि निमन्त्रयतु। विवाहदिने अहम् उपस्थितः भविष्यामि'' इति।

ग्रामं गतः रामदासः विवाहमुहूर्तं निश्चित्य सिंहं निमन्त्रितवान्। विवाहदिने सिंहः उपस्थितः। वरयात्रा आगता। वरपक्षीयाः गृहपरिसरे कमपि दुर्गन्धम् अनुभूय रामदासं दुर्गन्धस्य कारणम् अपृच्छन्। तदा रामदासः उक्तवान् - ''गृहे कश्चन मूषकः मृतः अस्ति इति भाति'' इति।

एतत् सम्भाषणं श्रुत्वा सिंहः महत् दुःखं प्राप्तवान्। विवाहः निर्विघ्नं सम्पन्नः। सिंहः यदा प्रस्थितः तदा रामदासः उक्तवान् - ''आर्य ! भवता महान् एव उपकारः कृतः। एतस्मात् ऋणात् मुक्तिः कथम् इत्येव मया न ज्ञायते'' इति।

तदा सिंहः अवदत् - ''भोः मम शरीरे कुठारेण प्रहारं करोतु, येन एषः दिवसः मम स्मरणयोग्यः भवेत्'' इति।

''उपकृतवन्तं भवन्तं कथम् अहं कुठारेण प्रहर्तुम् अर्हेयम् ?'' इति आश्चर्येण अपृच्छत् रामदासः।

''भवता कुठारेण प्रहारः करणीयः एव। यदि भवान् कुठारेण प्रहारं न कुर्यात् तर्हि, अहं भवन्तं खादिष्यामि'' इति अवदत् सिंहः। रामदासः अनन्यगतिकः भूत्वा सिंहस्य स्कन्धे कुठारेण आघातं कृतवान्। सिंह ततः निर्गतः।

अग्रे कदाचित् रामदासः पुनरपि धनस्य आवश्यकताम् अनुभवन् तस्य एव सरोवरस्य तटे उपविष्टवान्। किञ्चित्कालानन्तरं सिंहः जलं पातुं सरोवरतटं प्रति आगच्छत्। तदा रामदासः पुनः स्वस्य व्यथां तं श्रावितवान्, साहाय्यं प्रार्थितवान् च। सिंहः अवदत् - ''भोः रामदास ! त्वं यत्र कुठारेण आघातं कृतवान् आसीः तत्र किम् इदानीम् आघातचिह्नं दृश्यते ? कृपया दृष्ट्वा वद'' इति।

रामदासेन सिंहस्य शरीरं परीक्षितम्। किन्तु कुत्रापि क्षतचिह्नं न दृष्टम्। तदा सिंहः उक्तवान् - ''भोः! मनसि जातम् आघातचिह्नं तु समयेन अपगतं न भविष्यति। त्वं स्वपुत्रीविवाहदिने मां मृतं मूषकम् उक्त्वा मम अपमानं कृतवान् आसीः। त्वं मैत्रीयोग्यः न। अतः अहं तव साहाय्यं न करिष्यामि। निर्गच्छ इतः'' इति।

द्वितीयः भागः

४. विश्वेश्वरय्यः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

भारतदेशे बहुत्र जलाभावः अस्ति । क्वचित् नदीजलं समुद्रे मेलनेन वृथैव भवति । जलस्य रक्षणाभावेन जलसमस्या तीव्रतरा भविष्यति । जलाभावेन बहुविधसमस्याः उत्पन्नाः भविष्यन्ति । विद्युतः पेयजलस्य च अभावः भविष्यति । कृषिकार्यार्थं जलस्य न्यूनता च भविष्यति । अतः विविधोपायैः जलं संरक्षणीयं तस्य सद्विनियोगश्च करणीयः ।

प्रश्नाः

१. उपरि दत्तः अनुच्छेदः किमुद्दिश्य वदति ?

२. जलसमस्या किमर्थं भवति ?

३. जलं व्यर्थं न स्यात् । तदर्थं किं करणीयम् ?

उद्देश्यम्

* महतां पुरुषाणां जीवनशैल्याः अवगमनपुरस्सरम् आदर्शचरित्रनिर्माणाय प्रेरणाप्रदानम् ।
* विश्वेश्वरय्यस्य चरित्रवैशिष्ट्यस्य अभिबोधनम् ।

SCERT TELANGANA

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।

२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।

३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

आङ्ग्लेयानां पालने अस्माकं भारतदेशस्य स्थितिः दुर्भरा आसीत्। जात्यहङ्कारपूरिताः ते अस्मान् सर्वदा, सर्वथा च पीडयन्ति स्म । अस्माकं तु वृत्तिविद्यासु प्रवेशः एव दुर्लभः आसीत् । एतादृशविपरीतपरिणामेष्वपि स्वप्रयत्नतः वृत्तिविद्यायां नैपुण्यं प्राप्य अभियन्ता भूत्वा आङ्ग्लेयपालकेभ्योऽपि प्रशंसां लब्धवान् 'सर् मोक्षगुण्डं विश्वेश्वरय्यः'।

अयं बेङ्गलूरुसमीपे 'मुद्दिनेहल्लि' इति ग्रामे १८६० तमे संवत्सरे सेप्टेम्बर् मासे १५ दिनाङ्के जातः। पिता श्रीनिवासशास्त्री प्रख्यातसंस्कृतपण्डितः अनुशासनयुतश्च। माता च वेङ्कायम्मा दैवभक्तिपरायणा आसीत् । पुत्रस्य विकासे तस्याः पात्रम् अतीव विद्यते इति एकस्मिन् सन्दर्भे स्वयं विश्वेश्वरय्येण कथितम् । तस्य माता न केवलं माता एव, किन्तु तस्य मित्रं, मार्गदर्शिका च। विश्वेश्वरय्यस्य प्राथमिकविद्या 'चिक्बल्लापुर्' ग्रामे समाप्ता । ततस्सः बेङ्गलूरु केन्द्रीयकलाशालायां बी.ए., पुण्यपत्तने बी.ई. च अधीतवान् । तस्य विद्याभ्यसने तस्य मातुलस्य रामय्यस्य गुरोः नादमुनिनायुडुवर्यस्य योगदानमधिकमासीत् । प्रथमतःविश्वेश्वरय्यः मुम्बय्यां वृत्तिं प्राप्तवान् । तस्य नगरस्य विकासार्थं महान्तं प्रयत्नमकरोत् । ततः सःनैजांप्रभोः आह्वानानुसारं भाग्यनगरमागत्य तत्र जलरक्षणार्थं रक्षितसरोवरान् (Reservoirs) भूगर्भव्यर्थजलप्रवहणव्यवस्थां (underground drainage system) च निर्मितवान् । मैसूर् नगरेऽपि अनेकानि निर्माणात्मककार्याणि सम्पाद्य १९१२ तमे वर्षे सः मैसूरराज्यस्य 'दिवान्' इति पदमलङ्कृतवान् । दिवसे अष्टादशघण्टाः अविरतं कार्यं कुर्वन् सः मनसा, वाचा, कर्मणा च देशस्य सर्वतोमुखविकासाय प्रायतत ।

विश्वेश्वरय्यस्य कार्यालये लेखनीद्वयं भवति स्म । एका च कार्यालयसम्बद्धा, अन्या च व्यक्तिगतेति। सः सर्वकारकार्याय एव कार्यालयलेखनीं स्वकार्यार्थं व्यक्तिगतलेखनीञ्च नियततया उपयुङ्क्ते स्मेति अंशः तस्य प्रजाधनोपयोगविषये अनन्यसामान्यां निबद्धतां सूचयति। १९१८ तमे वर्षे राजास्थानात् कार्यनिवृत्यनन्तरं

SCERT TELANGANA

कृष्णराजसागरः

सः कृष्णसागरसेतुनिर्माणं, मैसूरुविश्वविद्यालयस्थापनं, मैसूरुवित्तकोशस्थापनं च अकरोत् । स्वकर्तव्यमेव दैवमिति मत्वा देशस्य सर्वतोमुखविकासाय अहर्निशं कार्यं कृतवतः तस्य असाधारणं योगदानं पुरस्कृत्य भारतसर्वकारः तं 'भारतरत्नमिति' सर्वोन्नतबिरुदेन व्यभूषयत् ।

एवं समाजोपयोगिकार्याणां निर्वहणे स्वजीवनं समर्प्य कृतकृत्यस्सन् श्रीविश्वेश्वरय्यः १९६२ वत्सरे एप्रिल् मासस्य १४ दिनाङ्के दिवङ्गतः।

अस्माकं भारतदेशे अस्य महोदयस्य स्मृत्यर्थं प्रतिवर्षं सेप्टेम्बर् १५ दिनाङ्के अभियन्तृदिनरूपेण (Engineer's day) समायोजयामः । तदीयं त्यागानुशासनपूर्णं जीवनं सर्वेषां कृते प्रेरणादायकम् ।

मैसूरुविश्वविद्यालयः

भारतरत्नपतकम्

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) अस्मात् पाठात् किमवगतम् ?

आ) विश्वेश्वरय्यमहोदयस्य कान् गुणान् भवन्तः इच्छन्ति? किमर्थम् ?

इ) पाठेऽस्मिन् स्वातन्त्र्यसम्पादनात् पूर्वं विद्यमानाः परिस्थितीः ज्ञातवन्तः । वर्तमानकाले समाजस्य परिस्थितिः कथमस्तीति वदन्तु ?

ई) वर्तमानकाले विद्याविषये भवतः अभिप्रायः कः ?

उ) विश्वेश्वरय्यस्य जीवनशैलीम् उद्दिश्य मित्रैः सह चर्चां कुर्वन्तु ।

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठे विद्यमानानि सर्वनामपदानि जानन्तु । तेषामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

आ) पाठस्य आधारेण अधः दत्तानि वाक्यानि शुद्धीकुर्वन्तु ।

१. विश्वेश्वरय्यमहोदयस्य जन्म आन्ध्रप्रदेशे अभवत् ।

२. विश्वेश्वरय्यः बेङ्गलूरु सेण्ट्रल् कलाशालायाम् अभियन्तृशास्त्रम् (इञ्जनीरिङ्ग्) अपठत् ।

३. १९०८ तमे वर्षे विश्वेश्वरय्यः दिवान् पदं प्राप्तवान् ।

४. मद्रास्नगरे सर्वकारस्य अभियन्तृरूपेण उद्योगं प्राप्तवान् ।

इ) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

गङ्गा भारतस्य सर्वासु नदीषु पवित्रतमा अस्ति । इयं हिमालयस्य गङ्गोत्रीनामकात् स्थानात् निर्गच्छति । गङ्गायाः तटे ऋषिकेशः, हरिद्वारम्, प्रयागः, वाराणसी चेति प्रधानानि तीर्थस्थानानि सन्ति। गङ्गाजलं तु अमृतमिति कथ्यते । हरिद्वारतीर्थं द्रष्टुं प्रतिवर्षं लक्षशः यात्रिकाः आयान्ति ।

१. नदीषु पवित्रतमा नदी का अस्ति ?

२. वारणासी कस्याः तटे अस्ति ?

३. गङ्गा कुतः निर्गच्छति ?

४. गङ्गयाः तटे कानि कानि क्षेत्राणि सन्ति ?

ई) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. विश्वेश्वरय्यमहोदयस्य जन्म कुत्र अभवत् ? तस्य पितरौ कौ ?

२. विश्वेश्वरय्यः कीदृशसेवां कृतवान् ?

३. विश्वेश्वरय्यस्य कस्यचित् व्यवहारस्य विषयं लिखन्तु ?

४. विश्वेश्वरय्यस्य विद्याभ्यासम् अधिकृत्य लिखन्तु ?

५. भारतसर्वकारेण विश्वेश्वरय्याय 'भारतरत्नम्' इति बिरुदं किमर्थं दत्तम् ?

SCERT TELANGANA

III. स्वीयरचना

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. आङ्ग्लेयकालस्य भारतदेशसामाजिकपरिस्थितीः वर्णयन्तु ?

२. निजां नवाब् हैदराबाद् नगरे किं किं निर्मितवान् ?

३. बालैः विश्वेश्वरय्यजीवनम् आदर्शरूपेण किमर्थं स्वीकरणीयम् ?

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. विश्वेश्वरय्यः स्वमातृशिक्षणमेव तस्य विकासस्य मूलकारणमिति अवदत् खलु ! एवमेव भवतः विद्याभ्यासे प्रवर्तने च केषां प्रभावः अस्ति, कथमस्ति इति दशवाक्यैः लिखन्तु ।

२. विश्वेश्वरय्यः भारतदेशस्य महतीं सेवाम् अकरोत् इति पाठात् ज्ञातवन्तः खलु ! भवन्तः अपि स्वजीवने देशस्य कीदृशीं सेवां कुर्वन्तीति दशवाक्यैः लिखन्तु ।

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) उदाहरणानुसारम् अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य वाक्यानि रचयन्तु ।

उदा - मेधावी - प्रयत्नः

मेधावी अशोकः प्रयत्नेन ख्यातिं सम्पादितवान् ।

१. प्रज्ञा - प्रशंसा

२. परिवारः - समाजः

३. विद्या - प्रगतिः

४. बोधनम् - शिक्षकः

आ) अधः रेखाङ्कितानां पदानां विरुद्धार्थकपदानि लिखित्वा, तानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि रचयन्तु ।

उदा - अमेरिकातः मम बान्धवाः स्वदेशं प्रत्यागतवन्तः ।

अद्यतनकाले भारतीयाः अनेके विदेशं गच्छन्ति ।

१. राजा जन्मनैव धनिकः आसीत् ।

२. प्रभोः विद्याविषये अनासक्तिः अधिका अस्ति ।

३. देवरायः जन्मना बुद्धिमान् आसीत् ।

४. अहङ्कारशीलस्य प्रगतिः न भवति ।

SCERT TELANGANA

इ) अधः दत्तेषु पदसमूहेषु भिन्नं पदं चिन्वन्तु ।

१. विद्या, दुर्बुद्धिः, प्रज्ञा, कौशलम् ।

२. मुम्बई, मैसूरु, हैदराबाद्, जलबन्धः ।

३. बुद्धिकुशलता, सेवातत्परता, विश्रान्तिः, कार्यदक्षता ।

४. सर्, भारतरत्नम्, पद्मभूषण्, नोबल् ।

V. सर्जनात्मकता

अ) ''जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी'' इति विषयमुद्दिश्य निबन्धमेकं लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

ఏ మనిషి స్వతంత్రంగా, ఎవరి పైనా ఆధారపడకుండా, నిర్భయంగా జీవించగలడో అలాంటి స్వతంత్రజీవి యొక్క జన్మమే సార్థకం. ఒకరిపై ఆధారపడి జీవించడం దుర్భరమైనది. కావున వివేకంతో ఎవరి జీవితాలను వారు ఉద్ధరించుకోవాలి.

VI. प्रशंसा

(अ) अधः दत्तानि कानिचन कार्याणि वाक्यैः सूचितानि । तेषु भवद्भिः कर्तुं शक्यानि, अशक्यानि च कार्याणि अभिज्ञाय चिह्नीकुर्वन्तु ।

१. अहं कर्तव्यमेव दैवकार्यमिति चिन्तयामि ।

२. अहं सर्वदा सत्यमेव वदामि ।

३. अहम् ऋजुतया व्यवहरामि ।

४. अहम् अनुशासनं पालयामि ।

५. अहं देशसेवां करोमि ।

(आ) विश्वेश्वरय्यमहोदये दृष्टानाम् उत्तमगुणानां सूचीं कुर्वन्तु ।

VII. भाषांशाः

(१) (अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु, अवगच्छन्तु ।

१. आरक्षकः चोरम् **अनुसृत्य** धावितवान् ।

२. सेवकः वृक्षात् **अवतीर्य** गतवान् ।

३. बालकः क्षीरं **निपीय** निद्रितवान् ।

SCERT TELANGANA

५. कर्मकरी पात्राणि **प्रक्षाल्य** गतवती ।

- उपरि वाक्येषु स्थूलाक्षराणि **'ल्यप्'** प्रत्ययान्तानि ।

- हरति इत्यस्य (हृधातोः) क्त्वाप्रत्यये कृते सति **हृत्वा** इति भवति । यदि धातुः उपसर्गसहितः भवति तदा क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने ल्यप् प्रत्ययः भवति । यथा **संहृत्य, परिहृत्य, विहृत्य** इति ।

(आ) उदाहरणमनुसृत्य पट्टिकां पूरयन्तु ।

क्रियापदम्	उपसर्गसहितक्रियापदम्	ल्यबन्तम्
गच्छति	आगच्छति	आगत्य
नयति		
करोति		
स्मरति		
लिखति		
स्थापयति		

(इ) उदाहरणानुसारं ल्यबन्तरूपाणि लिखन्तु ।

उदा -		**प्र**	**+**	**क्षालयति**	**=**	**प्रक्षाल्य**
	१.	प्र	+	नमति	=	________
	२.	निर्	+	गच्छति	=	________
	३.	सम्	+	आप्नोति	=	________
	४.	उत्	+	तिष्ठति	=	________
	५.	वि	+	गणयति	=	________
	६.	उद्	+	धरति	=	________
	७.	सम्	+	हरति	=	________
	८.	परि	+	वेशयति	=	________

SCERT TELANGANA

(२) **अ. अधः दत्तानि उदाहरणानि परिशीलयन्तु ।**

बालः	+	तत्र	=	बालस्तत्र		(अः + त = स)
रामः	+	च	=	रामश्च		(अः + च = श)
डयमानः	+	टिट्टिभः	=	डयमानष्टिट्टिभः		(अः + ट = ष)

- उपरितनेषु उदाहरणेषु विसर्गस्य स्थाने सकार - शकार - षकाराणामादेशः अभवत् ।

★ **विसर्गस्य तथयोः परयोः सकारः, चछयोः परयोः शकारः, टठयोः परयोः षकारः आदेशः भवति ।**

विसर्गः + तथ = स, विसर्गः + चछ = श, विसर्गः + टठ = ष

★ **अयं च कश्चन विसर्गसन्धेः भेदः ।**

आ. अधः दत्तानि उदाहरणानि परिशीलयन्तु ।

पयः	+	शीतलम्	=	पयश्शीतलम्	(ः + श = श)
श्रीधरः	+	षष्ठः	=	श्रीधरष्षष्ठः	(ः + ष = ष)
भक्तः	+	सेवते	=	भक्तस्सेवते	(ः + स = स)

★ **विसर्गस्य शषसपरेषु विकल्पेन क्रमात् शषसा एव आदेशाः भवन्ति ।**

विसर्गः + (श - ष - स) = श ष स

★ **अयं च कश्चन विसर्गसन्धेः भेदः ।**

परियोजनाकार्यम्

विविधरङ्गेषु विद्यामानानां प्रख्यातशास्त्रज्ञानां चित्राणि, तेषां रचनाः, तेषां पुरस्कारान् बिरुदानि च सङ्कलय्य भित्तिपत्रे सुन्दरैः वर्णाक्षरैः विलिख्य प्रदर्शयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठस्य भावं स्वीयवाक्यैः वक्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
२. सेवापरायणतायाः विषये लेखितुं शक्नोमि ।	☐	☐
३. कठिनशब्दान् भाषायामुपयोक्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
४. मातृभाषया दत्तस्य अनुच्छेदस्य संस्कृतभाषया अनुवादं कर्तुं शक्नोमि।	☐	☐

हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ।

SCERT TELANGANA

द्वितीयः भागः

५. अविचार्य न कर्तव्यम्

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

तेजस्विनी - आचार्य ! भवतां हस्ते नूतनकथापुस्तकं दृश्यते । मया द्रष्टुं शक्यते वा महोदय !

अध्यापकः - अवश्यम् । स्वीकरोतु ।

तेजस्विनी - 'टालस्टाय् कथाः' इति नाम अस्ति । अस्य एताः वैदेशिककथाः खलु ! अस्मभ्यम् उपयुक्ताः वा ?

अध्यापकः - आम् । कथाप्रियानां बालानां कथाः आनन्ददायिकाः एव खलु ! एतादृशानां कथापुस्तकानां पठनेन सर्वदेशानां संस्कृतयः ज्ञातुं शक्यन्ते।

तेजस्विनी - महोदय ! कृपया एकवारं पुस्तकं ददातु । कथाः पठित्वा पुनरर्पयिष्यामि।

अध्यापकः - सायङ्काले दास्यामि । इदानीम् एकां वैदेशिककथां श्रावयिष्यामि ।

प्रश्नाः

१. कथाप्रियाः के भवन्ति ?

२. कथापुस्तकपठनस्य प्रयोजनं किम् ?

३. कामपि एकां वैदेशिककथां जानन्ति किम् ?

उद्देश्यम्

* कथाभिः मनोरञ्जनप्राप्तिः।
* अपूर्वदेशविदेशीयसाहित्यस्य संस्कृतभाषया परिचयप्रदानम् ।
* कथाभिः नैतिकमूल्यानां परिचयपुरस्सरम् आचरणाय प्रेरणाप्रदानम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

SCERT TELANGANA

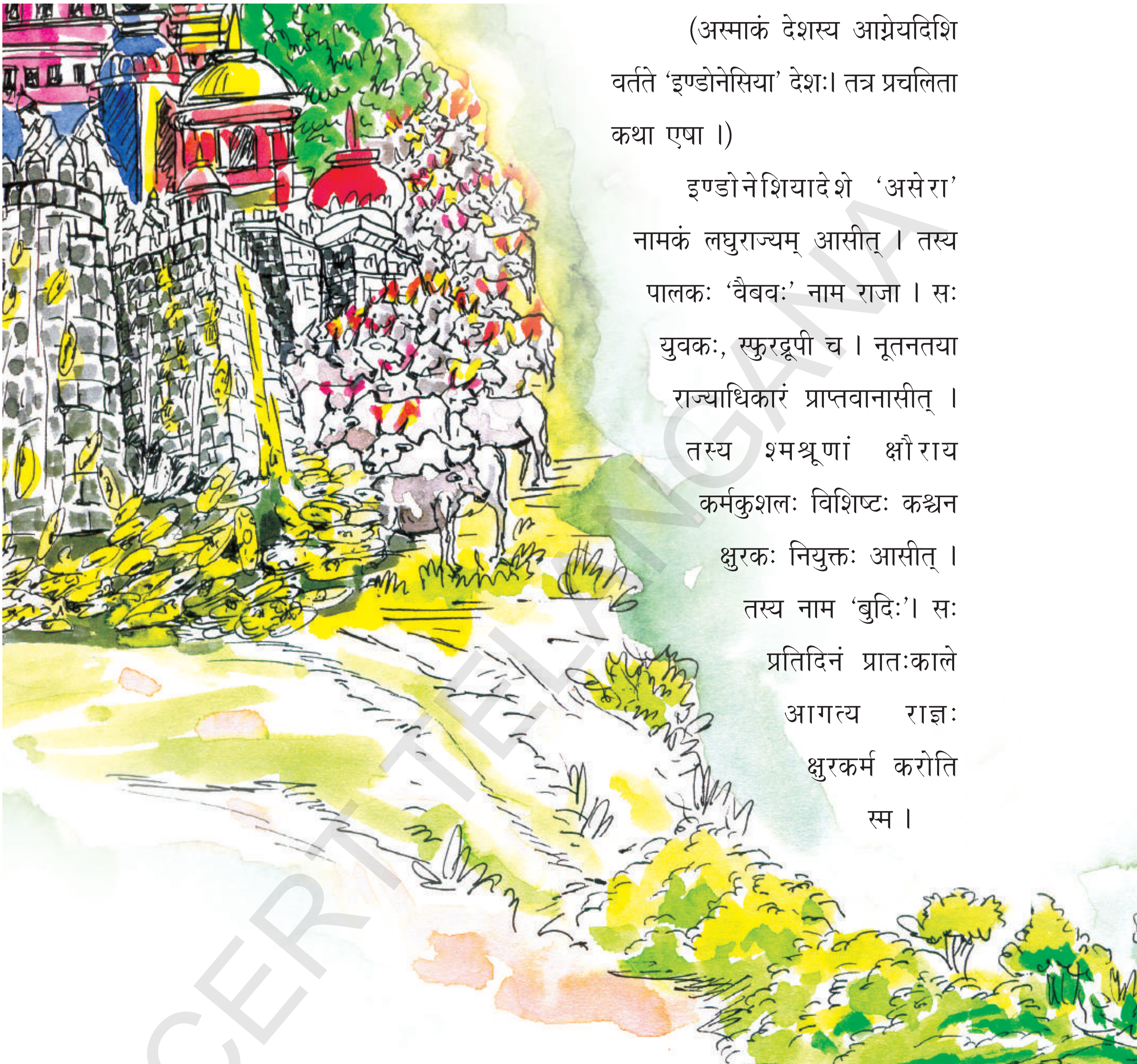

(अस्माकं देशस्य आग्नेयदिशि वर्तते 'इण्डोनेसिया' देशः। तत्र प्रचलिता कथा एषा ।)

इण्डोनेशियादेशे 'असेरा' नामकं लघुराज्यम् आसीत् । तस्य पालकः 'वैबवः' नाम राजा । सः युवकः, स्फुरद्रूपी च । नूतनतया राज्याधिकारं प्राप्तवानासीत् । तस्य श्मश्रूणां क्षौराय कर्मकुशलः विशिष्टः कश्चन क्षुरकः नियुक्तः आसीत् । तस्य नाम 'बुदिः'। सः प्रतिदिनं प्रातःकाले आगत्य राज्ञः क्षुरकर्म करोति स्म ।

एकस्मिन् दिने राजा निद्रातः नोत्थितः। किन्तु 'बुदिः' महाराजस्य निद्रावस्थायामेव स्वदायित्वं नैपुण्येन परिसमाप्य गृहमगच्छत् । निद्रातः उत्थितः राजा क्षौरकार्यं समाप्तमिति स्पर्शनेन व्यजानात् । तं क्षुरकं मनसि अभ्यनन्दच्च । अनन्तरं सः राजसभायां तमाहूय तस्य कौशलं प्रशंसितवान् । न तावदेव ''वरं वृणीष्व, भवदभीष्टं पूरयामि'' इति सोत्साहं वाग्दानमकरोत् राजा। बुदिः नितरां सन्तुष्टोऽभवत् ।

तस्य मनसि काचन तीव्रेच्छा चिरकालतः आसीत् । ''अहमपि कदाचित् न्यूनातिन्यूनम् एकमासपर्यन्तं

वा मन्त्री भवेयम्'' इति । अनेन वरप्रदानेन स्वकीया चिरकालवाञ्छा साकारा भविष्यतीति स आनन्दम् अन्वभवत् । 'बुदिः' सभामुखं स्वाभिलाषं राज्ञे न्यवेदयत् । अनालोचनतया राजा 'तथेति' वरं दत्त्वा सभासमक्षं तं मन्त्रिणमकरोत्। तथा प्रकटनसमये कुशाग्रबुद्धिः 'सेतियवान्' नाम वृद्धमन्त्री तं राजानं न्यवारयत्। राजा वृद्धमन्त्रिणः वचनानि अन्यथा स्व्यकरोत् । क्रुद्धः सः तं मन्त्रिणं कारागारे बद्धमकरोत् ।

नूतनमन्त्री 'बुदिः' तु राज्यभारं वोढुं सर्वथा अयोग्य एव । अतः स केवलम् अधिकारदर्पं प्रदर्शयन्, सकलभोगैः कालं यापयति स्म । तथैव अनुचितमन्त्राङ्गमपि स करोति स्म । सः एकस्मिन् दिने ''इदानीं राज्यस्य शत्रुभयं नास्ति । राज्यरक्षणाय सैन्यमनावश्यकम् । तस्य पोषणं व्यर्थम् । अतः निष्कासयामि सैन्यम्'' इति निर्णिय सः सैन्यं सर्वमपि निष्कासितवान् ।

एतं वृत्तान्तं ज्ञात्वा पार्श्वराज्यपालकः 'अजुङ्ग' नामकः ससैन्यम् असेरा राज्यमाक्रान्तवान् । गूढचरैः

ज्ञातवार्तः वैबवः तत्क्षणं तं प्रतियोद्धुं मन्त्रिणं बुदिं समादिशत् । तदा सैन्यं तु नासीत् । स मूर्खमन्त्री किं वा कर्तुं शक्नुयात् ?

SCERT TELANGANA

एकस्मिन् सायङ्काले अजुङ्ग् सहस्राधिकैः सैनिकैः राजधानीम् आक्रान्तवान् । परेद्यवि प्रातःकाले नगरमपि स्वाधीनं करणीयमिति तदीययोजना । तावत् शत्रुसैन्यं दृष्ट्वा मूर्खमन्त्री 'बुदिः' पलायितवान् ।

राजमन्दिरे उपविष्टः 'वैबवः' राज्यदुस्थितिं समीक्ष्य चिन्ताक्रान्तः आसीत् । सैन्यस्य मन्त्रिणश्च अनुपस्थितौ राज्यं कथं रक्षणीयमिति महती चिन्ता तं नितरामबाधत । तेन स्वापराधः ज्ञातः। एतादृशविषमपरिस्थितिषु 'बुद्धिरेव गरीयसी' खलु !

स राजा झटिति कारागृहम् अगच्छत् । बद्धं वृद्धमन्त्रिणं स्वयं विमुच्य स्वयङ्कृतापराधम् अङ्ग्यकरोत् । तं क्षमाञ्च अयाचत । अनन्तरं सेतियवानं राज्यस्य विपत्करस्थितिं विवृण्वन् कथमपि राज्यं रक्षणीयमिति प्रार्थयत ।

वृद्धमन्त्री काँश्चन क्षणान् चिन्तामग्नः अभवत् । अधुना बलेन किमपि कर्तुं न शक्यते इति तेन अवगतम् ।

उत्तरक्षणे सेतियवान् नगरस्थपौरान् प्रासादे समावेश्य स्वप्रभावपूर्णेन भाषणेन तेषु देशभक्तिमपूरयत्। स असङ्ख्याकानि कदलीपत्राणि आनीय तानि दध्योदनेन संलेप्य नगरसीमां परितः क्षेप्तुमादिशत् । तस्य आज्ञामनुसृत्य पौराः आरात्रं तथैव अकुर्वन् । तत्सर्वं शत्रुसैन्यं दूरतः एव पश्यति स्म ।

अनन्तरं स तस्यां रात्रौ एव नगरस्य धेनूः वृषभान्, महिषीः महिषान् सर्वान् एकत्रीकृत्य एरण्डतैलेन आर्द्रीकृतैः वस्त्रखण्डैः तेषां शृङ्गाग्रान् समावर्त्य तेषु अग्निं प्रज्वाल्य अत्यजत् । तेऽपि अग्निंदाहभयेन वेगेन इतस्ततः अधावन् । एतत् सर्वम् अवलोकितवान् अजुङ्ग् भयभ्रान्तः अभवत् । राजा वैबवः लक्षाधिकैः स्वसैनिकैः प्रतियोद्धुं सन्नद्धतां करोतीति विचिन्त्य तस्यामेव रात्रौ स्वसैनिकैस्सह द्रुतं पलायितवान् ।

ततः मन्त्री राजप्रासादं पुनरागत्य राजानं सान्त्वयित्वा ''निर्भयं तिष्ठतु'' इत्यवोचत् । ''विजयी भव'' इत्याशीर्वचनमपि अदात् ।

राजा तु आनन्दाश्चर्याभ्यां तस्य पुरतः मुकुलितहस्तोऽभवत् । तस्य उद्विग्नता तु अशमिता एव ।

सूर्योदयात्पूर्वमेव गूढचराः आगत्य राजानं ''शत्रुराजः ससैन्यं पलायितवान्'' इति वार्तामश्रावयन् । राजा मन्त्रिणं बहुधा प्रशंस्य तं पुनः प्रधानमन्त्रिपदे सगौरवं समस्थापयत् ।

अनन्तरं राज्ञा आज्ञापिताः भटाः पूर्वस्थं मूर्खमन्त्रिणम् आनीय सभायां प्रावेशयन् । स मूर्खः ''मम वधः अनिवार्यः'' इति चिन्तयन् भयकम्पितः अभवत् । राजा तु हसन् तं तस्य वृत्तिं यथाविधि अकल्पयत् ।

SCERT TELANGANA

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) कथायां के अंशाः भवद्भ्यः इष्टाः? के च इष्टाः न इति वदन्तु ।

आ) बुदिः मन्त्रिपदमेव किमर्थम् इच्छति स्म ? कारणानि वदन्तु ।

इ) बुदिः मन्त्रिपदमयाचत । तादृशावकाशः लभ्यते चेत् भवन्तः कीदृशं पदं याचिष्यन्ते ? किमर्थम् ?

ई) सैन्यं नाम केवलं युद्धार्थमेव वा ? तेन अन्यत् किमपि प्रयोजनमस्ति वा ?

उ) राजवृद्धमन्त्रिणोः कतरः विवेकी ? चर्चां कुर्वन्तु । स्वाभिप्रायं वदन्तु ।

ऊ) दध्योदनमिश्रितकदलीपत्राणि दृष्ट्वा शत्रुसैन्येन किमूहितम् ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठस्थानि नामवाचकपदानि रेखाङ्कितानि कुर्वन्तु, लिखन्तु ।

आ) कथायाः क्रममनुसृत्य वाक्यानि क्रमशः स्थापयन्तु ।

१. स राजा झटिति कारागृहमगच्छत् ।

२. तथैव अनुचितमन्त्राङ्गमपि करोति स्म ।

३. तं क्षुरकं मनसि अभ्यनन्दत् ।

४. अहमपि कदाचित् न्यूनातिन्यूनम् एकमासपर्यन्तं वा मन्त्री भवेयम् ।

५. तावत् शत्रुसैन्यं दृष्ट्वा मूर्खमन्त्री पलायितवान् ।

६. राजा तु आनन्दाश्चर्याभ्यां तस्य पुरतः मुकुलितहस्तोऽभवत् ।

इ) अधः दत्तानां वाक्यानां सन्दर्भवाक्यानि लिखन्तु ।

१. शत्रुराजः ससैन्यं पलायितवान् ।

२. वरं वृणीष्व, भवदभीष्टं पूरयामि ।

३. मम वधः अनिवार्यः।

४. निर्भयं तिष्ठतु ।

ई) अधः दत्तं परिच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

सच्चिन्तनादेव बुद्धिमत्ता, बलं, तेजः, समयोचितप्रज्ञा, क्रियानुष्ठानं च लभ्यते । सच्चिन्तनादेव तत्त्वज्ञानं लभ्यते । तत्वज्ञानात् आत्मशान्तिः, आत्मशान्त्या दुःखानि नश्यन्ति। दुःखरहिते सति सन्तोषः । सन्तोष एव परमश्रेयः, परमसुखं च । सन्तुष्ट एव मोक्षं प्रप्नोति।

१. उपरि अनुच्छेदः कं विषयं बोधयति ?

२. बुद्धिमत्ता बलं च कथं लभ्येते ?

SCERT TELANGANA

३. आत्मशान्त्या कानि नश्यन्ति ?

४. मोक्षं कः प्रप्नोति ?

५. प्रस्तुतानुच्छेदस्य शीर्षिकां लिखन्तु ।

उ) पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. बुदेः दायित्वं किम्? सः स्वदायित्वं कथं निर्व्यूढवान् ?

२. बुदेः मन्त्रिपदप्रदानसमये वैबवः किमर्थं क्रुद्धः अभवत् ? तदा सः किमकरोत् ?

३. राजा वैबवः कथं स्वापराधम् अजानात् ?

४. असेराराज्यं कः आक्रान्तवान् ?

५. बुदिः मन्त्री भूत्वा किम् अकरोत् ?

III. स्वीयरचना

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. बुद्धिबल-देहबलयोः किं गरीयः इति सोदाहरणं लिखन्तु ?

२. अनालोच्य कृतानि कार्याणि हानिकराणि कथं भवन्तीति लिखन्तु ?

३. अस्माभिः कीदृशानि कार्याणि करणीयानि ?

४. वैबवस्य व्यक्तित्वमधिकृत्य स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

५. सेतियवान्मन्त्रिणः देशभक्तिं विशदयन्तु ।

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. कथां स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

२. राज्यसंरक्षणाय वृद्धमन्त्री कार्यद्वयमकारयत् । तयोः निर्वहणे किं तस्य मन्त्राङ्गम् ?

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) रेखाङ्कितपदानाम् अर्थानवगच्छन्तु । तानि उपयुज्य अन्यानि वाक्यानि रचयन्तु ।

१. विवेकानन्दः <u>विनयशीली</u> आसीत् ।

२. श्वः अहं शतरूप्यकाणि तुभ्यं दास्यामीति <u>वाग्दानं</u> करोमि ।

३. सुभाषः प्रतिदिनं <u>न्यूनातिन्यूनम्</u> एकं फलं खादति ।

४. बालकस्य आगमनं दृष्ट्वा चिक्रोडः <u>झटिति</u> वृक्षमारोहति ।

५. क्रीडासु प्रथमस्थानं प्राप्तवतीं सुरेखां प्रधानाध्यापकः <u>बहुधा</u> प्रशंसितवान् ।

SCERT TELANGANA

आ) उदाहरणानुसारम् अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य वाक्यानि रचयन्तु ।

उदा - धनम्, पुष्पम्, आकाशम्

आकाशात् धनं तथा पुष्पं नागच्छतः। अस्माभिः ते सम्पादनीये ।

१. कष्टम्, धनम्, ज्ञानम्

२. आर्जनम्, व्ययः, व्यर्थम्

३. सौधम्, रेल्यानम्, मेधावी

इ) पट्टिकातः उचितपदानि चित्वा तैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

कुपितः विस्मितः	हस्तगतम्	पादाक्रान्तम्
प्रेषयतु न्यवारयत्	आलोचनाग्रस्तः रोद्धुं	बद्धुं

१. वैबवः राज्यदुस्थितिं समीक्ष्य .... आसीत् ।

२. अतः .... सैन्यम् ।

३. .... सः तं मन्त्रिणं कारागारे बद्धमकरोत् ।

४. प्रातः काले नगरमपि तस्य .... भविष्यति ।

५. वृद्धमन्त्री तं राजानं .... ।

V. सर्जनात्मकता

अ) कथां नाटकरूपेण परिवर्त्य प्रदर्शयन्तु ।

आ) अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

జీవితంలో ధనానికి చాలా ప్రాధాన్యం ఉంది. ధనం లేనిదే భోజనం, గృహం, వస్త్రాలు ఎలా పొందగలుగుతాము? కష్టపడి పనిచేస్తూ ధనాన్ని సంపాదించాలి. కాని లోభం చేత మనం ఎక్కువ డబ్బును పొందగోరుతాము. ఎలాగైనా సరే ధనం సంపాదించి ఉన్నత స్థానాన్ని పొందాలనుకోవడం అనుచితం. మనకు అవసరమైన ధనాన్ని ఉపయోగించుకోవాలి. దీనులకు సహాయం చేయాలి. ధనవ్యామోహం మనిషికి అపకీర్తిని తెచ్చిపెడుతుంది.

VI. प्रशंसा

भवतां मित्रेषु यः स्वबुद्धिबलेन कार्यं साधितवान् तम् उद्दिश्य वदन्तु ।

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तं संवादं पठन्तु ।

पिता - राहुलः कुत्र अस्ति? किं सः अधुना अपि क्रीडति ?

माता - पश्यतु, सः **क्रीडित्वा** आगच्छति ।

पिता - सः विद्यालयकार्यं कदा करोति ?

SCERT TELANGANA

माता - सः प्रतिदिनं विद्यालयकार्यं **कृत्वा** क्रीडितुं गच्छति ।

पिता - पुत्र राहुल ! मध्याह्ने ओदनं **खादित्वा** किं करोषि ?

राहुलः - **भुक्त्वा** विश्रामं स्वीकरोमि । तत्पश्चात् गृहकार्यं करोमि ।

पिता - अधुना किं करिष्यसि ।

राहुलः - अधुना दूरदर्शने धारावाहिकां पश्यामि । तां दृष्ट्वा भोजनं करिष्यामि ।

- उपरि संवादे स्थूलाक्षरपदानि अवगच्छन्तु ।
- क्रीडित्वा, कृत्वा, खादित्वा, भुक्त्वा, दृष्ट्वा, एते **क्त्वाप्रत्ययान्तरूपाणि ।** क्त्वाप्रत्यये त्वा एव अवशिष्यते ।

आ) अधः दत्तेषु वाक्येषु क्त्वाप्रत्ययान्तरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

उदा - बालकः स्नात्वा पूजां करोति ।

१. सः पाठशालां .... (गम् + क्त्वा) पठति ।
२. अहं क्षीरं .... (पा + क्त्वा) निद्रां करोमि ।
३. अहं पाठं .... (पठ् + क्त्वा) परीक्षां लिखामि ।
५. बालिका देवं .... (वन्द् + क्त्वा) गतवती ।

इ) अधः क्त्वाप्रत्ययान्तपदानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि लिखन्तु ।

पृष्ट्वा, स्मृत्वा, श्रुत्वा, गृहीत्वा, नत्वा, ज्ञात्वा

उदा- उपाध्यायः प्रश्नान् पृष्ट्वा कथां श्रावितवान् ।

परियोजनाकार्यम्

विदेशीयरचयित्रृणां कथाः सङ्कलयन्तु ।
ताः पठित्वा तेषां संस्कृतिम् अवगत्य तत्रत्यान् विशेषान् श्रावयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठं धारालतया पठितुं शक्नोमि ।		
२. कथां स्वीयवाक्यैः लेखितुं शक्नोमि ।		
३. पाठेऽस्मिन् आगतानि नूतनपदानि उपयुज्य वाक्यनिर्माणं कर्तुं शक्नोमि ।		
४. पाठ्यांशकथां नाटकरूपेण प्रदर्शयितुं शक्नोमि ।		

जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजीयते ।

SCERT TELANGANA

द्वितीयः भागः

६. आर्यभटः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

रामप्रसादः	-	पितामह ! श्रीरामः लङ्कातः अयोध्यां प्रति विमानेन आगतवान् इति दूरदर्शने पौराणिकः उक्तवान् । रामायणकाले विमानम् आसीत् वा ?
पितामहः	-	आसीत् । तस्य नाम पुष्पकविमानम् । तत् विश्वकर्मा नाम स्थपतिः निर्मितवान् ।
रामप्रसादः	-	पितामह ! विमानं रैट् सोदरौ आविष्कृतवन्तौ खलु !
पितामहः	-	वत्स ! रैट् सोदरौ आधुनिककाले विमानं निर्मितवन्तौ इति तु सत्यमेव । पुराकाले विश्वकर्मा चोदकरहितम् अपरिमितस्थानकम्, बहुविचित्रं विमानं निर्मितवानिति जानीमः ।
रामप्रसादः	-	अहो ! आधुनिकवैज्ञानिकेभ्यः पूर्वमेव भारतीयाः बहून् वैज्ञानिकांशान् प्रतिपादितवन्तः किल ।

प्रश्नाः

१. पुष्पकविमानं कः निर्मितवान् ?

२. भारतीयाः वैज्ञानिकांशान् कदा उक्तवन्तः ?

३. भारतीयैः आविष्कृतान् कान् अंशान् जानन्ति?

उद्देश्यम्

* प्राचीनभरतीयशास्त्रज्ञानां विषये आदरभावनायाः विकासः।
* प्राचीनवैज्ञानिकविषयेषु अवगमनसम्पादनम् ।

पृष्ठभूमिः

अस्माकं देशे सस्यानि, भूगर्भजलानां परिसङ्ख्यानं च अधिकृत्य अध्ययनं प्रचलति । विश्वविद्यालयतः कोणस्थे ग्रामेऽपि विद्याबोधनं दूरदर्शनेन क्रियते । भूगर्भसम्पदः परिशोधनं भवति। जलप्रलयः सम्भवतीति सूचनाः प्राप्नुमः ।

एतान् सर्वानपि विषयान् वयम् अनायासेन जानीमः इत्यत्र कारणं विज्ञानशास्त्रज्ञानमेव। शास्त्रविकासस्य कारणानि वैज्ञानिकैः आविष्कृताः सिद्धान्ताः एव ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।

२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।

३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

SCERT TELANGANA

भारतसर्वकारेण विज्ञानशास्त्राभिवृद्ध्यै प्रथमतया १९७५ एप्रिल् १९ तमे दिनाङ्के 'आर्यभटः' नाम प्रथमोपग्रहः अन्तरिक्षे सम्प्रेषितः।

आर्यभटविषये अत्र किञ्चित् ज्ञास्यामः। यथा नवीनान्तरिक्षविज्ञानशास्त्रे 'विक्रमसाराभाई' महोदयः प्रमुखः अस्ति, तथैव प्रपञ्चे प्रप्रथमः 'अन्तरिक्षविज्ञानशास्त्रवेत्ता' 'आर्यभटः'। सः ईसवीयपञ्चमशताब्द्यां केरलप्रान्ते जातः इति कैश्चित् आधारैः ज्ञायते ।

वस्तुतः भारतीयगणितशास्त्रेतिहासः अत्यन्तप्राचीनः। एतस्य शास्त्रस्य 'पौलिश-रोमश-वासिष्ठ-सौर-पैतामहसिद्धान्ताः' प्रचारे आसन् । किन्तु अधुना ते न लभ्यन्ते । इदानीम् आर्यभटेन रचितः 'आर्यभटीयम्' नाम ग्रन्थः एव ज्योतिषशास्त्रस्य प्रमाणभूतः अस्ति । सः अनेकग्रन्थस्थान् शास्त्रविषयान् महता नैपुण्येन सङ्गृह्य ग्रन्थमेनं सङ्क्षिप्ततया कारिकारूपेण व्यरचयत् । आर्यभटेन रचितं 'जिलाभूः' इति सूत्रं भूव्यासमधिकृत्य अस्ति । 'भूव्यासः १०५० योजनमितः भवति' । अर्थात् १०५० X १२ = १२६०० किलोमीटर् दूरमिति तस्य सूत्रस्य भावः। आधुनिकाः अपि एतदेव परिमाणम् इदानीं प्रतिपादयन्ति ।

सूत्रबद्धे आर्यभटीयग्रन्थे चत्वारः पादाः सन्ति । आर्यभटः केवलं ११८ श्लोकैरेव गणितशास्त्रस्य, खगोलशास्त्रस्य च मौलिकविषयान् स्पष्टतया सूत्रबद्धानकरोत् । तेन प्रतिपादितान् अंशान् आधुनिकवैज्ञानिकाः अपि अङ्गीकुर्वन्ति । सः ग्रहाणां भ्रमणकालं गणयित्वा एकस्मिन् महायुगे सूर्यः ४,३२०,००० भ्रमणानि करोतीति सिद्धान्तम् एकेनैव श्लोकेन प्रतिपादितवान्। इत्थम् अन्यग्रहाणां भ्रमणकालश्च अनेन निर्धारितः। सः सङ्ख्याविषये 'एक-दश-शत-सहस्रायुत- वृन्द' (१,०००,०००,०००) पर्यन्तमुक्तवान् । वर्गः, वर्गक्षेत्रं, घनं, घनफलं, वर्गमूलं, घनमूलं, त्रिभुजीनां क्षेत्रफलम् इत्यादीन्

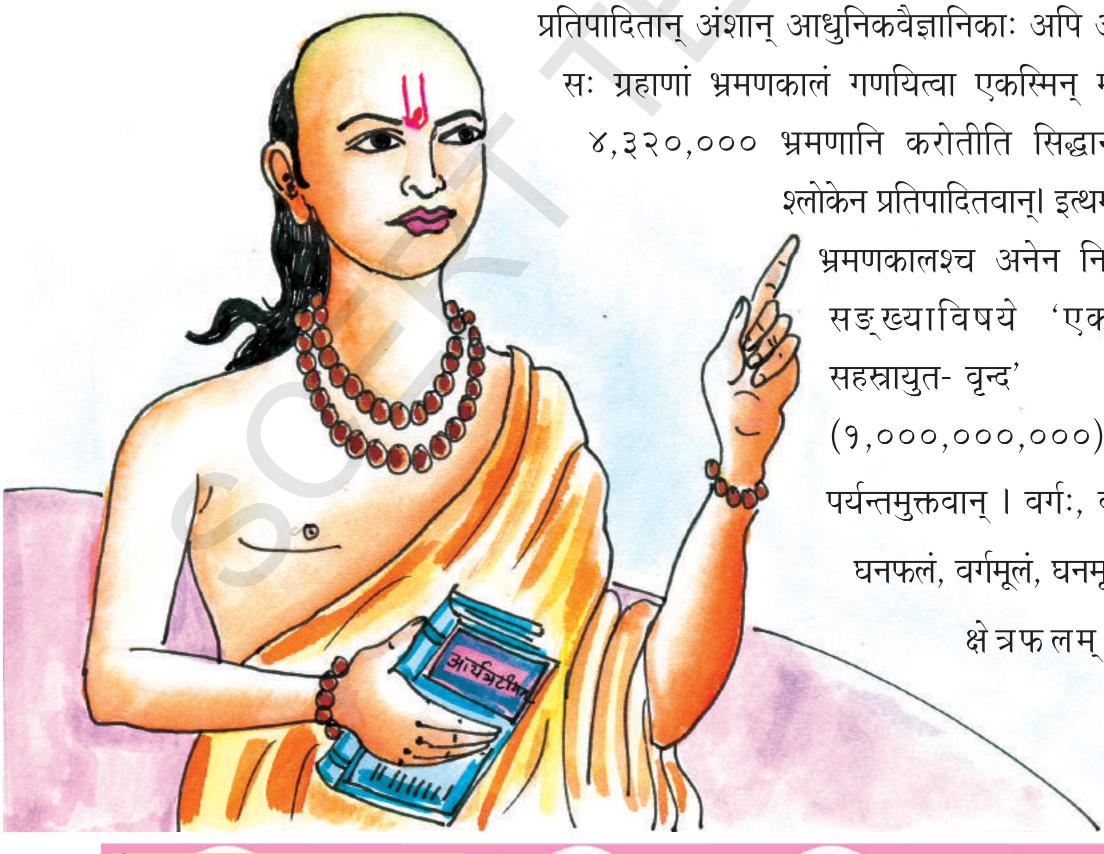

SCERT TELANGANA

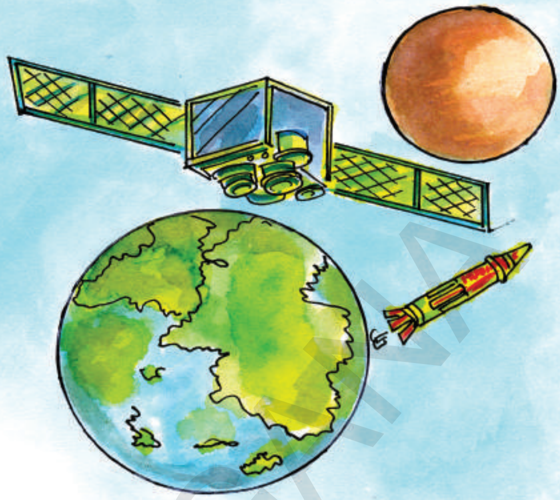

विषयान् आर्यभटः प्रतिपादितवान् । 'टालमी' नामकेन ग्रीक्शास्त्रज्ञेन अनवगतं विषयम् ('भुजन्यां' sin) अधिकृत्य निर्दुष्टमुक्तवान् आर्यभटः। एकस्य वृत्तस्य व्यासः २०,००० कि.मी. भवति चेत् तस्य परिधिः ६२,८३२ कि.मी.भवति इति एकेन श्लोकेन अयं न्यरूपयत् । आर्यभटः 'पैथागरस् सिद्धान्तम्' इति प्रथितं सिद्धान्तं पैथागरसस्य पूर्वमेव प्रतिपादितवान्। तथैव सः वृत्त-त्रिभुज-चतुर्भुजानां रचनारीतीः सुस्पष्टम् अबोधयत् । समयस्य विषये वर्ष-मास-दिनानि आरभ्य नाडी-विनाडीपर्यन्तम् अत्यन्तसूक्ष्मविभजनं तथा ग्रहगतीनां सम्बन्धं, भूमितः तेषां दूरं च सः निर्दुष्टम् अगणयत् ।

आर्यभटीयस्य प्रामाणिकतां ज्ञात्वा अष्टमनवमशताब्दीयौ अरब्देशीयौ अब्बासय्यदखालिफ्, अल्मन्सूर् अल्माम्नामकौ शास्त्रज्ञौ तस्य ग्रन्थस्य प्रचारम् अकारयताम् ।

अपूर्वस्य आर्यभटीयस्य आधारेण रचिताः अनेकानेकहस्तलिखितग्रन्थाः (Manuals) तस्य प्रचुरप्राधान्यं प्रमाणयन्ति ।

अतः प्रपञ्चगणितखगोलशास्त्रेषु आर्यभटः मेरुनग इव उन्नतः इति सगर्वं वदेम । अधुना प्रपञ्चे उपयुज्यमानयोः शास्त्रसाङ्केतिकज्ञानयोः मौलिकविषयाः अस्माकं शास्त्रज्ञैः अतिप्राचीनकाले एव निरूपिताः। तादृशान् महनीयान् ज्ञात्वा, स्मृत्वा च वयं वास्तविकभारतीयाः भवेम ।

'जयतु भारतम्, जयतु भारतीयवैज्ञानिकसम्पत्'

SCERT TELANGANA

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) अद्यतनभारतीयवैज्ञानिकप्रगतिम् अधिकृत्य वदन्तु ।

आ) केषाञ्चन प्राचीनभारतीयवैज्ञानिकानां नामानि वदन्तु ।

इ) नूतनवैज्ञानिकाविष्कारैः लाभः उत हानिः जायते इति चर्चां कुर्वन्तु ।

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) अधः दत्तानि पदानि पाठे अन्विष्य रेखाङ्कितानि कुर्वन्तु ।

केरलप्रान्ते	प्रमाणभूतः	आर्यभटीयम्
शिलाभूः	महायुगे	वृन्दः
भुजः	भुजन्यां	रचनारीतिः
विनाडी	मौलिकविषयान्	

आ) अधः दत्तानां वाक्यानां समानार्थकवाक्यानि पाठात् चित्वा लिखन्तु ।

१. वैज्ञानिकविषयान् तीक्ष्णबुद्ध्या सङ्गृह्य इमं ग्रन्थं सूत्रैः लिखितवान् ।

२. एवं रूपेण इतरग्रहाणां भ्रमणकालश्च आर्यभटेन निरूपितः।

३. अद्भुतग्रन्थस्य आर्यभटीयस्य उपयोगेन अनेकैः लेखकैः ग्रन्थाः विरचिताः।

४. नवीनाः एतदेव प्रमाणमिदानीं प्रतिपादयन्ति ।

इ) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

समाजे परस्परव्यवहाराय मानवः वाचः प्रयोगं करोति । सैव वाक् भाषारूपेण आस्माभिः व्यवह्रियते । सर्वासां भाषाणां केचन नियमाः भवन्ति। ते एव भाषानियमाः व्याकरणरूपेण उपनिबद्धाः सन्ति । आदिकालतः संस्कृतभाषायाः बहूनि व्याकरणानि अभवन्। वर्तमानसमये प्रयुज्यमानं संस्कृतव्याकरणं पाणिनिना विरचितम्। अतः सम्प्रति पाणिनिः एव वैय्याकरणानां प्रमाणभूतः आचार्यः वर्तते ।

१. परस्परव्यवहाराय कस्याः प्रयोगः भवति ?

२. भाषानियमाः केन रूपेण उपनिबद्धाः?

३. वैय्याकरणानां प्रमाणभूतः आचार्यः कः?

४. अस्यानुच्छेदस्य शीर्षिकां लिखन्तु ।

SCERT TELANGANA

ई) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठं पठित्वा लिखन्तु ।

१. आर्यभटस्य जन्म कदा कुत्र च अभवत् ?

२. भारतदेशस्य प्रथमः उपग्रहः कः? तस्य प्रयोगः कदा अभवत् ?

३. त्रिलाभूः इति सूत्रे किं प्रतिपादितम् ?

४. पुरा गणितशास्त्रीयाः के सिद्धान्ताः प्रचारे आसन् ?

५. आर्यभटः किम् अगणयत् ?

III. स्वीयरचना

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. पैथागरसस्य सिद्धान्तः कः?

२. आर्यभटीयस्य आधारेण रचितानां द्वित्राणां ग्रन्थानां नामानि लिखन्तु ।

३. उपग्रहाणामुपयोगाः के ?

४. इदानीन्तनकाले प्रयुक्तः उपग्रहः कः ?

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. आर्यभटीयम् अधिकृत्य स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

२. भारतीयवैज्ञानिकानुद्दिश्य भवतः अभिप्रायं लिखन्तु ।

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानाम् अर्थं ज्ञात्वा तानि उपयुज्य स्वीयवाक्यानि रचयन्तु ।

१. भारतीयशास्त्रेषु मौलिकविषयाः सन्ति ।

२. चालकः स्वनैपुण्येन यानं चालयति ।

३. डा.अब्दुल् कलां महोदयः उपग्रहविज्ञानखनिः अस्ति ।

४. छात्रैः अनवगतविषयान् शिक्षकः बोधयति ।

५. रामकथायाः विषये वाल्मीकिरामायणमेव प्रमाणम् ।

SCERT TELANGANA

आ) अधः दत्ताः सङ्ख्याः संस्कृतेन अक्षरैः लिखन्तु ।

उदा - १९७५ - पञ्चसप्तत्युत्तरैकोनविंशतिशतम्

१. १०५० -

२. ११८ -

३. १२६०० -

४. ६२८३२ -

५. २०,००० -

इ) चक्रस्य आधारेण वाक्यानि रचयन्तु ।

उदा - संवत्सरे द्वे अयने स्तः।

____

____

____

____

____

____

____

____

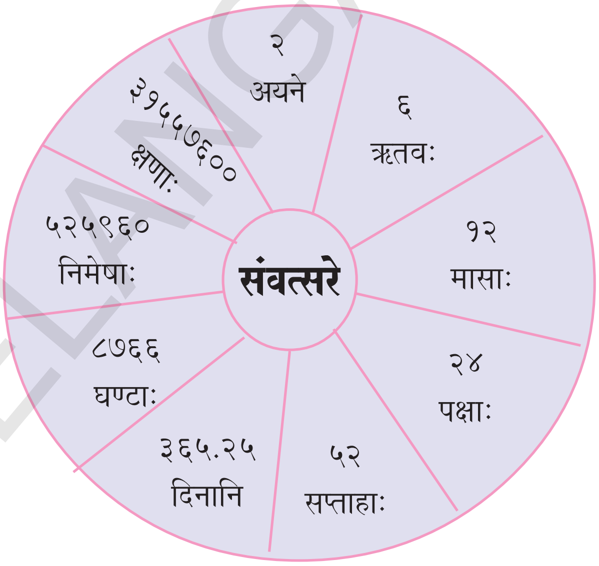

V. सर्जनात्मकता

अ) आर्यभटविषये वयं ज्ञातवन्तः खलु ! एवं भवदभिज्ञातं भारतीयवैज्ञानिकं, तस्य सिद्धान्तम् उद्दिश्य लिखन्तु ।

आ) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

భారతీయశాస్త్రజ్ఞులలో జగదీశ్ చంద్రబోస్ ఒకరు. అతడు చెట్లకు జీవం ఉన్నదని నిరూపించాడు. చెట్లు కూడా ఆనందాన్ని బాధను వ్యక్తపరుస్తాయి అని నిరూపించాడు. ఇతన్ని రేడియోవిజ్ఞానంలో పితామహునిగా పేర్కొంటారు. వృక్షభౌతికశాస్త్రంలో కొన్ని అద్భుతమైన ఆవిష్కారాలు చేశాడు.

VI. प्रशंसा

आर्यभटः खगोलगणितशास्त्रविज्ञाने बहून् विषयान् निरूपितवान् । तस्य प्रयत्नं पञ्चवाक्यैः प्रशंसन्तु ।

SCERT TELANGANA

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानि परिशीलयन्तु ।

१. चन्द्रः पूर्णिमायामत्यन्तं शोभते - चन्द्रः पूर्णिमायामत्यन्तं शोभमानः अस्ति ।
२. शिशुः प्रतिदिनं वर्धते । - शिशुः प्रतिदिनं वर्धमानः अस्ति ।
३. लता सर्पं दृष्ट्वा कम्पते । - लता सर्पं दृष्ट्वा कम्पमाना अस्ति ।
४. ललिता मातरं दृष्ट्वा मोदते । - ललिता मातरं दृष्ट्वा मोदमाना अस्ति ।
५. रात्रौ नक्षत्रं प्रकाशते । - नक्षत्रं रात्रौ प्रकाशमानम् अस्ति ।
६. मित्रं स्पर्धते । - मित्रं स्पर्धमानम् अस्ति ।
७. नवरत्नेषु वज्रमत्यन्तं भासते । - नवरत्नेषु वज्रमत्यन्तं भासमानं भवति ।

एतेषु वाक्येषु रेखाङ्कितानि पदानि **शानच्प्रत्ययान्तानि** । आत्मनेपदिनां धातूनामेव वर्तमानकालार्थे शानच्प्रत्ययः भवति । एषः त्रिषु लिङ्गेषु भवति ।

आ) उदाहरणानुसारं शानजन्तरूपाणि त्रिषु लिङ्गेषु लिखन्तु ।

		पुंलिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे
उदा -	**वन्दते -**	वन्दमानः	वन्दमाना	वन्दमानम्

१. सेवते २. विद्यते ३. शोभते
४. लभते ५. वर्धते ६. ईक्षते

परियोजनाकार्यम् **अधः निर्दिष्टानुसारं तथ्यानि सङ्कलय्य तेषां पट्टिकां लिखन्तु ।**

क्र.सं	नाम	कालः	आविष्कारः
१.	आर्यभटः	क्री.श.५	खगोलगणितशास्त्रे
२.			
३.			
४.			
५.			

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. अद्यतनभारतीयवैज्ञानिकप्रगतिम् उद्दिश्य वक्तुं शक्नोमि ।		
२. पाठस्य सारांशं स्वीयवाक्यैः वक्तुं शक्नोमि ।		
३. कठिनपदानां प्रयोगं स्वीयवाक्यैः कर्तुं शक्नोमि ।		
४. एकमपरं वैज्ञानिकमुद्दिश्य स्वीयवाक्यैः लेखितुं शक्नोमि ।		

SCERT TELANGANA

पठन्तु - नन्दन्तु

प्रशंसायाः प्राप्त्यर्थम्.....

द्वितीयः भागः

पुरा कश्चन मूर्तिकारः आसीत् । सः स्वपुत्रम् अपि उत्तममूर्तिनिर्मातारं कर्तुम् इच्छति स्म । अतः सः महता श्रमेण पुत्रं मूर्तिनिर्माणकलाम् अशिक्षयत् । अनन्तरकाले पुत्रेण अपि मूर्तिनिर्माणकार्यम् आरब्धम् । पुत्रेण निर्मिताः मूर्तयः सुन्दर्यः उत्कृष्टाः च भवन्ति स्म । जनाः तेन निर्मितानां मूर्तीणां प्रशंसां कुर्वन्ति स्म । अचिरात् एव तस्य कीर्तिः सर्वासु दिक्षु प्रसृता ।

किन्तु पिता तेन निर्मितासु मूर्तिषु कमपि दोषं पश्यति स्म एव । पितुः प्रशंसा प्राप्तव्या एव इति निश्चित्य पुत्रः अधिकया श्रद्धया मूर्तिनिर्माणम् करोति स्म । तस्मात् तस्य कौशलं पूर्वापेक्षया अपि प्रवृद्धम् । अतिसूक्ष्माणाम् अंशानां विषये अपि सः अवधानं दत्त्वा मूर्तीः निर्माति स्म । तथापि पिता तु एकमपि प्रशंसावचनं न वदति स्म । पितुः प्रशंसा कथमपि प्राप्तव्या एव इति पुत्रः विशेषप्रयासं करोति स्म । किन्तु तस्य इच्छा कदापि सफला न जाता ।

कदाचित् पुत्रः महता परिश्रमेण एकां मूर्तिं निर्माय मित्रेण तां पितुः समीपं प्रेषितवान्, पितुः प्रतिस्पन्दं ज्ञातुं रहसि स्थितवान् च । पिता तां मूर्तिं दृष्ट्वा महान्तं सन्तोषं प्रकटयन् - ''अहो ! परमसुन्दरी मूर्तिः एषा !! एतां निर्मितवान् कलाकारः निश्चयेन अस्ति उत्कृष्टः। एतादृशी प्रतिभा लोके विरला एव'' इति प्रशंसावचनानि उक्तवान् ।

एतत् श्रुत्वा नितरां सन्तुष्टः पुत्रः रहस्यस्थानात् बहिः आगत्य सगर्वम् अवदत् - ''पितः! एषा मूर्तिः मया निर्मिता । अद्य भवता मया निर्मितायाः मूर्तेः प्रशंसा करणीया एव अभवत् । उत्कृष्टताकारणतः भवान् अत्र एकमपि दोषं दर्शयितुं न शक्तः''।

पुत्रस्य मुखं निर्निमेषं दृष्ट्वा पिता क्षणात् अनन्तरं सविषादम् अवदत् - ''वत्स ! सर्वदा स्मर्तव्यं यत् गर्वः उन्नतेः बाधकः इति । सः सफलताद्वाराणि सर्वाणि पिदधाति । मया अद्यपर्यन्तं भवतः प्रशंसा न कृता इत्यतः भवतः गुणवत्तायाः वृद्धिः जाता । मम प्रशंसायाः प्राप्त्यर्थं भवता, अहोरात्रं कार्यं कृतम् । एतस्मात् भवतः कौशलं प्रवृद्धम् । मम प्रशंसायाः प्राप्त्यर्थम् एव भवता अद्य यदि एवं कृतं स्यात् तर्हि निश्चितं यत् एतत् भवतः प्रगतेः अवरोधं कुर्यात् इति''।

पितुः वचनं श्रुत्वा पुत्रः महतीं लज्जां प्राप्नोत् । स्वस्य दोषम् अवगत्य सः पितरं क्षमाम् अयाचत ।

तृतीयः भागः

७. बृहत्कथावृत्तान्तम्

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

पौत्री - पितामह ! भवान् प्रतिदिनं कथामेकां वदति खलु ! अद्यापि कृपया कथामेकां वदतु ।

पितामहः - कां कथां वदामि ? अद्य यावत् बहुकथाः अवदम् खलु !

पौत्री - कथाः मह्यं बहु रोचन्ते । किन्तु अद्य सामान्यकथां न, विशेषकथामिच्छामि ।

पितामहः - विशेषकथां वा ? अस्तु कथानां कथामेव वदामि ।

पौत्री - पितामह ! विशेषकथायाः श्रवणे मम बहुकुतूहलम् । शीघ्रं प्रारभताम् ।

पितामहः - 'यन्नवे भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ।
कथाच्छलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते' ॥

भावः - यथा नूतने पात्रे संलग्नस्य संस्कारः विपरीतः न स्यात् । तथा बालानां कृते कथाव्याजेन नीतिविषयः बोध्यते ।

प्रश्नाः

१. पौत्री प्रतिदिनं पितामहं किं पृच्छति ?

२. पितामहः पौत्र्यै कीदृशीं कथां वक्तुम् इष्टवान् ?

३. पितामहः कथानां कथा इत्यवदत् । तादृशी कथा अस्तीति जानाति किम् ?

४. श्लोके कथाव्याजेन कः विषयः बोध्यते .

उद्देश्यम्

★ कथाभिः मनोरञ्जनप्राप्तिः।

★ कथाभिः नैतिकमूल्यानाम् आचरणाय प्रेरणाप्रदानम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।

२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।

३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

प्रायशः ईसवीयद्वितीयशताब्दी शातवाहनानां राज्यपालनसमयः। हालशातवाहनचक्रवर्ती राज्यं पालयति स्म । तस्यास्थाने संस्कृतप्राकृतभाषयोः समादरः आसीत् । राजा तु प्राकृतभाषाभिमानी तद्वेत्ता च। किन्तु स संस्कृतज्ञानी न । तस्य भार्या संस्कृतविदुषी ।

एकदा प्रवृत्ते वसन्तोत्सवे सुगन्धद्रव्यजलैः ताडयन्तं राजानं हालं राज्ञी ''मोदकैस्ताडय'' इति न्यवारयत् । 'मा उदकैः ताडय' इति तदीयवाक्यार्थः। किन्तु संस्कृतज्ञानशून्यः राजा ''मुद्गतण्डुलचूर्णमिश्रितैः मोदकैः ताडय'' इति वाक्यार्थमवागच्छत् । अतः स मोदकान् आनीतवान् । तद्दृष्ट्वा राज्ञी तं राजानं परिहसितवती । अवमानभारेण हालशातवाहनेन तदैव निश्चितं यत् अचिरेणैव कालेन कथञ्चित् संस्कृतज्ञो भवेयम् इति ।

अनन्तरदिने सभायाम् उपविष्टानां संस्कृतपण्डितानां सम्मुखं सः स्वाभिलाषं प्राकटयत् । सभायां 'गुणाढ्यः' नामकः कश्चन महाकविः आस्थानपण्डितः आसीत् । सः अहं षड्वर्षेषु राजानं संस्कृतज्ञं करिष्यामि इत्यवदत् । अन्यः 'शर्ववर्मा' इति नाम कश्चन पण्डितः ''अहं षण्मासेषु भवन्तं संस्कृतज्ञं करिष्यामि'' इति सोत्साहमवोचत् । तेन तयोः द्वयोः पण्डितयोः मध्ये वाग्विवादः प्राचलत्। तदा गुणाढ्यः ताडितभुजङ्ग इव शर्ववर्मणः वचनम् असहमानः सरोषं ''यदि त्वं तथा करिष्यसि तर्हि अहं संस्कृतप्राकृतभाषे त्यक्ष्यामि । ताभ्यां भाषाभ्यां सम्भाषणमपि न करिष्यामि'' इति भीषणप्रतिज्ञामकरोत् । तदा तस्य भीषणप्रतिज्ञां श्रुत्वा सभा विभ्रान्ता अभवत् ।

शर्ववर्मा स्वमेधाशक्त्या 'कातन्त्रं' नाम विशिष्टं व्याकरणं रचयित्वा तदाधारेण राजानं स्वप्रतिज्ञानुसारं षण्मासैः संस्कृतज्ञम् अकरोत् ।

प्रतिज्ञानुसारं गुणाढ्यः तत्क्षणे

एव स्वस्थलं, स्वजनं, सर्वं विहाय विन्ध्यविपिनं प्रविश्य संस्कृत-प्राकृतभाषाभ्यां सर्वमपि व्यवहारम् अत्यजत् । ततस्सः 'भूतभाषेति' व्यवहृतां प्राकृतभेदेन विलसितां 'पैशाची' भाषामभ्यस्तवान् ।

तस्मिन्नेव महारण्ये शापभ्रष्टः 'काणभूतिः' नाम पिशाचः वसति स्म । तेन काणभूतिना गुणाढ्यं प्रति 'नरवाहनदत्तादिगान्धर्वकथाः' श्राविताः । तासां कथानां कथनमात्रेणैव स शापविमुक्तो भूत्वा ततः निरगच्छत् ।

गुणाढ्यः तावत्पर्यन्तं लोकव्यवहारे प्रचलिताः सप्तकथाः पैशाचीभाषया सप्तलक्षात्मकश्लोकैः निबध्य बृहत्कथां संरच्य महाराजमदर्शयत्। ग्रन्थस्य विशिष्टतामजानन् स राजा तं ग्रन्थमनवलोक्यैव तिरश्चकार । अतर्कितेन परिहासेन परिभूतः गुणाढ्यः आशोपहतः अभवत् ।

अत्यन्तं श्रमेण संरचितां स्वकथां व्यर्थां मन्यमानः सः एकैकां कथाम् उच्चैः वाचयन् तत्तालपत्रग्रन्थम् अग्नौ न्यक्षिपत् । ताः कथाः शृण्वन्तः सर्वे पशुपक्ष्यादयः अरण्यजीविनः आहारविहारादीन् अत्यजन् । कृशानां जन्तूनां वृत्तान्तं श्रुत्वा राजा हालः बृहत्कथायाः 'रसास्वादनेनैव अरण्यजीविनः आहारं त्यक्तवन्तः' इति ज्ञातवान्। कृतोन्मीलितनयनः राजा सत्वरमेव विपिनमागत्य गुणाढ्यं काव्यज्वालनकार्यात् न्यवारयत् । स्वापराधाय क्षमां च अयाचत।

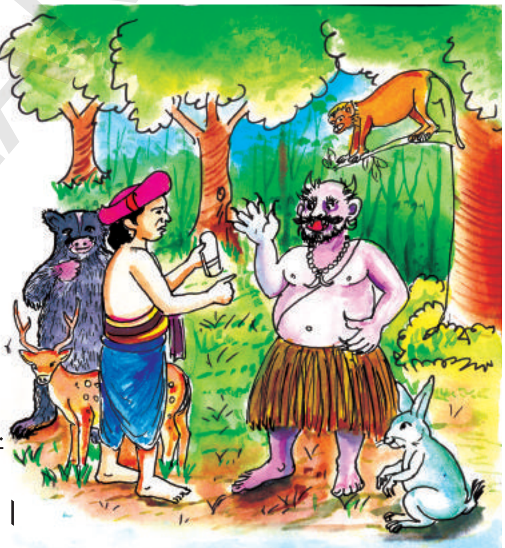

तावति काले षट्कथाः अग्निदग्धाः अभवन् । तदा 'लक्षश्लोकनिबद्धा' एका कथैव अवशिष्टा । महाराजः हालः तस्याः अवशिष्टकथायाः प्रचुरप्रचारम् अकारयत् ।

यद्यपि सा पैशाच्या भाषया विलिखिता कथा इदानीं नोपलभ्यते तथापि संस्कृतानुवादेन सा कथा उपलभ्यते एव । सा कथा पण्डितसोमदेवेन 'कथासरित्सागर'नाम्ना संस्कृतेन अनूदिता। ततःपरं इयं संस्कृतकथा अनेकप्रान्तीयभाषाभिः अनूदिता च। तत्कथापठनम् अस्माकं सौभाग्यम् ।

तादृशीभिः लोकोत्तरकथाभिः संशोभिता संस्कृतभाषा अस्माकं रसनाग्रेषु चिरं विलसतु । सम्प्रति प्रचारे स्थितानां कथानां बह्वीनां मूलग्रन्थः अयं कथासरित्सागर एव ।

SCERT TELANGANA

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रृण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) श्रुतां कथां स्वीयवाक्यैः वदन्तु ।

आ) कथायाः महत्त्वं किम् ?

इ) अधिकभाषाणां ज्ञानेन के उपयोगाः भवन्तीति अंशम् उद्दिश्य कक्ष्यायां चर्चां कुर्वन्तु ।

ई) कथाश्रवणेन कानि प्रयोजनानि भवन्ति ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) अधः दत्तानि पदानि दृष्ट्वा तत्सम्बद्धमनुच्छेदं पठित्वा तेषां पदानामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु । अनुच्छेदसङ्ख्यामपि लिखन्तु ।

१. ताडितभुजङ्ग इव
२. कथनमात्रेणैव
३. संस्कृतप्राकृतभाषयोः
४. आहारविहारादीनत्यजत्
५. रसनाग्रेषु
६. अनेकप्रान्तीयभाषासु
७. विन्ध्यविपिनम्

आ) अधः दत्तानि वाक्यानि कः कं प्रति वदतीति लिखन्तु ।

	कः	कं प्रति
१. मोदकैस्ताडय ।		
२. नरवाहनदत्तादिगान्धर्वकथाः		
३. अहं षण्मासेषु भवन्तं संस्कृतज्ञं करिष्यामि ।		
४. अहं मम संस्कृतप्राकृतभाषे त्यक्ष्यामि ।		

इ) घटनाक्रमानुसारं लिखन्तु ।

१. शर्ववर्मा कातन्त्रं नाम व्याकरणग्रन्थस्य साहाय्येन षण्मासेषु महाराजं हालं संस्कृतज्ञमकरोत् ।
२. सोमदेवः बृहत्कथां कथासरित्सागरनाम्ना संस्कृतेन अनूदितवान् ।
३. राज्ञी मोदकैस्ताडय इति राजानमवदत् ।
४. काणभूतिः नाम राक्षसः गुणाढ्यं कथाः श्रावितवान् ।
५. शातवाहनचक्रवर्ती हालः राज्यं पालयति स्म ।
६. गुणाढ्यः उच्चैः तालपत्रस्थकथाः वदन् अग्नौ न्यक्षिपत् ।
७. अरण्यजीविनः आहारं त्यक्त्वा कथाः शृण्वन्तः अतिष्ठन् ।
८. तस्मिन् काले संस्कृतप्राकृतभाषयोः आदरः आसीत् ।

ई) अधः ग्रन्थानां नामानि दत्तानि सन्ति । तान् ग्रन्थानुद्दिश्य एकैकं वाक्यं लिखन्तु ।

१. कातन्त्रम्
२. बृहत्कथा
३. कथासरित्सागरः

उ) यथोचितं योजयन्तु ।

शर्ववर्मा	कथासरित्सागरः
काणभूतिः	बृहत्कथा
गुणाढ्यः	पैशाचीभाषा
सोमदत्तः	कातन्त्रम्

ऊ) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

एकस्मिन् वटवृक्षे द्वौ शुकौ निवसतः । एकः व्याधः जालं प्रसार्य द्वौ शुकौ बन्धितवान् । मार्गे सः व्याधः गच्छन् एकस्य साधोः कृते एकं शुकम्, अन्यं शुकं तस्करस्य कृते विक्रीतवान् । साधुः स्वनिकटे स्थितस्य शुकस्य नाम रामः इति, तस्करः स्वनिकटे स्थितस्य शुकस्य नाम दुर्मुखः इति स्थापितवन्तौ । रामशुकस्य साधुसहवासेन सद्गुणाः, तस्करसहवासेन दुर्मुखस्य दुष्टगुणाः समागताः। एवं प्रकारेण परेषां साहाय्यं कुर्वन् रामशुकः, अन्यान् पीडयन् दुर्मुखः च जीवनं यापितवन्तौ ।

१. साधोः समीपे स्थितस्य शुकस्य नाम किम् ?
२. तस्करस्य समीपे स्थितस्य शुकस्य नाम किम् ?
३. राम-दुर्मुखनामकशुकयोर्मध्ये को भेदः ?
४. अस्य अनुच्छेदस्य शीर्षिकां सूचयन्तु ।

ऋ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठात् चित्वा लिखन्तु ।

१. गुणाढ्यः काः भाषाः जानाति ?
२. राज्ञी किमर्थं राजानं परिहसितवती ?
३. गुणाढ्यशर्ववर्मणोः मध्ये संवादः किमर्थमभवत् ?
४. पशुपक्षिणः क्षीणाः किमर्थमभवन् ?
५. बृहत्कथायाः रचना कथमभवत् ?

III. स्वीयरचना

अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. कुपितः गुणाढ्यः पैशाचीभाषामभ्यस्तवान् । तयैव भाषया एकं ग्रन्थमपि रचितवान् । तस्याः घटनायाः सांरांशः कः?
२. महाराजः हालः शर्ववर्मणः साहाय्येन षण्मासेषु संस्कृतज्ञानं सम्पादितवान् । भवान् कतिमासेषु संस्कृतज्ञानं प्राप्नोति ?
३. भवान् भवतः मित्रं कथं संस्कृतं पाठयति ?

SCERT TELANGANA

आ) अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. कथायाः भावं सरलवाक्यैः लिखन्तु ।

२. पाठस्थानां पात्राणां स्वभावं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तं परिच्छेदं पठन्तु ।

एकत्र बृहत् विपिनम् आसीत् । तस्मिन् अरण्ये अनेके सिंहाः, गजाः, व्याघ्राः स्नेहेन वसन्ति स्म । तस्मिन्नेव कानने बहुविधवृक्षाः आसन् । एकः मानवः ताम् अटवीम् आगत्य तेषाम् अन्योन्यजीवनं दृष्ट्वा मुदितः अभवत् ।

- **उपरितनपरिच्छेदे विपिनस्य पर्यायपदानि सन्ति । तथैव अधः दत्तानां पदानां पर्यायपदानि विलिख्य वाक्यानि रचयन्तु ।**

१. सर्पः

२. शशाङ्कः

३. जलम्

४. निष्णातः

आ) अधः रेखाङ्कितानि पदानि दृष्ट्वा तानि पदानि उपयुज्य पुनः नूतनवाक्यानि रचयन्तु ।

१. हालः गाथासप्तशतीम् अरचयत् ।

२. गुणाढ्यः हालस्य आस्थानपण्डितः आसीत् ।

३. शर्ववर्मा स्वमेधया कातन्त्रव्याकरणग्रन्थम् अलिखत् ।

४. गुणाढ्यः पैशाचीभाषाम् अभ्यस्तवान् ।

इ). अधः दत्तेषु पदेषु असङ्गतपदस्य अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

१. गाथासप्तशती, कातन्त्रम्, बृहत्कथा, मोदकम् ।

२. गुणाढ्यः, हालभार्या, शर्ववर्मा, हालः ।

३. संस्कृतम्, हिन्दी, प्राकृतम्, पैशाची ।

४. आसीत्, अवदत्, शृण्वन्ति, अलिखत् ।

V. सर्जनात्मकता

१. पाठस्थकथां संवादरूपेण लिखन्तु ।

२. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

సంస్కృత భాషలో వివిధ విషయములతో గూడిన అనేకమైన గ్రంథాలు ఉన్నాయి. ఆ గ్రంథ పఠనం ద్వారా మానవులు విశిష్టమైన జ్ఞానాన్ని పొందుచున్నారు. ఈ సంస్కృత భాషయే అనేక ప్రపంచభాషలకు ఆధారమై విలిసిల్లుచున్నది. ప్రాచీనసాహిత్యము ఆధునిక సాహిత్యానికి ఆదర్శమైనది.

SCERT TELANGANA

VI. प्रशंसा

हालस्य स्फूर्तिम् उद्दिश्य भवान् किं वदति ?

VII. भाषांशाः

अ) सन्धिं कृत्वा सन्धिनाम निर्दिशन्तु ।

१.	स्व	+	अपराधः	-
२.	त्यक्त	+	आहारविहारः	-
३.	क्षमा	+	अर्पणम्	-
४.	रसना	+	अग्रेषु	-
५.	प्रतिज्ञा	+	अनुसारं	-
६.	आशा	+	उपहतः	-
७.	लोक	+	उत्तरकथाः	-
८.	न	+	उपलभ्यते	-
९.	स	+	उत्साहम्	-

आ) अधः दत्तानां विग्रहवाक्यानां समस्तपदानि लिखन्तु ।

१. स्वस्य अभिलाषः
२. भाषायाः अभिमानी
३. महान् च असौ कविश्च
४. महान् च असौ राजा च
५. संस्कृतं जानाति इति ।

इ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु ।

सीता जलं हरति ।

भीमः दुर्योधनं प्रहरति ।

सा पुण्यम् आहरति ।

रामः रावणं संहरति ।

सर्वे चन्द्रिकायां विहरन्ति ।

गुरुः संशयं परिहरति ।

- अत्र एकमेव क्रियापदमस्ति । हरति इति ।
- क्रियापदस्य पुरतः प्र, आ, सं, वि, परि इत्यादयः सन्ति खलु !
- उपरि उदाहरणेषु स्थितस्य 'हरति' इति क्रियापदस्य पुरतः स्थितानि **उपसर्गाः** इत्युच्यन्ते । उपसर्गयोजनेन क्रियापदानाम् अर्थः विपरिणमते ।

SCERT TELANGANA

प्रादयः उपसर्गाः द्वाविंशतिः सन्ति ।

प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव, निस्, निर्, दुस्, दुर्, वि, आङ्, नि, अधि, अपि, अति, अभि, सु, उत्, प्रति, परि, उप इति ।

ई) अधः दत्तेषु वाक्येषु रेखाङ्कितानि क्रियापदानि अवगच्छन्तु । तेषां क्रियापदानां समुचितान् उपसर्गान् उपयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

अ. वानरः वृक्षस्य शाखायां वर्तते ।

अद्य मम विद्यालये सांस्कृतिककार्यक्रमः ....।

आ. बालः मार्गे धावति ।

रक्षरभटं दृष्ट्वा चोरः ....।

इ. परिश्रमेण अङ्गानि सीदन्ति ।

स्तोत्रैः देवाः ....।

ई. सदानन्दः मातरं श्रद्धया नमति ।

दुग्धं दधिरूपेण ....।

उ. नारायणः कन्दुकं क्षिपति ।

रक्षकभटः चोरम् ....।

परियोजनाकार्यम्

१. भवतः विद्यालयीयग्रन्थालये स्थितानां संस्कृतपुस्तकानां नामानि सङ्गृह्य सूचीं कुर्वन्तु ।

२. सङ्गृहीतेभ्यः कथापुस्तकेभ्यः एकां कथां सुन्दरैः वर्णाक्षरैः भित्तिपत्रे लिखित्वा आनयन्तु । प्रदर्शयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठं धारालतया पठितुं शक्नोमि ।		
२. गुणाढ्यस्य कथां स्वीयवाक्यैः वक्तुं शक्नोमि ।		
३. पाठस्थकठिनपदानामर्थाः ज्ञाताः । तेषाम् अर्थान् उपयोक्तुं शक्नोमि ।		
४. कथां सम्भाषणरूपेण लेखितुं शक्नोमि ।		

SCERT TELANGANA

८. पुरस्कारः

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

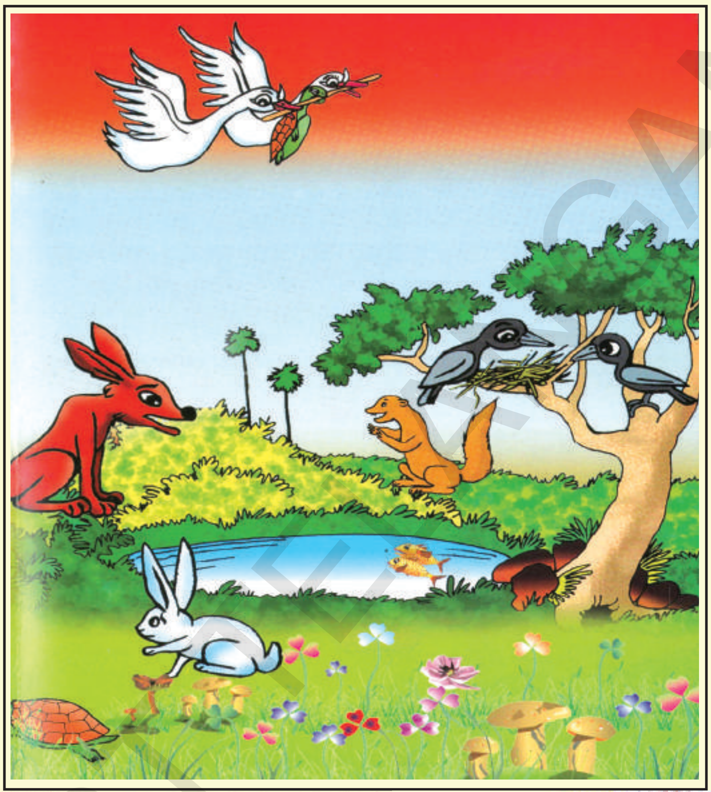

प्रश्नाः

१. चित्रे का कथा वर्णिता अस्ति ?

२. एषा कथा कुत्र वर्तते ?

३. एतस्य काव्यस्य विषये भवन्तः किं जानन्ति ?

उद्देश्यम्

संस्कृतकथापठने अभिरुचेः विकासः।
कथानां पठनेन मनोविनोदः।
पाठमाध्यमेन लेखस्वरूपविवेचनम् ।
पुस्तकसमीक्षालेखनकौशलविकासः ।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

विश्वनाथपुरम्,
१२.०८.१२

मित्र ! श्रीराम !

अहमत्र कुशली । भवानपि तत्र कुशली इति भावयामि । बहुकालतः भवतः सकाशात् कापि वार्तैव नास्ति ।

श्रावणपूर्णिमायां संस्कृतदिनोत्सवं पुरस्कृत्य मम पाठशालायां 'निबन्धलेखनस्पर्धा' आयोजिता । तस्यां स्पर्धायां प्रथमः पुरस्कारः प्राप्तः मया । अस्माकं प्रधानोपाध्यायः पुरस्काररूपेण 'पञ्चतन्त्रं' नामकं पुस्तकम् अदात् । अहं तत् पुस्तकं दिनद्वये एव पूर्णतया अपठम् । तत्पठनसमये प्राप्ताम् अनुभूतिं वचसा वक्तुं न पारयामि । किन्तु पुस्तकस्य वैशिष्ट्यम् अवश्यं वक्तुमिच्छामि ।

संस्कृतसाहित्ये अत्यन्तं प्रसिद्धः कथाग्रन्थः पञ्चतन्त्रम् । अस्मिन् काव्ये पञ्चाध्यायाः सन्ति । मित्रसम्प्राप्तिः, मित्रभेदः, काकोलूकीयं, लब्धप्रणाशम्, अपरीक्षितकारकम् इति तेषाम् अध्यायानां नामानि। इमानि नामानि कथानुगुणं दत्तानि । उत्तममित्राणां लक्षणानि कानि, कुमित्राणि कपटभावेन मैत्रीं कृत्वा कथं वञ्चयन्ति, अनालोचितकार्यकरणेन के अनर्थाः भवन्ति इत्यादिविषयाः विविधकथाभिः सुष्ठु वर्णितास्सन्ति

SCERT TELANGANA

अस्मिन् कथाग्रन्थे । प्रत्येकस्यां कथायाम् अनेकाः उपकथाः भवन्ति इत्ययम् अन्यः विशेषः अस्य ।

एतत् पञ्चतन्त्रं महापण्डितेन विष्णुशर्मणा विरचितम् । एतस्य विषये एषा कथा श्रूयते । 'महिलारोप्यनगर्याम् अमरशक्तिः नाम राजा आसीत् । तस्य पुत्राः अविवेकिनः, लौकिकज्ञानशून्याः च आसन् । तान् राजपुत्रान् राजनीतिशास्त्रपारङ्गतान् कर्तुं राजा विष्णुशर्माणं न्ययोजयत् । महाराजस्य आज्ञां पालयता विष्णुशर्मणा इदं पञ्चतन्त्रं रचितम्' । अस्मिन् अनेके नीतिविषयाः मनोरञ्जककथाभिः सुनिरूपितास्सन्ति । आसां कथानां श्रवणेन षण्मासाभ्यन्तरे राजकुमाराः नीतिनिपुणाः, कुशाग्रबुद्धयश्च सञ्जाताः इति प्रसिद्धिरस्ति । अत्र सर्वासु कथासु संवर्णितानि पात्राणि पशुपक्ष्यादयः एव इत्यन्यो विशेषः अस्य ग्रन्थस्य । ते मनुष्यभाषया एव भाषन्ते, ते भिन्नसमस्यानां परिष्कारानपि सूचयन्ति । वयमेतासां कथानां पठनसमये कार्टून् चित्रस्य दर्शनानुभूतिं प्राप्नुमः। आधुनिककार्टून् चित्राणां मूलरूपेण कश्चन ग्रन्थः द्विसहस्रवर्षेभ्यः पूर्वमेव रचितः इत्यंशः मयि आश्चर्यं जनयति ।

पात्राणां नामान्यपि तेषां स्वभावबोधकान्येव । यथा काकस्य 'लघुपतनकः', 'मेघवर्णः' इति, वञ्चकस्य जम्बुकस्य 'दुष्टबुद्धिः' इति, चित्रवर्णकण्ठस्य कपोतस्य 'चित्रग्रीवः' इति, मन्दगमनस्य कूर्मस्य 'मन्थरकः' इति सार्थकनामानि वयं पश्यामः। एवमत्र प्रत्येकमपि पशुः पक्षी वा तस्य स्वभावप्रकटनेन नीतिं बोधयति । पठनसमये काठिन्यं कुत्रापि न दृश्यते । सकलनीतिशास्त्रसारः अस्मिन् वर्णितः। कविना विष्णुशर्मणा स्वयमेवोक्तम् -

"सकलार्थशास्त्रसारं जगति समालोक्य विष्णुशर्मेदम् ।
तन्त्रैः पञ्चभिरेतच्चकार सुमनोहरं शास्त्रम् ॥"

इदं पञ्चतन्त्रम् बहुभिः भाषाभिः अनूदितम् इति अस्माकम् अध्यापकेन उक्तम् । एतदेव ग्रन्थस्यास्य प्रामुख्यं बोधयति ।

एतत् पुस्तकं भवते प्रेषयामि । भवान् अपि अस्य पठने महान्तमाह्लादं प्राप्स्यतीति मम विश्वासः। शीघ्रमेव पुस्तकं पठित्वा भवतः अभिप्रायं मामवश्यं सूचयतु । भवतः परिवारस्य क्षेमवार्तां च सूचयतु ।

इति भवतः प्रियमित्रम् ,
साकेतः ।

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) केषु सन्दर्भेषु लेखः लिख्यते ?

आ) लेखलेखनावसरे अवधेयाः अंशाः के ?

इ) 'पञ्चतन्त्रम्' इति कीदृशः ग्रन्थः ?

ई) पञ्चतन्त्रसदृशस्य कस्यापि एकस्य कथापुस्तकस्य नाम वदन्तु ।

उ) पञ्चतन्त्रसम्बद्धां कामपि एकां कथां वदन्तु ।

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठं पठित्वा नामवाचकपदानाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

आ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठित्वा तत्समानार्थकवाक्यानि पाठात् चित्वा लिखन्तु ।

1. నేనిక్కడ క్షేమమే.
2. అధ్యాయముల పేర్లు కథలకు అనుగుణంగా ఉన్నవి.
3. నీవు కూడా దీన్ని చదవడం వల్ల ఎంతో ఆహ్లాదం పొందుతావు.
4. చదువుతున్న సమయంలో ఏ ఆనందాన్ని పొందానో ఆ ఆనందాన్ని మాటలలో చెప్పలేకపోతున్నాను.
5. పాత్రల పేర్లు వాటి స్వభావాన్ని చెప్పే విధంగా ఉంటాయి.

इ) यथोचितं योजयन्तु ।

काकः	दुष्टबुद्धिः
जम्बुकः	मन्थरकः
कपोतः	मेघवर्णः
कूर्मः	चित्रग्रीवः

ई) अधः दत्तस्य अंशस्य पुरतः तस्य सन्दर्भं लिखन्तु ।

उदा - साकेतः पुरस्कारं प्राप्तवान् - निबन्धलेखनस्पर्धायां प्रथमस्थानं प्राप्तवान् ।

१. विष्णुशर्मा ग्रन्थं लिखितवान् ।

२. पञ्चतन्त्ररचनाविषये कथा अस्ति ।

३. राजकुमाराः षण्मासेषु कुशाग्रबुद्धयः अभवन् ।

४. साकेतः लेखं लिखति ।

५. संस्कृतदिनोत्सवे स्पर्धा आयोजिता ।

६. ग्रन्थस्यास्य लेखनं बहुपूर्वमभवदिति आश्चर्यमनुभवामि ।

उ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. पञ्चतन्त्रे कति तन्त्राणि सन्ति ?

२. पञ्चतन्त्रं किमर्थं रचितम् ?

३. के विषयाः पञ्चतन्त्रे वर्णिताः सन्ति ?

४. साकेतः कस्यां स्पर्धायां भागं गृहीतवान् । तत्र कं पुरस्कारं प्राप्तवान् ?

५. पाठे एकः श्लोकः दत्तः अस्ति । तस्य भावं लिखन्तु ।

III. स्वीयरचना

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. लेखलेखनसमये आरम्भे सम्बोधनं कथं भवेत् ?

२. भवन्तः श्रावणपूर्णिमायां किं किं कुर्वन्ति ?

३. संस्कृते लिखितानां पञ्चमहाकाव्यानां नामानि लिखन्तु ?

४. भवन्तः विद्यालयस्य कासु स्पर्धासु भागं गृह्णन्ति ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. पञ्चतन्त्रमुद्दिश्य स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ?

२. संस्कृतदिनोत्सवमुद्दिश्य लेखमेकं लिखन्तु ?

SCERT TELANGANA

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ. श्लोकं पठित्वा उदाहरणानुसारेण वाक्यानि रचयन्तु ।

पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं निगूहति गुणान् प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः॥

उदा - सन्मित्रं पापात् निवारयति ।

आ. अधः दत्तायां मञ्जूषायां बहवः शब्दाः दत्ताः सन्ति । तेषां साहाय्येन वाक्यानि रचयन्तु।

हे पितः	स्पर्धा	अगस्ट् १५	गीतगानम्
ध्वजवन्दनम्	अतिथिः	ध्वजोत्तोलनम्	तृतीयः पुरस्कारः
श्वेतवस्त्राणि	मिष्टान्नम्	कुशली	

उदा - आगस्ट् १५ दिनाङ्के राष्ट्रियध्वजोत्तोलनं भवति ।

इ. अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य एकैकं वाक्यं लिखन्तु ।

उदा - **श्रावणपूर्णिमा**

- श्रावणपूर्णिमायां रक्षाबन्धनकार्यक्रमः भवति ।

१. संस्कृतदिनोत्सवः

२. निबन्धलेखनम्

३. संस्कृतसाहित्ये

४. कुशाग्रबुद्धयः

५. कार्टून् चित्राणि

६. दुष्टबुद्धिः

७. अद्भुतम्

८. प्रतिकृतिः

SCERT TELANGANA

V. सर्जनात्मकता

अ) स्वीयविहारयात्रायाः अनुभवं वर्णयन्तः मित्राय लेखमेकं लिखन्तु । लेखरचनायाम् अधः दत्तानां शब्दानाम् उपयोगं कुर्वन्तु ।

विहारयात्रा	बस् याने	पञ्चविंशतिः	बालबालिकाः
रमणीयं दृश्यम्	मनोरञ्जनम्	वैज्ञानिकाः	शिक्षकः
मार्गदर्शनम्	कुशली	स्वानुभवः	नमस्कारः

आ) अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

మానవుడు ఉత్తముడు అనిపించుకోవాలంటే రెండు ముఖ్యమైన గుణాలు కలిగి ఉండాలి. ఎక్కడా, ఎవ్వరినీ మనస్సు నొచ్చుకొనేట్టుగా మాట్లాడకుండా ఉండాలి. పాపకార్యాలు చేయకుండా ఉండాలి. ఈ రెండూ జీవితంలో సదా అనుసరిస్తే మానవుడు ఉత్తమమానవుడై రాణిస్తాడు.

VI. प्रशंसा

१. पञ्चतन्त्रकथाः सर्वाकर्षिकाः। किमर्थम् ?

२. भवन्तः प्रथमपुरस्कारविजेतारं साकेतं कथं प्रशंसन्ति ?

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु, अवगच्छन्तु ।

१. छात्रः धावति । क्रीडाङ्गणं गच्छति ।
छात्रः धावितुं क्रीडाङ्गणं गच्छति ।

२. शिवः जलम् पिबति । पाकशालाम् गच्छति ।
शिवः जलम् पातुं पाकशालाम् गच्छति ।

३. बालकः पठति । पुस्तकं स्वीकरोति ।
बालकः पठितुं पुस्तकं स्वीकरोति ।

४. श्यामः लिखति। परीक्षाकेन्द्रं गच्छति ।
श्यामः लेखितुं परीक्षाकेन्द्रं गच्छति ।

५. बालकः खादति । उपाहारगृहं गच्छति ।
बालकः खादितुम् उपाहारगृहं गच्छति ।

SCERT TELANGANA

★ **उपरि रेखाङ्कितपदानि तुमुन् प्रत्ययान्तानि। धातोः यदा तुमुन् प्रत्ययः क्रियते तदा एतादृशरूपाणि भवन्ति ।**

उदा - गम् + तुमुन् - गन्तुम्

पठ् + तुमुन् - पठितुम्

आ) कोष्ठके विद्यमानानि पदानि दृष्ट्वा उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयन्तु ।

	क्रीडति	क्रीडाङ्गणम्	
	भ्रमति	उद्यानम्	
	अर्चति	देवालयम्	गच्छति
शिवरामः	जानाति	महाविद्यालयम्	
	क्रीणाति	आपणम्	
	पश्यति	चलनचित्रं	

उदा - १. शिवरामः क्रीडितुम् क्रीडाङ्गणं गच्छति ।

परियोजनाकार्यम्

पठितस्य ग्रन्थस्य समीक्षां विलिख्य प्रदर्शयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. लेखलेखनक्रमं ज्ञातवान् । मित्राय वक्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
२. नूतनपदनां प्रयोगं स्वीयवाक्यैः कर्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
३. एकां पञ्चतन्त्रकथां वक्तुं शक्नोमि ।	☐	☐
४. विहारयात्रायाः अनुभवं वर्णयन्/वर्णयन्ती मित्राय लेखमेकं लेखितुं शक्नोमि ।	☐	☐

न तितिक्षासममस्ति साधनम् ।

SCERT TELANGANA

तृतीयः भागः

९. नारायणगुरुः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

सुमतिः - मालति ! चन्दमामापुस्तकं दृष्ट्वा किं लिखति ?

मालती - अहं कथायाः प्रश्नान् लिखामि ।

सुमतिः - कथायां प्रश्नाः सन्ति वा ?

मालती - कथां दृष्ट्वा कथं प्रश्नाः करणीयाः इति अभ्यासं करोमि ।

सुमतिः - कापि प्रश्नकरणस्पर्धा अस्ति वा ?

मालती - नैव भोः! अहं वार्ताहारिणी भवितुमिच्छामि। अतः प्रश्नाः कथं करणीयाः इति अभ्यासं करोमि । प्रत्यहम् अध्यापकः एकैकस्य महापुरुषस्य जीवनचरितं पाठयति । तत्र एकः छात्रः बहून् प्रश्नान् पृच्छति । अन्यः समाधानानि ददाति । तेन एकस्य महापुरुषस्य चरितं ज्ञातुं शक्नुमः।

सुमतिः - रोचकमस्ति ।

उद्देश्यम्

★ वसुधैवकुटुम्बकभावनायाः वर्धनम्, समाजे सर्वे समानाः न्यूनताधिक्ययोः भावना न स्यादिति ज्ञापनम् ।

प्रश्नाः

१. मालती किं करोति ?

२. प्रश्नाः कथं क्रियन्ते ?

३. मालती किं भवितुमिच्छति ?

४. अध्यापकः केषां जीवनचरितं पाठयति ?

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।

२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।

३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

(प्रभाकरचन्द्रशेखरौ बाल्यमित्रे । प्रभाकरः कस्मिंश्चित् विद्यालये अध्यापकः अस्ति । चन्द्रशेखरस्तु वार्ताहरः अस्ति । प्रश्नकरणादिवृत्तिजीवनलक्षणानि तस्य स्वाभाविकजीवने अपि परिदृश्यन्ते । सः एकस्मिन् दिने ग्रन्थालये प्रभाकरेण सह मिलति ।)

प्रभाकरः - एकः एव समाजः । एकः एव धर्मः । एकः एव देवः। स एव सर्वान् रक्षति ।

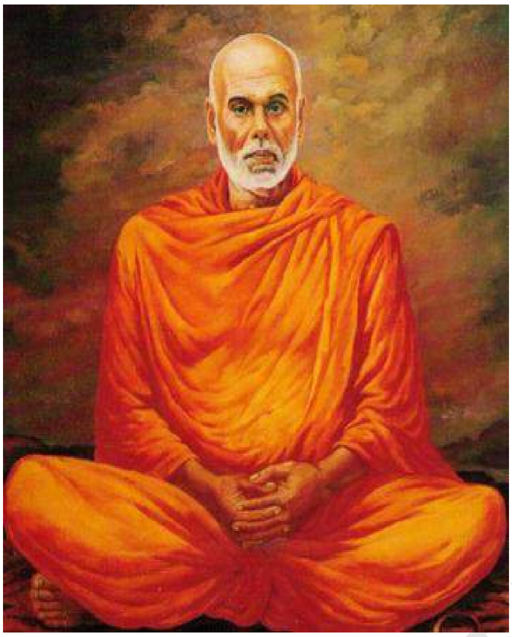

चन्द्रशेखरः - किं पुस्तकं पठति भवान् ?

प्रभाकरः - अहं नारायणगुरोः पुस्तकं पठामि ।

चन्द्रशेखरः - सः कुत्रस्थः?

प्रभाकरः - सः केरलराज्यस्य तिरुवनन्तपुरसमीपस्थस्य 'चम्पाजण्डी' इति ग्रामवासी ।

चन्द्रशेखरः - तस्य विशिष्टता का ?

प्रभाकरः - सः सामाजिकपरिवर्तनाय एकम् उत्तममार्गं दर्शितवान् , महात्मा साधुश्च । सः दीनानां दुःखितानां पीडितानां च सेवाम् अकरोत् । सः तेषां कल्याणाय देवं प्रार्थयति स्म ।

चन्द्रशेखरः - सः देवं किं प्रार्थितवान् ?

प्रभाकरः - ईश्वरकृपा अस्मासु सर्वेषु निरन्तरं भवतु । निर्धनानाम् अन्नार्तानां दुःखं दूरीभवतु । ते अभिवृद्धिं प्राप्नुयुः । प्रतिदिनं तेषाम् उदरपूरणे कष्टं किमपि न भवेत् । एवं नारायणगुरुः प्रार्थितवान् ।

चन्द्रशेखरः - मानवानाम् असमानताविषये तस्य भावना कीदृशी ?

प्रभाकरः - देवस्य सन्निधौ सर्वे समानाः। अन्तर्गतभेदभावं त्यक्त्वा परस्परद्वेषं विहाय अस्माभिः सर्वैः बान्धव्यं निर्मातव्यम् इति तस्य भावना ।

चन्द्रशेखरः - नारायणगुरुः समाजसंस्कर्ता इति भवान् उक्तवान् । सः किमकरोत् ?

प्रभाकरः - तस्य जीवनकाले देशे सर्वत्र दुराचाराः दुरभ्यासाः च अधिकाः आसन् । मानवाः सर्वे समानाः इति भावः विलुप्तः । तदा नारायणगुरुः समाजस्य सर्वैः जनैस्सह मिलित्वा

SCERT TELANGANA

ताननुनीय तैः सह चर्चां कृत्वा तेषां हृदयानि जयति स्म । एतदर्थं सः केरलदेशे पञ्चदशवर्षाणि पर्यटितवान् ।

चन्द्रशेखरः - पर्यटनसमये सः विशेषतया किं किं कृतवान् ?

प्रभाकरः - अज्ञानिनां जनानां मूढविश्वासान् निवारयितुं विशेषप्रयत्नं कृतवान् । तेषां जीवनपद्धतौ परिवर्तनमानीतवान् ।

चन्द्रशेखरः - नारायणगुरुः विद्याविकासार्थं प्रयतितवान् वा ?

प्रभाकरः - आम् । 'शिवगिरि' नामके स्थाने संस्कृतपाठशालां प्रारब्धवान् । सर्वे जनाः तत्रागत्य संस्कृताध्ययनं वेदाध्ययनं च कर्तुं शक्नुवन्ति स्म ।

चन्द्रशेखरः - मन्दिरेषु सर्वेषां प्रवेशः सर्वत्र नासीत् खलु ! तदर्थं नारायणगुरोः प्रयत्नः कः आसीत् ?

प्रभाकरः - सर्वजातिजनानां मन्दिरप्रवेशकल्पनाय स्वयं नारायणगुरुः अनेकानि मन्दिराणि निर्मितवान्। तस्य प्रयत्नेनैव 'तिरुवान्कूर्' सर्वकारः राज्ञः नाम्ना एकं शासनं निर्माय सर्वेषां मन्दिरप्रवेशार्हताम् अकल्पयत् ।

चन्द्रशेखरः - नारायणगुरोः कापि साहित्यरचना अस्ति किम् ?

प्रभाकरः - नारायणगुरुः उत्तमसंस्कृतपण्डितः । 'जातिमीमांसा' इत्यस्मिन् पुस्तके मानवानां मध्ये भेदभावो नास्ति । भाषायाम् आचारव्यवहारेषु च भेदः स्यात् । सर्वे समानाः भवेयुः। सर्वेषाम् एकैव जातिः। सर्वेषां शरीरनिर्माणरीतिः एकविधा । सर्वेषु एकविधमेव रक्तं प्रवहति इत्यादिकं सः प्राबोधयत् । समसमाजस्थापनमेव तस्य ध्येयम् । तमेव सिद्धान्तं सः सर्वत्र प्रसारितवान् ।

चन्द्रशेखरः - महान् सन्तोषः। नारायणगुरोः प्रयत्नः श्लाघनीयः। ''सर्वे जनाः सुखिनो भवन्तु'' इति प्रार्थनायाः मूलमन्त्रः एष एव । धन्यवादः।

प्रभाकरः - स्वागतम् ।

''सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग्भवेत् ॥''

''॥ ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥''

SCERT TELANGANA

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) निर्धनानाम् अन्नार्तानां दुःखं दूरीभवतु । ते अभिवृद्धिं प्राप्नुयुः इति नारायणगुरुः हृदयेन भगवन्तं प्रार्थितवान् । इदानीमपि समाजे तादृशजनाः सन्ति किम् ? तान् अधिकृत्य वदन्तु ।

आ) भवान् समाजसंस्कर्ता भवति चेत् किं करोति इति वदतु ।

इ) सामाजिकपरिवर्तनविषये भवतः अभिप्रायः कः?

ई) आधुनिकसमाजे काः समस्याः सन्ति ? तासां परिष्कारोपायाः के ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठे प्रश्नवाचकवाक्यानामधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

आ) पाठे विद्यमानानि सर्वनामवाचकपदानि रेखाङ्कितानि कुर्वन्तु ।

इ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तत्समानार्थकवाक्यानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

१. निर्धनानामन्नार्तानाम् उदरपूरणे कष्टं किमपि न भवेत् ।
२. समाजे सर्वे मानवाः एकविधाः इति भावना नष्टा ।
३. शिवगिरौ वेदाध्ययनव्यवस्था सर्वेभ्यः कल्पिता ।
४. मानवानां सर्वेषां देहस्थितिः एकैव ।
५. सर्वे जीवाः सुखवन्तः भवन्तु ।

ई) पाठं पठित्वा अधः निर्दिष्टवाक्यानि क्रमेण स्थापयन्तु ।

१. सर्वे देवस्य सन्निधौ समानाः ।
२. नारायणगुरोः प्रयत्नेन सर्वेषां मन्दिरप्रवेशः अभवत् ।
३. जातिमीमांसा इत्यस्मिन् पुस्तके मानवानां मध्ये कुलवर्गभेदाः न सन्ति इत्युक्तम् ।
४. शिवगिरौ सर्वेषां विद्याबोधनार्थं संस्कृतपाठशालां प्रारब्धवान् ।
५. सर्वे जनाः सुखिनो भवन्तु ।
६. नारायणगुरुः सामाजिकपरिवर्तनाय एकम् उत्तममार्गं दर्शितवान् ।
७. निम्नजनानां मूढविश्वासनिवारणाय यत्नं कृतवान् ।

SCERT TELANGANA

उ) अधः दत्तं परिच्छेदं पठित्वा दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि चित्वा कुण्डल्यां सूचयन्तु ।

१८३१ वर्षस्य जनवरीमासस्य तृतीयदिवसे महाराष्ट्रे सावित्री अजायत । तस्याः मातापितरौ लक्ष्मीबाई खण्डोजी । नववर्षीया सा ज्योतिबापूले महोदयेन परिणीता । सोऽपि तदानीं त्रयोदशवर्षीयः आसीत् । यतो हि सः स्त्रीशिक्षायाः प्रबलसमर्थकः आसीत् । अतः सावित्र्यां स्थितः अध्ययनाभिलाषः कार्यरूपे परिणमितः अभवत् । सा आङ्ग्लभाषायाः अध्ययनं कृतवती ।

१८४८ तमे वर्षे पूने नगरे सावित्री ज्योतिबामहोदयेन सह कन्यानां कृते विद्यालयम् आरभत। तदानीं सा केवलं सप्तदशवर्षीया आसीत् । १८५१ तमे वर्षे बालिकानां कृते पृथक्तया अपरः विद्यालयः प्रारब्धः।

१. सावित्री कदा जन्म प्राप्तवती ? ( )

अ) १८४८ तमे वर्षे आ) १८३१ तमे वर्षे

इ) १८५१ तमे वर्षे ई) १९४७ तमे वर्षे

२. आरम्भमकरोत् इत्यर्थकं पदं किमस्ति ? ( )

अ) अजायत आ) आसीत्

इ) आरभत ई) अकरोत्

३. सा सप्तदशवर्षीया आसीत् इत्यत्र सा का ? ( )

अ. लक्ष्मीबाई आ. सावित्री

इ. ज्योतिबा ई. दुर्गाबाई

४. अधुना इति पदस्य विरुद्धार्थकं पदम् किम् ? ( )

अ) इतः आ) तदानीम्

इ) परम् ई) ततः

ऋ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठे अन्विष्य लिखन्तु ।

१. नारायणगुरुः कुत्र जन्म लब्धवान् ?

२. कस्य सन्निधौ सर्वे समानाः ?

३. देशे सर्वत्र के के अधिकाः आसन् ?

४. नारायणगुरुः केषां मूढविश्वासान् दूरीकर्तुं यत्नं कृतवान् ?

५. नारायाणगुरुः जनानां हृदयानि कथं जयति स्म ?

६. नारायणगुरोः ध्येयः कः ?

SCERT TELANGANA

III. स्वीयरचना

अ .अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. अधुना मद्यपानसमस्या अधिका । तस्याः निवारणाय उपायान् सूचयन्तु ।

२. समाजे मूढविश्वासान् दूरीकर्तुं कीदृशं प्रयत्नं करिष्यन्तीति लिखन्तु ।

३. स्त्रीशिक्षायाः प्राधान्यमुक्तवतां महापुरुषाणां नामानि लिखन्तु ।

४. अधुना सर्वकारः समाजे समभावनां कल्पयितुं किं करोति इति विशदयन्तु ।

५. स्त्रियः साक्षराः भवन्ति चेत् समाजस्य के लाभाः भविष्यन्ति इति स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

६. नारायणगुरोः समाजसेवां स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

७. ''विद्या सार्वजनीना'' इत्यंशं सूचयन् निबन्धमेकं लिखन्तु ।

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य नारायणगुरोः समाजसेवां पुरस्कृत्य वाक्यानि लिखन्तु ।

१. दीनजनसेवा

२. सर्वेषां मन्दिरप्रवेशः

३. मूढविश्वासस्य दूरीकरणम्

४. विद्यावकाशः

आ) अधः कानिचन रिक्तस्थानानि सन्ति । तानि उचितपदैः पूरयन्तु ।

ईश्वरस्य कृपा .... सर्वेषु .... भवतु । .... अन्नार्तानां दुःखं ....। ते .... प्राप्नुयुः। प्रतिदिनं तेषाम् .... कष्टं ....न भवेत् ।

इ) अधः दत्तानि पदानि पठित्वा सम्बद्धपदयुगलानि चित्वा लिखन्तु ।

उपाध्यायः	धूमशकटम्	सुवर्णम्	घटः
लेखनी	भवननिर्माणम्	आभरणम्	अभियन्ता
कुलालः	लिपिकः	छात्रः	अयःपट्टिका

SCERT TELANGANA

V. सर्जनात्मकता

१. नारायणगुरुणा कृतं सन्देशम् अधिकृत्य एकं निबन्धं लिखन्तु ।

२. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

మంచివాళ్ళకి చేసే ఉపకారం కొబ్బరిచెట్టుకు పోసే నీళ్ళ వలె శ్రేష్ఠమయినది. కొబ్బరిచెట్టు తన కాయలలోని తియ్యని నీళ్ళిచ్చి తృప్తి పరచిన విధంగా మేలు మరువని బుద్ధిమంతులు అవసరమైనపుడు తోడ్పడి ఎంతో సంతోషాన్ని కల్గిస్తారు.

VI. प्रशंसा

भोजनसमये कक्ष्यायां सर्वे बालबालिकाः मिलित्वा स्वीयं खाद्यपदार्थं परस्परं वितरन्तः खादन्ति । तदुद्दिश्य भवदभिप्रायं वदन्तु ।

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु ।

१. विन्ध्यः, हिमालयः

विन्ध्यहिमालययोः हिमालयः <u>उन्नततरः</u>।

२. कृष्णा, गोदावरी

कृष्णागोदावर्योः गोदावरी <u>दीर्घतरा</u> ।

३. स्वर्णम्, रजतम्

स्वर्णरजतयोः स्वर्णम् <u>अनर्घतरम्</u> ।

- उपरि रेखाङ्कितानि पदानि **तरप् प्रत्ययान्तानि** ।
- तरप् प्रत्ययः अतिशयार्थं सूचयति। द्वयोः एकस्मिन् अतिशयं दर्शयितुं तरप् प्रत्ययस्य उपयोगः क्रियते ।

आ) अधः दत्तपदानां 'तरप्' प्रत्ययं योजयित्वा वाक्यानि लिखन्तु ।

१. एरण्डः - तालवृक्षः (उन्नत)

२. नर्मदा - गङ्गा (दीर्घा)

३. ज्ञानम् - ध्यानम् (श्रेष्ठ)

SCERT TELANGANA

इ) अधः दत्तानि वाक्यानि पश्यन्तु । रेखाङ्कितपदानि परिशीलयन्तु ।

१. बालकेषु रामः <u>सुन्दरतमः</u>।

२. भाषासु संस्कृतभाषा <u>सरलतमा</u> ।

३. प्रयाणेषु विमानप्रयाणं <u>शीघ्रतमम्</u> ।

★ उपरि रेखाङ्कितानि पदानि **तमप् प्रत्ययान्तानि ।**

★ तमप् प्रत्ययः अतिशयार्थं सूचयति । बहूनाम् एकस्मिन् अतिशयं दर्शयितुं तमप् प्रत्ययस्य प्रयोगः क्रियते ।

ई) उदाहरणानुसारं तमप् प्रत्ययान्तपदं रिक्तस्थानेषु लिखन्तु ।

१. जनेषु गुणी जनः .... (विरल)

२. पिपीलिकाः प्राणिषु ....(लघु)

३. नदीषु गङ्गा .... (पवित्र)

परियोजनाकार्यम्

समाजसंस्कर्तॄणां जीवनविशेषान् सङ्गृह्य एकां सूचीं सज्जीकुर्वन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. पाठस्य सारांशं स्वीयवाक्यैः वक्तुं शक्नोमि ।		
२. स्वीयवाक्यैः कठिनशब्दानाम् प्रयोगं कर्तुं शक्नोमि ।		
३. नारायणगुरोः समाजसेवामधिकृत्य दशवाक्यानि वक्तुं शक्नोमि ।		
४. आधुनिकसमाजस्य दुराचारान् उद्दिश्य दशवाक्यानि लेखितुं शक्नोमि ।		

सतां हि वाणी गुणमेव भाषते ।

SCERT TELANGANA

तृतीयः भागः

१०. जीववैविध्यम्

गीतं पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

गीतम् - मानव ! मानवो भव न तु दानवः ।
मानव ! त्वं विजानीहि मानव त्वं जानीहि ।
प्राणिहिंसां दूषयति यो यश्च सर्वान् समं पश्यति ।
आर्तानामाश्रयं दत्त्वा दुष्टचरितान् शिक्षयति यः।
स एव मानव रे ।
॥ मानव ! मानवो भव ॥

प्रश्नाः

१. इदं गीतं कं भावं सूचयति ?

२. कां दूषयति चेत् मानवो भवति ?

३. मानवः कीदृशो भवेत् ?

उद्देश्यम्

★सृष्टौ समस्तजीवराशीनां संरक्षणं करणीयमिति अभिबोधनम् ।

★प्रकृतौ समस्तप्राणिनाम् आवश्यकता भवतीति अवबोधनम् ।

पृष्ठभूमिः -

चराचरसृष्टौ जीवतः प्रत्येकमपि प्राणिनः जीवनाधिकारः अस्त्येव । आधुनिककाले वैज्ञानिकविकासस्य कारणतः, मानवानाम् अनालोचितचर्याभिः सहस्रशः प्राणिनः म्रियन्ते । प्रकृत्यां प्रत्येकमपि प्राणी प्रकृतेः संरक्षणे सहकरोति । प्राणिनां नाशेन प्रकृतेः समतोलनं नश्यति । तेन प्रकृतौ विपरीतपरिणामाः सम्भवन्ति। अनेन भविष्यति काले मानवस्य अस्तित्वमेव सन्देहास्पदं भविष्यति । एतां परिस्थितिं निवारयितुं, जीववैविध्यस्य, तस्य रक्षणोपायानां च विषये अवगाहनम् अनिवार्यमिति अयं पाठः समारचितः।

छात्रेभ्यः सूचनाः

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगमनम् अभिवर्धयन्तु ।

SCERT TELANGANA

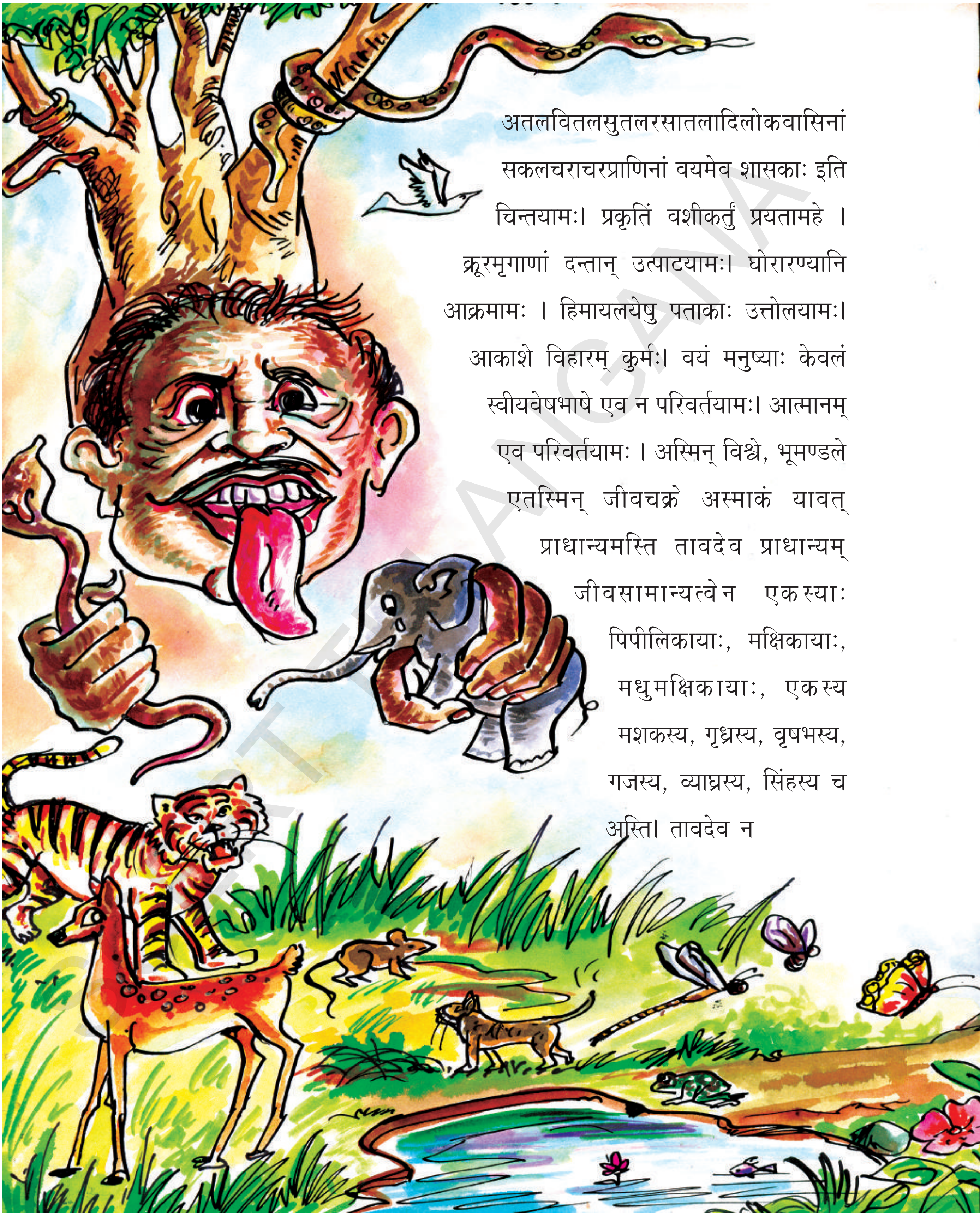

अतलवितलसुतलरसातलादिलोकवासिनां सकलचराचरप्राणिनां वयमेव शासकाः इति चिन्तयामः। प्रकृतिं वशीकर्तुं प्रयतामहे । क्रूरमृगाणां दन्तान् उत्पाटयामः। घोरारण्यानि आक्रमामः । हिमायलयेषु पताकाः उत्तोलयामः। आकाशे विहारम् कुर्मः। वयं मनुष्याः केवलं स्वीयवेषभाषे एव न परिवर्तयामः। आत्मानम् एव परिवर्तयामः । अस्मिन् विश्वे, भूमण्डले एतस्मिन् जीवचक्रे अस्माकं यावत् प्राधान्यमस्ति तावदेव प्राधान्यम् जीवसामान्यत्वेन एकस्याः पिपीलिकायाः, मक्षिकायाः, मधुमक्षिकायाः, एकस्य मशकस्य, गृध्रस्य, वृषभस्य, गजस्य, व्याघ्रस्य, सिंहस्य च अस्ति। तावदेव न

एकस्य अल्पजीविनः
सरीसृपस्य, वृष्टिसर्पस्य च
किञ्चिन्न्यूनाधिक्येन तावदेव
प्राधान्यमस्तीति इदानीं स्पष्टमभवत्।
वयम् बुद्धिशालिनः अत एव उन्नतप्रणिनः इति चिन्तयन्तः स्वीयं
बुद्धिकौशलं परप्राणिनां विनाशार्थम् उपयुञ्ज्महे इति न
कदापि अचिन्तयाम। 'आदिमृगयाकालम्' आरभ्य
आधुनिकम् 'उद्योगीकरणयुगं' यावत् वयम्
इतरप्राणिनां प्राकृतिकं जीववैविध्यं
समस्तसंसाधनानि च नाशयन्तः एव स्मः।
एतस्य परिणामतः अस्यां
भूमौ अस्माकम्

SCERT TELANGANA

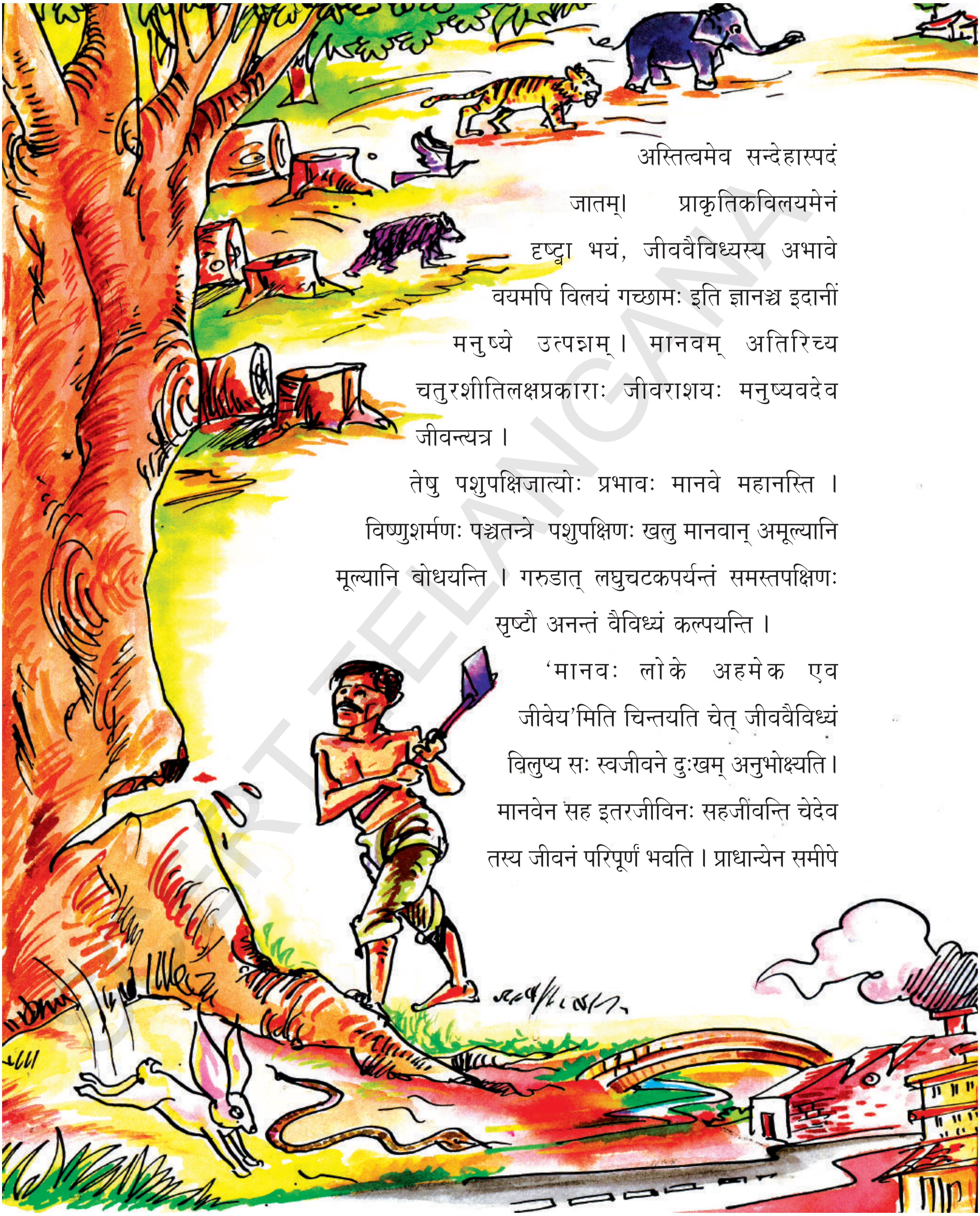

अस्तित्वमेव सन्देहास्पदं जातम्। प्राकृतिकविलयमेनं दृष्ट्वा भयं, जीववैविध्यस्य अभावे वयमपि विलयं गच्छामः इति ज्ञानञ्च इदानीं मनुष्ये उत्पन्नम्। मानवम् अतिरिच्य चतुरशीतिलक्षप्रकाराः जीवराशयः मनुष्यवदेव जीवन्त्यत्र।

तेषु पशुपक्षिजात्योः प्रभावः मानवे महानस्ति। विष्णुशर्मणः पञ्चतन्त्रे पशुपक्षिणः खलु मानवान् अमूल्यानि मूल्यानि बोधयन्ति। गरुडात् लघुचटकपर्यन्तं समस्तपक्षिणः सृष्टौ अनन्तं वैविध्यं कल्पयन्ति।

'मानवः लोके अहमेक एव जीवेय'मिति चिन्तयति चेत् जीववैविध्यं विलुप्य सः स्वजीवने दुःखम् अनुभोक्ष्यति। मानवेन सह इतरजीविनः सहजीवन्ति चेदेव तस्य जीवनं परिपूर्णं भवति। प्राधान्येन समीपे

SCERT TELANGANA

जीवतां पशुपक्षिणाम् आवश्यकता मानवाय अतीव अस्ति । तैस्सहजीवनेन मानवः एव अधिकं लाभं विन्दति - इति प्रतिपादयन्ति पर्यावरणशास्त्रज्ञाः।

अस्मान् परितः जीवतां पशुपक्षिणां संरक्षणं करणीयं चेत् तेषां जीवनशैली अवगन्तव्या भवति। प्रतिवर्षं क्रियमाणायाः गणनायाः अनुसारम् एकस्मिन्नेव वर्षे मानवस्य अश्रद्धास्वार्थयोः कारणेन दशशः पक्षिजातयः विलयं गच्छन्तीति अभिज्ञातम्। इदानीं पर्यावरणपरिरक्षणस्य दृष्टिः समस्तप्रपञ्चे व्याप्नोत्। प्रकृतेः संरक्षणेन सहैव विलयं गच्छतां जीवराशीनां रक्षणम् अनिवार्यं कर्मेति अवबोधः विकसितः।

१९५० तमे वर्षे छायाचित्रग्रहणस्य (Photography) विस्तरणेन पर्यावरणपरिरक्षणोद्यमाः विनूतनस्फूर्तिं प्राप्नुवन् ।

विकासनाम्ना मानवेन क्रियमाणानि कर्माणि पर्यावरणं, जीववैविध्यञ्च कथं नाशयन्तीति विषयं छायाचित्राणि प्रत्यक्षं दर्शयन्ति । तानि अस्माकं मनांसि द्रवीभूतानि कुर्वन्ति । १९७० तमे वर्षे मार्च्मासस्य २१तमे दिनाङ्के अमेरिकादेशे ''शान् फ्रान्सिस्को'' नगरे, अन्यनगरेषु च ''धरित्रीदिनोत्सवम्'' इदम्प्रथमतया समायोजयन् । इदानीम् उत्सवमेनं १७५ देशेषु प्रतिवर्षम् आयोजयन्ति । अस्माकं देशे २००४ तमे वर्षे जीववैविध्यनियमः क्रियान्वितः अभवत् ।

पर्यावरणपरिरक्षणविषये वयम् अन्येषाम् अपेक्षया किञ्चिदिव अग्रे स्मः। ''१७३० तमे वर्षे राजस्थाने जोधपुरे वृक्षाणां रक्षणार्थं ३६२ जनाः स्वीयप्राणानेव अत्यजन्'' इत्ययं विषयः प्रपञ्चजनेषु आश्चर्यकारकः घटनाविशेषः। जोधपुरपालकः महाराजः अभयसिंहः स्वनूतनप्रासादनिर्माणार्थं काष्ठान्यानेतुं स्वीयभटान् महावृक्षपरिपूर्णं 'खेजार्जि' नाम ग्रामं प्रैषयत् । ते तत्रत्यान् वृक्षान् छेत्तुं यदा आरभन्त तदा ''अमृतादेवी'ति महिला अन्यमहिलाभिस्सह तान् तीव्रं निरुद्धवती । 'बिष्णोयि' वर्गीयाः ''वयं वृक्षान् दैवसमानान् पश्यामः'' इति, ''मा छिन्दन्तु वृक्षान्'' इति च वदन्त्यः ताः वृक्षान् समालिङ्गितवत्यः ।

प्रत्येकमपि जातेः अस्तित्वाय जीववैविध्यम् अत्यावश्यकम् । हरिण-महिषादयः तृणं चरन्ति । तान् मांसभक्षिणः सिंहव्याघ्रादयः भक्षयन्ति । तृणजलूकाः (గొల్లభామలు) तृणं खादन्ति चेत् ताः मण्डूकाः भक्षयन्ति । अस्मिन् चक्रे एकोऽपि बन्धः छिन्नश्चेत् तत्प्रभावः अनेकरूपेषु प्रतिफलति । सर्पाः नश्यन्ति चेत् मूषकसन्ततिः अनूह्यतया वर्धते । तथा वर्धितास्ते सस्यबीजानि भक्षयन्ति । जीववैविध्यनाशेन कियती हानिः जायते इति विषयः मण्डूकानां बहिः प्रेषणेन स्पष्टोऽभवत् । बहुकालतः अस्मद्देशतः मण्डूकपादान् ऐरोपा-उत्तरामेरिकादिदेशान् प्रेषयन्ति स्म । १९८३ तमे वर्षे अमेरिका-फ्रान्स्-ऐरोपादेशान् ३६,५०० टन् परिमिताः मण्डूकपादाः प्रेषिताः । तेन मण्डूकसङ्ख्या अतितरां न्यूना अभवत् । अनेन मण्डूकानाम् आहारभूताः कृमिकीटकादयः अत्यन्तं वर्धिता इति तेषां कारणेन सस्यानि पूर्वापेक्षया आधिक्येन विनश्यन्तीति वैज्ञानिकैः अभिज्ञातम् । तेन जागृतः केन्द्रसर्वकारः १९८७ तमे वर्षे मण्डूकानां बहिः प्रेषणं निषिद्धवान्।

प्रकृतौ प्रत्येकमपि प्राणी मूल्यवानेव । अत्यल्पः अकिञ्चनः इति गण्यमानः गोमयकृमिरपि जीववैविध्ये स्वीयं पात्रं निर्वहत्येव । अयमल्पजीवी जन्तुव्यर्थान् अपाकृत्य तान् भूमौ निक्षिप्य भूमिं सारवतीं करोति ।

मानवः अरण्यानि विनाश्य नगराणां विस्तरणं, जलबन्ध-रेल्यानमार्गादीनां निर्माणञ्च करोति । तेन विभिन्नजीवजातयः विलयं गताः, गच्छन्ति च ।

''भूमिरियं न केवलं मनुष्यस्य परन्तु सर्वेषामपि प्राणिनाम्'' इत्यवगतं तेन । कस्या अपि जातेः नाशनाधिकारः न कस्याप्यस्ति । भूमौ जीवतां सर्वप्रकारजातीयपक्षिजन्तुवृक्षाणां परिरक्षणं सर्वैरपि मानवैः करणीयमेव । पर्यावरणपरिरक्षणे जनेषु जागरूकता आनेया । प्रत्येकस्मिन् गृहे, विद्यालये नियमेन वृक्षाणां रोपणस्य संरक्षणस्य च उत्तरदायित्वं स्वीकरणीयम् ।

पर्यावरणपरिरक्षणनियमान् सर्वे सम्पूर्णतया यथा पालयेयुः तथा जागरूकता स्यात् ।

'एकस्य कृते सर्वे, सर्वेषां कृते एकः' इति ध्येयेन जीववैविध्यं रक्षणीयम् ।

SCERT TELANGANA

एतानि कुर्वन्तु

I. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

अ) अनेन पाठेन भवान् किम् अवगतवान् ?

आ) जीववैविध्यं नाम किम्? एतं विषयम् उद्दिश्य भवतः अभिप्रायः कः ?

इ) 'मानवेन सह इतरे प्राणिनः अपि सहजीवनं कुर्युः' अयमंशः कियत्पर्यन्तं समर्थनीयः इति चर्चयन्तु ।

ई) कस्याः अपि जीवजातेः नाशे कारणानि कानि ?

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

अ) पाठं पठित्वा ''जीववैविध्यम्'' इति पदस्य अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

आ) अधः दत्तैः पदैः युक्तानि वाक्यानि पाठे अभिज्ञाय लिखन्तु ।

१. शासकाः - ....

२. बुद्धिकौशलम् - ....

३. सन्देहास्पदम् - ....

४. खेजार्जि - ....

५. धरित्रीदिनोत्सवः - ....

इ) अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठन्तु । तदाधारेण प्रश्नान् रचयन्तु ।

अरण्यानि मानवजीवनस्य आधारभूतानि । नगराणि वर्धमानजनसङ्ख्यया पूर्णानि जायन्ते । वाहनानां सम्मर्दस्य वायुभूगर्भजलकालुष्यस्य च वर्धनेन जीवनाधारं जलं कालुष्यपूर्णं जायते । अस्यां परिस्थितौ प्रकृत्या मानवाय दत्तं महद्वरं वृक्षाः एव । अतः प्रत्येकमपि मानवः वृक्षकान् आरोप्य संवर्ध्य च स्वीयम् अस्तित्वं संरक्षेत् ।

ई) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि पाठ्यांशाधारेण लिखन्तु ।

१. १९८७ तमे वर्षे केन्द्रसर्वकारः किं निषिद्धवान् ?

२. जीववैविध्यस्य राज्याङ्गनियमः कदा क्रियान्वितः अभवत् ?

३. अनेन नियमेन कीदृशं परिवर्तनं कर्तुं शक्यते ?

४. छायाचित्रग्रहणविस्तरात् पर्यावरणस्य सञ्जातं हितम् उद्दिश्य लिखन्तु ।

III. स्वीयरचना

अ) अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. पर्यावरणकालुष्यं कथं निवारयितुं शक्यम् ?
२. जन्तूनां मृगयया काः हानयः भवन्ति ?
३. औद्योगिककालुष्येण काः हानयः भवन्ति ?
४. पशुपक्षिपरिरक्षणे कार्यं कुर्वतीः स्वच्छन्दसंस्थाः उद्दिश्य लिखन्तु ?
५. प्राकृतिकवैपरीत्यं नाम किम्? तेन काः हानयः भवन्ति ?

आ) अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

६. जीववैविध्यम् उद्दिश्य स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।
७. विनश्यमानानां जीवराशीनां संरक्षणार्थं भवन्तः किं करिष्यन्ति इति विवृण्वन्तु ।
८. अरण्यानां नाशेन जायमानाः हानयः काः? दशवाक्यैः लिखन्तु ।

IV. पदजालाभिवृद्धिः

अ) अधः दत्तानि पदयुगलानि उपयुज्य वाक्यानि लिखन्तु ।

१. भूमिः - मनुष्यः
२. अरण्यम् - पक्षी
३. सहजीवनम् - अस्तित्वम्
४. अभिवृद्धिः - अश्रद्धा

आ) अधः दत्तायाः सारिण्याः आधारेण के जीवाः कम् आहारं गृह्णन्तीति विचिन्त्य पदानि योजयन्तु ।

१. अश्वः	मांसम्
२. मूषकाः	कीटकाः
३. मण्डूकाः	तृणधान्यानि
४. सिंहः	तृणः

इ) अधः रेखाङ्कितानां पदानां समानार्थकपदानि लिखित्वा तानि उपयुज्य वाक्यानि रचयन्तु ।

१. सिंहात् शशः <u>अल्पः</u> ।
२. मनुष्येण सह अनेके जीवराशयः <u>जीवन्ति</u> ।
३. <u>वृक्षाणां</u> रक्षणम् अस्माकं कर्तव्यम् ।
४. रामः रावणं <u>हतवान्</u> ।

SCERT TELANGANA

V. सर्जनात्मकता

१. वृक्ष-जन्तु-गुल्म-सरोवरैः युक्तम् अरण्यचित्रं निर्माय तदुद्दिश्य पञ्चवाक्यानि लिखन्तु।

२. "प्रकृतिः रक्षति रक्षिता", "प्रकृतिविनाशः मानवतायाः शापः" । ईदृशानि कानिचन ध्येयवाक्यानि रचयन्तु ।

३. अधः दत्तम् अनुच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

ఆదిమానవుడు కందమూలాలు, మొక్కలు, చెట్లనుంచే తన మనుగడకు అవసరమైన ఆహారం, ఔషధాలు, ఆవాసాలను, ఏర్పరచుకున్నాడు. క్రమంగా పంటలు, పశువుల పెంపకం అలవరచుకుని జీవనవిధానాన్ని పరిస్థితులకు, ప్రదేశాలకు అనుగుణంగా మలచుకున్నాడు. మానవాభివృద్ధి మొక్కలు, చెట్లతో ముడిపడి ఉంది.

VI. प्रशंसा

१. २०१२ तमवर्षस्य अक्टोबर्मासे प्रथमदिनाङ्कतः नवदशदिनाङ्कपर्यन्तं प्रपञ्चदेशानां जीववैविध्यगोष्ठी हैदराबाद् नगरे प्राचलत् । अस्यां गोष्ठ्यां १९३ देशानां प्रायः ८००० प्रतिनिधयः भागम् अवहन् । ईदृशी अतिमहत्त्वपूर्णा गोष्ठी अस्माकं राज्ये प्रचलिता । एतां गोष्ठीं अभिनन्दन् / अभिनन्दन्ती मित्राय / सख्यै पत्रं लिखतु ।

२. सर्वकारेण (प्रभुत्वेन) स्वच्छन्दसंस्थाभिश्च प्रचाल्यमानेषु वृक्षारोपणकार्यक्रमेषु भागं गृह्णन्तु । भवत्सु एकैकः स्वयमपि वृक्षं संरोप्य तस्य रक्षणं करोतु ।

VII. भाषांशाः

अ) अधः दत्तम् उदाहरणद्वयं परिशील्य विषयमवगच्छन्तु ।

बालाः	+	अत्र	=	बाला अत्र	(ः + अ = विसर्गलोपः)
लताः	+	एधन्ते	=	लता एधन्ते	(ः + ए = विसर्गलोपः)
ताः	+	गच्छन्ति	=	ता गच्छन्ति	(ः + ग = विसर्गलोपः)
लताः	+	लसन्ति	=	लता लसन्ति	(ः + ल = विसर्गलोपः)

★ **आकारात् परस्य विसर्गस्य स्वरेषु मृदुहल्सु परेषु विसर्गस्य लोपो भवति ।**

आ + ः + स्वराः / मृदुहलः = लोपः

आ) अधः दत्तम् उदाहरणद्वयं परिशीलयन्तु ।

रामः + एधते = राम एधते (अः + ए = विसर्गलोपः)

कृष्णः + एति = कृष्ण एति (अः + ए = विसर्गलोपः)

★ **अकारात् परस्य विसर्गस्य अकारं वर्जयित्वा स्वरे परे विसर्गस्य लोपो भवति ।**

अ + ः + अकारं विना स्वराः = विसर्गलोपः

इ) अधः दत्तानि उदाहरणानि परिशीलयन्तु ।

एषः + इच्छति = एष इच्छति (एषः + इ = विसर्गलोपः)

एषः + धावति = एष धावति (एषः + धा = विसर्गलोपः)

सः + तत्र = स तत्र (सः + त = विसर्गलोपः)

सः + गच्छति = स गच्छति (सः + ग = विसर्गलोपः)

★ **एषः, सः इत्यनयोः पदयोः, स्वरे, व्यञ्जने परेऽपि विसर्गस्य लोपः भवति ।**

एषः / सः + स्वराः / व्यञ्जनानि = विसर्गलोपः

ई) अधः दत्तानि उदाहरणानि परिशीलयन्तु ।

कविः + रचयति = कवी रचयति (इः + र = विसर्गलोपः, पूर्वस्य वर्णस्य दीर्घः)

भानुः + राजते = भानू राजते (उः + रा = विसर्गलोपः, पूर्वस्य वर्णस्य दीर्घः)

पुनः + रमते = पुना रमते (अः + र = विसर्गलोपः, पूर्वस्य वर्णस्य दीर्घः)

★ **अकारं वर्जयित्वा स्वरात् परस्य विसर्गस्य रेफे परे विसर्गलोपः भवति । लोपे कृते पूर्वस्वरः दीर्घः च भवति । अव्ययसम्बन्धिनः विसर्गस्य अकारात् परस्यापि लोपः भवति।**

अकारं विना स्वरः + ः + (र्) = लोपः, पूर्वस्य वर्णस्य दीर्घः

★ **एते केचन विसर्गसन्धेः भेदाः ।**

उ) सन्धिं कुर्वन्तु ।

भूमिः + तोयम्	= ________	तैः + अपि	= ________
गुरोः + भाषणम्	= ________	कः + चित्	= ________
बालाः + धावन्ति	= ________	शिवः + वन्द्यः	= ________

SCERT TELANGANA

गुरुः + त्राता	= ________	सः + अब्रवीत्	= ________
हे मातः + आगच्छ	= ________		

(ए) विसन्धिं कुर्वन्तु ।

ततस्ततः	________	पितुरिच्छा	________
हरिरवदत्	________	कपिरपि	________
देवा आगच्छन्ति	________	क इदानीम्	________
गजो गच्छति	________	स खादति	________
एष आसीत्	________	बालस्तिष्ठति	________
भ्रातर्गच्छ	________	ता गच्छन्ति	________
वृद्धा यान्ति	________	कुत आयाति	________

परियोजनाकार्यम्

१. जन्तुरक्षणार्थं कार्यं कुर्वतीभिः 'ब्लूक्रास्' इत्यादिसंस्थाभिः क्रियमाणानि कार्याणि लिखित्वा प्रदर्शयन्तु ।

२. विनाशोन्मुखानां पशुपक्षिणां चित्राणि तेषां संरक्षणे उपयुक्ताः सूचनाश्च सङ्कलय्य भित्तिपत्रेषु लेपयित्वा प्रदर्शयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

	आम्	न
१. जीववैविध्यम् उद्दिश्य दशवाक्यानि वक्तुं शक्नोमि ।		
२. प्रकृतिः कथं, किमर्थं च परिरक्षणीया इति वक्तुं शक्नोमि ।		
३. पाठस्थनूतनपदानि उपयुज्य वाक्यनिर्माणं कर्तुं शक्नोमि ।		
४. प्रकृतिरक्षणात्मकानि ध्येयवाक्यानि लेखितुं शक्नोमि ।		

आपदि स्फुरति प्रज्ञा यस्य धीरः स एव हि ।

SCERT TELANGANA

पठन्तु - नन्दन्तु

पायसप्रहसनम्

तृतीयः भागः

पतिः - (गृहं प्रविशन्) नन्दिनि .... भोः नन्दिनि .... !

पत्नी - किं भोः .... किमर्थं तावत् उच्चैः आह्वयति ..... ?

पतिः - नन्दिनि ! पश्यतु, किम् आनीतवान् अस्मि इति ।

पत्नी - किम् आनीतवान् ?

पतिः - भवती एव पश्यतु .... (स्यूतं ददाति)

पत्नी - (स्यूतम् उद्घाट्य) भोः, गुडः, मुद्गाः धान्यं च....। अहो ..... एला अपि अस्ति । एतत्सर्वं कथम् आनीतवान् भोः ।

पतिः - हू .... महता प्रयत्नेन षड्रूप्यकाणां सञ्चयनं कृत्वा तेन धनेन पादकिलोपरिमितं गुडं, पादकिलोपरिमितं मुद्गधान्यं, किञ्चित् एलां च आनीतवान् । आवयोः बहु इच्छा आसीत् खलु ! पायसं कृत्वा पातव्यम् इति । अतः आनीतवान् ।

पत्नी - तर्हि अहं पाकस्य आरम्भं करोमि किम् ?

पतिः - करोतु, शीघ्रं करोतु, अद्य सम्यक् पायसं पिबावः (पत्नी पाकं करोति, पतिः गायन् गृहं मार्जयति।)

पत्नी - चषकद्वयपरिमितमेव अभवत् ।

पतिः - भवतु, एकैकस्य एकचषकपरिमितं पायसं लभ्यते खलु ! भवती अपि सम्यक्, उपविशतु .... पिबावः ।

पत्नी - किञ्चित् उष्णम् अस्ति ।

पतिः - एलायाः सुगन्धः कथम् अस्ति ? (जिघ्रति) आ .... बहुरुचिकरं स्यात् पायसम्।(द्वारे शब्दः)

पत्नी - अरे .... कोऽपि आगतवान् इति मन्ये !

पतिः - कः धूर्तः भोः इदानीम् आगतः खलु !

पत्नी - द्वारमपि न कीलितं भोः .... सः अन्तः आगच्छति चेत् .....

पतिः - पायसं तस्मै अपि दातव्यं भवति । किं कुर्मः इदानीम् .... ?

अतिथिः - (द्वारे) भोः महाशय.......... !

पत्नी - अरे ..... सः आगतवान् एव .... पायसं .... पायसम्.......

पतिः - (स्वगतम्) एकम् उपायं करोमि .... पत्नीम् उद्दिश्य भोः दुष्टे ! मूर्खे ... बुद्धिहीने ....!

पत्नी - भवानेव दुष्टः, मूर्खः, बुद्धिहीनः ....।

पतिः - रे शाकिनि ! ढाकिनि। राक्षसि ? मां निन्दति चेत् भवतीं ताडयामि ।

पत्नी - ताडयतु भोः .... यदि धैर्यम् अस्ति ....।

पतिः - एवं वा .... ? पश्यतु ....। (ताडयति)

पत्नी - भोः .... देव .... भगवन् ....! एष राक्षसः माम् अद्य मारयति .....। कोऽपि मां रक्षतु । (उच्चैः रोदिति ।) **(एतत् दृष्ट्वा अतिथिः भीतः इव पलायनं करोति ।)**

पतिः - (तस्य गमनं दृष्ट्वा, दीर्घं निःश्वस्य) .. कथमपि गतवान् । पायसं तु रक्षितम् ! (पत्नीम् उद्दिश्य) पश्यतु भोः कथमस्ति मम बुद्धिचातुर्यम् ! कथमस्ति मम उपायः ......ह ....

ह....... (हसति) अहं भवतीं साक्षात् ताडितवान् इव अभिनयं कृतवान् ..... !

ह ..... ह....ह.....।

पत्नी - अहं किं न्यूना वा ? अहमपि साक्षात् रोदनं कृतवती इव अभिनयं कृतवती ...। ह... ह....ह..(हसति)

अतिथिः - (समीपम् आगच्छन्) अहमपि तथैव .... साक्षात् धावितवान् इव अभिनयं कृतवान्, अहम् अत्रैव अस्मि !

दम्पती - हा .... (हस्तं शिरसि स्थापयतः।)